

[MŰ]VELŐDÉSTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK
65. szám

[M]AGYAR TÁRSADALMI ÉS CSALÁDI ÉLET 1570—1600-ig

ÍRTA:

SCHUSTLER EMILIA

BUDAPEST
[„ATHENAEUM"] ... ["PA]TRIA" IRODALMI VÁLLALAT ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSASÁG
1912

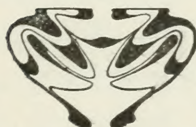
MÜVELŐDÉSTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK

65. szám

MAGYAR TÁRSADALMI ÉS CSALÁDI ÉLET 1570—1600-ig

ÍRTA:

SCHUSTLER EMILIA

BUDAPEST
"PÁTRIA" IRODALMI VÁLLALAT ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSASÁG
1912

ELŐSZÓ

Dolgozatom tárgya a társadalmi és családi élet ismertetése a XVI. század három utolsó évtizedében. Ez a harmincz év a XVI. század viharosan zajló életében politikai szempontból bár nagyon fontos, a magyar társadalom fejlődésében nem alkot külön korszakot, de nekem lehetővé tette a kútfők behatóbb megismerését. Forrásaim leginkább a főurak és nemesek életére vonatkoztak és így természetesen főleg ezeknek viszonyait és szokásait tárgyalom, néhány a polgárság életére tartozó adat által kibővítve.

Ennek a szerény munkámnak kiadása alkalmából mély tisztelettel mondok köszönetet szeretett tanáromnak, méltóságos és főtisztelendő *Dr. Békefi Remig* zirczi apát, volt egyet. ny. r. tanár úrnak, szíves tanácsaiért és útbaigazításaiért, melyekkel dolgozatom megírása közben jóságosan támogatott; valamint méltóságos *Dr. Fejérpataky László* udvari tanácsos, egyet. ny. r. tanár úrnak, a Magyar Nemzeti Múzeum Széchenyi-könyvtára igazgatójának, hogy engedélyével sok becses levéltári adat kikutatását lehetővé tette. Hálásan köszönöm nagyságos *Dr. Áldásy Antal* egyet. ny. r. tanár úrnak irántam a Múzeum Levéltárában tanúsított

jóindulatát és *Dr. Iványi Béla* orsz. levéltári fogalmazó úr szakszerű és szíves támogatását, melyben engem az Országos Levéltárban végzett kutatásaim közben részesített.

Budapest, 1912. május 14-én.

Schustler Emilia.

TARTALOM

V. FEJEZET.

Lakodalom.

VI. FEJEZET.

Keresztelés.

VII. FEJEZET.

Családi élet.

VIII. FEJEZET.

Betegségek és gyógyítás.

IX. FEJEZET.

Végrendelkezés.

X. FEJEZET.

Temetés.

RÖVIDÍTÉSEK MAGYARÁZATA

Arch. Ért. = Archeológiai Értesítő. (Új folyam.)
Árpádia = Kovácsóczy Mihály: Árpádia. I—II.
Balassa lt. = Balassa-család levéltára. (Nemz. Múz.)
Dr. Békefi Remig = A magyar társadalom élete és a ruházat és viselet története czímű egyetemi előadásai 1909/10.
Ben. Res. = Benignae Resolutiones Regiae. (Orsz. Lev. Tár.)
Bevthe = Bevthe András füveskönyve. 1595.
Bethlen = Bethlen Farkas: Historia. (Nemz. Múz. Kossuth kt.)
Budai = Budai Ferencz: Polgári lexicon I—III.
Deák F. Zs. = Deák Farkas: Forgách Zsuzsánna. (Magy. Tört. Életrajzok.)
Deák: M. H. Lev. = Deák Farkas: Magyar Hölgyek Levelei. (Magyar Levelestár. II. kötet.)
Decsi = Baranyai Decsi János. (M. H. H. Scrip. XVII. k.)
Demkó: F. Morszi városok = Dr. Demkó Kálmán: A felsőmagyarországi városok életéről a XV—XVII. században.
Demkó: Lőcse tört. = Dr. Demkó Kálmán: Polgári családélet és háztartás Lőcsén a XVI—XVIII. században. (Bayer Album 1882.)
Dessewffy lt. = Dessewffy cs. levéltára. (Nemz. Múz.)
Dézsi: Sz. M. A. = Dézsi Lajos: Szenczi Molnár Albert Naplója, levelezései és irományai. 1898.
Eperjesi szk. = Eperjes város számadáskönyvei 1571—603-ig.
Erdélyi: B. B. = Erdélyi Pál: Balassa Bálint. (Magy. Tört. Életrajzok.)
Erdélyo. T. T. = Erdélyország Történetei Tára. Kiadta: gr. Kemény József. I-II.
E. O. Gy. E. = Erdélyi országgyűlési emlékek. (M. H. H. III.)
Fogarasi = Kövy—Fogarasi: Magyar központi törvénytudomány elemei.
Forgách lt. = gr. Forgách cs. levéltára (Nemz. Múz.)
G. T. Sz. = Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle.
Gy. T. R. f. = Győri Történeti és Régészeti füzetek. I—IV.
Gyfehvári Lib. Reg. = Gyulafehérvári lt. Liber Regius.
Gyfehvári Lymb. = Gyulafehérvári káptalan lt. Lymbus.
Gyulafehvári Prot. = Gyulafehérvári kápt. lt.: Protocollum. XVI—XVIII. Orsz. lt.
Hain: Kr. = Hain Gáspár: Lőcsei krónika. I. k.
Kállay lt. = Kállay cs. levéltára. (Nemz. Múz.)
Kapy lt. = Kapy cs. levéltára. (Nemz. Múz.)
Károlyi oklt. = Károlyi cs. oklevéltára. III. k.
Kisfaludy lt. = Kisfaludy cs. levéltára. (Nemz. Múz.)

M. T. T. = Magyar Történelmi Tár.
Mika: Weiss = Mika Sándor: Weiss Mihály. (M. T. Ér.)
Mikó F.: Hist. = Mikó Ferencz históriája. (M. H. H. Scrip. VII.)
Miko: Erd. T. Ad. = gr. Miko Imre: Erdélyi Történelmi Adatok. I—III.
Mikulik = Mikulik József: Magyar kisvárosi élet. 1526–1715.
Missiles = Missilis levelek. (Orsz. Levtár.)
N. T. cs. lev. = Károlyi—Szilágyi: Nádasdy Tamás családi levelezése.
Nádasdy lt. = Nádasdy cs. lt. (Orsz. Levtár.)
N. M. Lt. Törzsanyag = Nemz. Múzeumi Levéltári Törzsanyag.
N. R. A. = Neo Registrata Acta (Orsz. Levéltár.)
Papp T. L. = Papp Miklós: Történeti Lapok I—III.
Perényi lt. = br. Perényi cs. levéltára (Nemz. Múz.)
Radvánszky = br. Radvánszky Béla: Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században I—III.
R. M. K. T. = Régi Magyar Költők Tára IV.
R. M. Kt. = Régi Magyar Könyvtár: Szabó Károly.
R. M. Ny. E. = Régi Magyar Nyelv-Emlékek.
Soós lt. = Soós cs. levéltára. (Nemz. Múz.)
Szádeczky: K. F. = Szádeczky Lajos: Kovachóczy Farkas.
Szamota = Szamota István: Régi utazások. (M. T. Életr.)
Szamosközy = Szamosközy István. (M. H. H. II: XXI., XXVIII., XXIX.)
Sz. = Századok.
Székely oklt. = Székely oklevéltár. V. k.
Szilágyi M. N. T. = Szilágyi-Acsády: A Magyar Nemzet Története V. k.
Szilágyi: Carillo. = Szilágyi: Carillo Alfonz diplomatiai működése. (Ért. Tört. Tud. Kör. VI. k.)
T. M. T. E. = Török-Magyarkori Történelmi Emlékek.
T. T. = Történelmi Tár.
Thurzó lt. 7—35. = Fasti memorabilia per Emericum Forgách. Thurzó lt. 7—35. (Orsz. Lt.)
Th. Gy. lev. = gr. Thurzó György levelei nejéhez Czobor Erzsébethez, közli Kubinyi Miklós I.
U. M. Múz. = Új Magyar Múzeum.
Tud. Gyüjt. = Tudományos Gyüjtemény.
U. et I. = Urbaria et conscriptiones. (Orsz. Lt.)
Wágner: Anal. Scepus = Wagner Alajos: Analecta Scepusii (Selecta ex Chronicon Leibnizerianis) 1, 2.
Werbőczy = Werbőczy István: Tripartitum.

BEVEZETÉS.

Az értekezésem tárgyát képező kor politikai történetének rövid foglalata.

A XVI. század utolsó három évtizede még mindig a mohácsi vésznap szomorú hatása alatt áll. Találóan mondja erről a korszakról Acsády Ignácz, hogy „az idő, melyet felölel, a romboló állami katasztrófák és nemzeti szerencsétlenségek kora, telve gyászszal, pusztulással, vérontással. Fájdalmas volt ama nemzedékek sorsa, melyek ezidőben magyar földön éltek“.[1]

Az ország még nemrégen a nemzeti királyok uralma alatt álló egységes teste három részre volt szaggatva; szívében és déli részén a török; északi és nyugati részén a viselkedésében és szándékaiban talán még a töröknél is rosszabb német volt az úr és csak Erdélyben és a vele közvetetlenül szomszédos néhány vármegyében volt még meg a nemzeti fejedelem, a magyarság védbástyája és reménye, bár ez is csak mint a török hűbérese.

S hogy a magyar nemzet régi átka, a visszavonás és testvérharcz szomorú következménye még teljesebb legyen és a „divide et impera“ még ma is érezhető szerencsétlen elve még jobban érvényesülhessen, a még meglevő magyarság csekély összetartózandósági érzésébe és újraérvényesülési vágyába sikerült a bécsi ármánynak a felekezeti villongások üszkét dobnia és ezzel a nemzet lelki életét is két, sőt három táborra osztani. Amíg a keresztények által pogánynak nevezett török a maga vallási meggyőződésének magaslatáról mindig türelemmel nézte a körülötte levő különböző keresztény felekezeteket és sohasem kényszerítette azokat a maga vallásának elfogadására, addig az ugyanazon egy Istent imádó, egy

[1] Szilágyi, a Magyar Nemzet Története, V. 5. oldal.

magasztos lélekből fakadt különböző keresztény felekezetek az „egy akol egy pásztor“ elvének sikeres hangoztatása és erőszakolása folytán a legádázabb gyűlölettel viselkedtek egymás iránt és ahol csak módját ejthették, egymás elpusztítására törekedtek. Hiába akadtak olyan bölcs fejedelmek, mint Báthori István, aki katholikus létére mindig nagy mérséklettel és tapintattal járt el a vallási villongásokban s akit a katholikusok ismételve hiába sürgettek a protestánsok és unitáriusok ellen való erőszak alkalmazására. Rudolf király elvakult tanácsosainak mindig sikerült újabb és újabb üszköt dobniok a már-már elsímuló vallási harczokba. Végre is csak Bocskai fegyveres fellépésének sikerült az 1606. évi bécsi és zsitvatoroki békekötésekben a felekezeti harczoknak legalább egyidőre véget vetni.

Amit a magyar kultura, tudomány és művészet Mátyás király kora óta az építészet, a könyvnyomtatás és műipar terén teremtett; amit a magyar fejedelmek és főurak ennek termékeiből összegyüjtöttek, s ami, ha megvolna ma is úgy, mint a nyugati szerencsésebb nemzeteknél, örök dicsőségünk és a nyugati népek bámulatának tárgya lehetne itthon, mind ebben a korban pusztult el. És ámbár nehéz eldönteni, vajjon a török, a német vagy maga a magyar okozta-e a nagyobb pusztulást, az bizonyos, hogy Magyarországnak műkincseiből való kifosztását a legkegyetlenebbül a német végezte.

Mátyás király fényes palotája és benne világraszóló könyvtára megvolt épen mindaddig, amíg Budán a török volt az úr; „mikor mi Budát, Esztergomot és Pestet megvettük — írja egy török 1602-ben — valami levelet ottan találtunk, egy tenyérnyi papiros is nem veszett el benne, mind azonkép helyén van, amint a keresztények hagyták.“ [1]

De amikor a törököt kiverték, a győztes németek elvittek mindent, ami elmozdítható volt, s amit el nem vihettek, azt feldúlták, felgyujtották és lerombolták. Amit pedig erőszakkal meg nem keríthettek, azt később szép módjával iparkodtak a jó magyaroktól kicsikarni és ezen a téren tiroli Ferdinánd és Ernő főherczegek jártak elől. Utóbbi 1576-tól mint magyar királyi helytartó tartózkodott itt, és mint szenvedélyes mű-

[1] Szilágyi, a M. N. T. V. 474. old.

gyüjtő, a híres ambrasi gyüjtemény magyarországi legszebb darabjait legnagyobbrészt ajándékozás útján szerezte meg. Ő hozhatta divatba a magyar főuraknak azt a szokását, — melynek értekezésem során számos példáját fogunk találni, — hogy végrendelkezésük alkalmával műkincseiknek legszebb darabját évtizedeken át a „császárnak" hagyományozták. Ezzel magyarázhatjuk meg azt a mai sajnálatos tapasztalatunkat, hogy ha a régi magyar művészetet, kulturát és műkincseket akarjuk tanulmányozni, akkor azokat legsűrűbben nem Magyarországon, Budapesten találjuk meg, hanem Bécsben, Prágában és Innsbruckban kell keresnünk.

A magyarnak egyik legrosszabb tulajdonsága az, hogy amíg jól megy sora, addig folytonosan egyenetlenkedik és békétlenkedik egymással, készen a vérigmenő testvérharczra. De van egy megbecsülhetetlen ösztöne is, nevezetesen az, hogy ha ennek az egyetnemértésnek szomorú következményeként mindenét, vagyonát, szabadságát, sőt már-már hazáját is elvesztette, észbekap, összetart és szívós kitartással közös és nemzeti munkával, kimondhatatlan szenvedések árán iparkodik azt visszaszerezni, amit apái könnyelműen elvesztegettek. Így volt ez ebben a korban is, amint előbb a tatárjárás, utóbb pedig Mária Terézia és II. József korában; majd legutóbb az 1849-iki szomorú események után.

A Báthoriak fejedelmi családján kívül a magyar főurak között is akadtak férfiak, mint a nagyműveltségű Nádasdy Ferencz, a dicsőséges hadvezér, Zrinyi György és Pálffy Miklós az ország kapitányai, Thurzó György, a későbbi nádor, akik látván a nemzet nyomorúságát, a magyarság kulturális felemelésére, a magyar nemzeti műveltség terjesztésére és a latin helyett a magyar nyelv érvényreemelésére fordították munkásságuk javarészét. Fáradozásuk eredménye volt, hogy ebben a korban olyan íróink és költőjeink támadhattak, mint Heltai Gáspár, Balassa Bálint, Tinódi Sebestyén és mások, akik most már nem kardjuknak, hanem elméjüknek és tolluknak erejével élesztgették a már-már haldokló nemzetet.

Gondoskodásuk kiterjedt a végtelen nyomorúságban szenvedő magyar nép gazdasági talpraállítására is; a reformatio útján külföldi összeköttetéseket szerezvén, fiaikat és szorgalmas

szegény diákokat[1] a magyar egyetemnek elpusztulta után, a külföld egyetemeire küldötték és azok az ott megszerzett alapokon, műveltségüket és tudásukat itthon a nemzet javára fejlesztették tovább. S ha akadtak is olyanok, mint Melith Pál, aki fiának „hajdú módon" való viselkedésében gyönyörködtek, a többség másképen gondolkozott és ezzel megvetették alapját annak az új Magyarországnak, mely később visszanyervén egységét, ismét felemelkedett s amennyire azt a viszonyok és körülmények megengedték, újra elhelyezkedett az európai kulturállamok sorában.

[1] Mint Kovacsóczy, T. T. 1893. 40; Balassa István, Balassa lt. 1586.; és Rákóczi Zsigmond felesége, Szilágyi M. N. T. V. 482. old.

I. FEJEZET.

Társadalmi élet.

A reformatio következtében a szellemi élet föllendült. — A szellemi élet fenntartja a társadalmi életet. — A társadalmi élet jellemvonásai: a magyarosság, vallásosság és babonásság. — Erkölcsiség. — Illem. — Czímzés. — Levelezés. — Ajándékküldés. — Újévi gratulatio. — Névnap. — Vendéglátás. — Báthori Zsigmond fejedelem beiktatása Medgyesen.

A reformatio hatása alatt a szellemi élet föllendült.

Magyarország társadalmi élete a XVI. század második felében a mohácsi vész szomorú hatása alatt nem hanyatlott le, mert fenntartotta az éppen e gyászos napokban erősen föllendült szellemi élet. Ezt a föllendülést egy új eszme teremtette, a hitbeli és erkölcsi megújulás, a *reformatio*, mely a gondolkodást szabaddá tette. Az egész ország roskadozik a csapások súlya alatt s a főurak még sem sajnálnak áldozatokat hozni az általános műveltség és tudomány érdekében. A hitújítás két eszköze: az iskola és könyvnyomtatás pedig bizonyos általános műveltséget teremtett. Ennek tulajdonítható pl. az is, hogy Berzeviczey Márton le akar iratni, vagy „ha méltó volna az utókor számára fenntartani", kinyomtatni egy krónikát, melyben a „régi magyar nemzetnek genealogiája deducalva és declaralva van!"[1]

Írtak naplókat,[2] önéletírásokat,[3] tartanak emlékkönyveket[4] és szerkesztenek kalendariumokat.[5]

Az ifjak a külföldöni egyetemeket látogatják,[6] ott tanulnak idegen nyelveket és műveltséget.[7]

[1] T. T. 1899. 66.

[2] Új Magy. Múz. 1858. I. 51. és N. M. Lt. Törzsanyag 1585. (Szúnyogh István.)

[3] Mikó: E. O. T. T. I. 77.

[4] Mika: Weiss I. 47.

[5] Magy. K. Sz. I. 1876. 14. és Sz. 1869. 28.

[6] *Szilágyi:* V. 416.

[7] Sz. 1882. 452.

A vallásos vitairatok képezik az olvasmányok tárgyát a klasszikusokon és magyar irodalmi termékeken kívül.[1]

A leltárakban mindig vannak vallásos és jogi tartalmú könyvek, továbbá a klasszikusok is szép számmal képviselve.[2]

Érdekes megismerkedni Thurzó Szaniszló könyvtárával.[3] Volt benne: „Theatrum orbis terrarum in folio ex. 2.; Adagia Erasmi chosmografia; Biblia sacra thomi quinque, Flavii Josephi Historia ex 3.; Psalterium Hessii, Tacitus, Xenophonis opera, opera Livii, Sallustius, Herodotus, Appianus; Hist. Alexandrini; Predicationis Biblice; Suetonius; Valerius Maximus; Commentaria Caesaris, Horatius, Catullus, Tibullus, Petrarca, Orlando Furioso; Boccatius; Bonfinius; Articuli et decreti Hungariae és Tripartita Hungarica".

A szellemi élet fenntartja a társadalmi életet.

Magyarországon a társadalmi életnek nincsen *központja;* egyes főuraknak azonban nagy udvartartásuk van. Erdélyben a fejedelmi udvar a mértékadó. A köznemesség természetesen vagyoni állapotának megfelelően egyszerűsítve, követte a főurak példáját.

A társadalomban számottevő hely jut a városi polgárságnak is. Életük azonban, főleg a szászoknál, a magyar társasélettől sokszor elüt. A népnek, mely akkor igen nagy szegénységben sínylődött, szokásairól alig tudunk valamit, de mivel a legnagyobb része magyar volt, szokásaik is ilyenek lehettek. Forrásaink megvilágítják a főurak és nemesek társadalmi szokásait és családi életét.

A társadalmi élet jellemző vonásai.

Mint mondtuk, a társadalmi élet *magyar szellemű* volt. Erdélyben ez nem is volt csoda, hiszen nemzeti fejedelmei vannak, de megvolt ez Magyarországon is. Általánosságban a levelezés nyelve itt is a magyar; sőt a végrendeleteket is legnagyobbrészt magyarul írták.

Magyarosság.

A magyaros szellem nyilatkozik meg Révayné Bakich Anna levelében is, mert ebben határozottan kijelenti, hogy úgy fiának, mint leányának házastársul „bizony magyart kíván".[4]

[1] Sz. 1887. 292.
[2] T. T. 1893. 40.; 1889. 791.; 1892. 567.
[3] N. R. A. 435–50.
[4] *Deák:* M. H. Lev. 44.

A kor egyik uralkodó érzése a *vallásos érzés.* A csapások közepette vígasztalást kerestek és találtak a vallásban. Vallásosság.

A táborban mindennap miséznek, Pálffy Miklós a csata előtt gyónt és áldozott, búcsút járt.[1]

Thurzó György, amint a doktora megengedi, rögtön elmegy a szentegyházba,[2] minden reggel imádkozik[3] és hiszi, hogy egészségét Isten a felesége imádságáért tartja meg.[4] Balassa Bálintról jezsuita gyóntatója mondja, hogy a táborban is imádságos könyvből imádkozott.[5] A nyert csata után hálát adtak a templomokban Istennek.[6]

Minden várban volt kápolna[7] s a leltárakban szerepel úti oltár és olvasó.[8] A városokban istentisztelet előtt nem lehetett vásárolni.[9]

Részben ez a nagy vallásosság magyarázza meg az özvegyek és árvák megvédését[10] s a szegények támogatását.[11]

Jellemzi e kort a *babonásság* is. Égi jeleket látnak, miknek értelmét nem tudják.[12] Egy üstökös, melynek farka Erdély felé állt, a Báthoriak pusztulását jelentette.[13] Egy fekete hattyút lehetett a Körösön látni, midőn Báthori Zsigmond lefejeztette tanácsosait.[14] Babonásság.

Biharban a kéz nélkül született gyermek s a kétfejű borjú pestist jelentett.[15] A monostori templomba beütött a villám, a felső része leégett, de az oltár megmaradt, ez nagy veszedelmet jelentett, mely később jóra fordult.[16] Midőn Báthori Kristóf

[1] Sz. 1882. 443.
[2] Th. Gy. lev. I. 169.
[3] Ugyanott.
[4] Ugyanott 110.
[5] Sz. 1873. 318.
[6] Th. Gy. lev. I. 42.
[7] Sz. 1879. 730.
[8] T. T. 1897. 363.
[9] Sz. 1887. 688.; G. T. Sz. 1896. 106.
[10] Forgách lt. T. 13. 1598.; T. T. 1891. 692. és 1900. 476.
[11] Sz. 1882. 454.
[12] Th. Gy. lev. I. 183.
[13] Budai II. 3.
[14] T. T. 1893. 185.
[15] *Szamosközy:* I. 229.
[16] Erd. Tört. Ad. I. 177.

meghalt, kétfejű ludat hoztak Fejérvárra.[1] Forrásainkban még egy csomó hasonló eset van följegyezve.[2]

Forgách Zsuzsanna is hitt a babonákban, mert ezek útján akarta megtudni, hogy meddig fog élni az ura. Egyszer növényszálakat akasztott föl s leste, hogy legelőször uráé szárad-e el, máskor borsószemeket öntött ki s abból olvasta a jövendőt; sokszor öntött e czélból forró viaszt is s bizonyos napokon ólmot.[3]

Báthori Zsigmond alakjához igen sok babona fűződik. Szamosközy írja róla, hogy mikor született, ledőlt a váradi főtemplom tornya, egyszer pedig a dajka kezében hallá változott s csak mikor ezt anyja megtudta, lett ismét gyerekké.[4] Róla jegyezték föl azt is, hogy olasz bűvészeivel szellemeket idézett,[5] hogy megtudja tőlük jövendő sorsát.[6]

Jelentőséget tulajdonítottak az álmoknak s így természetesen voltak álomfejtők és jövendőmondók.[7] Voltak ráolvasások,[8] „Cisio" könyvek is, melyek a csillagok járását s a napok jelentőségét magyarázták.[9] A boszorkányok erejében hittek s kivégezték őket.[10]

Erkölcsiség. A kor *erkölcsi életét* rossz oldaláról világítja meg Báthori Zsigmond léha mulatozása, ki egész idejét az „olasz söpredékkel" fecsérelte el.[11] Általában szerettek inni; Mihály vajda és Ungnád Dávid sokszor megrészegedtek.[12] Balog János is visszahívta egy levelét, melyet ebédről jövet italos fejjel írt.[13]

1 T. T. 1893. 142.

2 Mikó: Erd. Tört. Ad. I. 278.; Sz. 1882. 771. A váradi 4 öntött ércz-szoborról a népnek az volt a hite, hogy míg azok állanak, Váradot a török be nem veszi. M. T. T. IX. 95.

3 *Deák:* Forgách Zs. 27.

4 *Szamosközy:* IV. 10. 19.

5 Pl. Hunyadi Jánosét.

6 E. O. Gy. E. IV. 25.

7 T. T. 1896. 741.

8 *Radvánszky:* III. 79.

9 M. K. Sz. I. 1. 1876. 18.

10 T. T. 1889., Gy. T. R. f. I. 177.

11 *Szamosközy:* II. 170., IV. 68., E. O. Gy. E. IV. 25.

12 Ugyanott IV. 114.

13 N. M. lt. Törzsanyag 1598.

Károlyi Mihály kéri az öcscsét, hogy „részegeskedéstől és némely mód nélkül való ifjak társaságától“ igen óvja magát.[1] Melith Pál viszont abban gyönyörködik, hogy egyetlen fia jól igyék és tudjon „hajdúmódra szitkozódni“.[2] Soós Albertet is szitkozódás miatt idézték meg.[3]

A *társadalmi érintkezés* a mainál szertartásosabb volt. Illem. Az ifjak nagy tisztelettel viseltettek az öregek iránt. A nagyon magasrangúaknak kezet is csókoltak.[4] A nőknek sem volt meg a mai szabadságuk, uruk távollétében még a közeli rokonokhoz sem illett nekik mulatságba menni.[5]

Az egyenlő rangú emberek a társalgásban nem *czímezték* Czímzés. nagyon egymást. A férfiak „uram“-nak[6] szólították egymást és „kegyelmed“-nek,[7] a nők ugyanígy és „szerelmes asszonyom“-nak is.[8]

A férj feleségét tegezte,[9] az asszony viszont magázta őt és „uram“-nak nevezte.[10] A gyermekek mély tisztelettel szólíthatták szüleiket, amint leveleikből látszik.[11] Az idősebb fiú fivéreit és nővéreit tegezte,[12] azok őt magázták.[13] A leányok fivéreiket bátyám- és öcsémuramnak czímezik,[14] fiatalabb nővéreiket ők is tegezik, de azok viszont őket nem.[15]

A szülők menyüket és vejüket magázták[16] és utóbbit „fiamuram“-nak szólították.[17]

[1] Károlyi Okmt. III. 4. 36.

[2] Károlyi Okmt. III. 571., Szilágyi V. 401.

[3] Soós lt. 1594.

[4] *Szamota:* 174.

[5] *Deák:* M. H. lev. 33.

[6] T. T. 1887. 803., Sz. 1877. 877.

[7] Nádasdy lt.: Nádasdy Ferenczhez írt levelek 1583. (Balásy); Missiles. Z. cs. (Zay Péter 1571.)

[8] N. M. lt. Törzsanyag 1598. (Nádasdy Orsolya), N. M. lt. Törzsanyag 1575. másolat 1591. (Sulyok Katának).

[9] Nádasdy lt. N. 6. cs. 1570. (Országh B.), Thurzó Gy. lev. I. k.

[10] Károlyi oklt. III. 449. Gyulafehérvári Lymb. 1—4. lap. — N. T. és lev. 243., Balassa lt. 1573. (Balassa Jánosné).

[11] *Deák:* M. H. lev. 70. N. M. lt. Törzsanyag 1596. (Forgách Ferencz).

[12] N. T. Cs. lev. 212.

[13] *Deák:* M. H. lev. 90., T. T. 1897. 303.

[14] N. M. lt. Törzsanyag 1597. (Káldy Istók).

[15] *Deák:* M. H. lev. 91. 152.

[16] *Deák:* M. H. lev.: 71.; N. R. A. 280. 13.

[17] T. T. 1886. 286.; N. M. lt. Törzsanyag 1584. (Maleczkovszky).

Általánosságban a beszélő a nálánál nagyobb urat „nagyságod"-nak czímezte.[1]

Levelezés. A *levelezésekből* látjuk, hogy a czímezés, megszólítás, aláírás, minden sokkal szertartásosabb, mint a szóbeli érintkezés.

Leveleztek a férfiak politikai dolgokról, magánügyeikről, a jóbarátok, a családtagok és mátkások.[2]

A leveleket akármilyen papírdarabra írták s néha a papír kicsinysége miatt nemcsak a belső oldalra, hanem a külsőre is, melyen máskor csak a czímezés volt. Legtöbbször azonban mégis ívpapirost használtak.[3]

Leggyakrabban, különösen bizalmas természetű ügyekben sajátkezűleg leveleztek, de az is előfordul, különösen az asszonyoknál, hogy nem tudnak írni,[4] vagy csak a nevüket.[5]

A levél czíméből, mely sokszor a magyar leveleken is latinul van,[6] meg tudjuk állapítani az író és czímzett viszonyát.[7] Mert rendszerint így írnak: „Ezen levél adassék az Ngs. Forgách Imre uramnak, énnekem szerelmes, szivem lelkem én édes uramnak",[8] vagy az „én szerelmes leányomnak, Istvánffy Évának adassék ezen levél".[9]

A levelet írója az ő „élteig" vagy „holtáig" való szolgálata ajánlásával és jóegészségkívánással kezdi.[10]

Azután elmondja közlendőit s miután mindent megírt, ismét jó egészséget kíván és Isten oltalmába ajánlja a czímzettet és egész családját.[11]

[1] Sz. 1887. 887. T. T. 1881. 693.; 1893. 346.; Nádasdy lt. N. 5. (Koronthaly Ákos levelei).

[2] Sz. 1887. 292.

[3] Maleczkovszky kérdezi a lányától, hogy talán nincs papirosuk, azért nem ír, mert ő küldhet Krakkóból. — N. M. lt. Törzsanyag 1584.

[4] Th. Gy. lev. 4.

[5] N. M. lt. Törzsanyag 1581.

[6] Sz. 1870. 266., T. T. 1893. 346.

[7] *Deák:* M. H. lev. 152.; Sz. 1877. 874.; Th. Gy. lev. 1 stb.; Kapy lt. 1591. (Kapy Jánosnénak).

[8] *Deák*: M. H. lev. 69. (Zrinyi Kata.)

[9] T. T. 1893. 358.

[10] N. M. lt. Törzsanyag 1573. IV. 18. (Deregnyei Anna); Nádasdy lt. N. 5. cs. (Koronthaly Ákos); N. 1. cs. (Nádasdy Ferencz); Balassa lt. 1573. B. Jánosné); T. T. 1891. 374.; Sz. 1873. 295.; T. M. K. T. E. I. 4.

[11] T. T. 1878. 191., 1881. 643.; Sz. 1877. 877. — *Deák:* M. H. lev. 90.; Forgách lt. 1588. (Forgách Ferencz).

Az üdvözlés után következik a dátum, a magyar leveleken is legtöbbször latinul[1] és az aláírás.

A leveleket szolgákkal küldözgették egymásnak[2]; néha az is előfordult, hogy ismerőseiket kérték meg a továbbításra,[3] mert a „postával elkésve vitték meg" őket.[4] De azért volt rendes posta is, mert sok helyen találjuk megemlítve.[5]

A rokonok és barátok nemcsak levelekkel keresték föl egymást, hanem általános szokás volt az *ajándékküldés* is. Ajándékküldés.

A sokszor távollévő férj a levélváltáson kívül ezáltal bizonyíthatta legjobban feleségének azt, hogy nem felejtkezett el róla. Pálffy Miklós olyan ajándékokat küldött feleségének, hogy ennek anyja elismerte, hogy ilyenekre még nem szerzett érdemeket.[6] Thurzó György szeretetének bizonyságaként gyémántgyűrűcskét küld a magáénak,[7] máskor a „kótyavetyén" vett neki „szép marhát",[8] 2 török kalánt,[9] süveget,[10] aprólékot,[11] vagy pénzt, melyen ruhát vegyen,[12] legtöbbször azonban valami gyümölcsöt. Urának figyelmét Thurzóné kalácscsal, hallal, gyümölcscsel, virággal viszonozza, egy alkalommal pedig sajátkezűleg varrott keszkenővel, melyet Thurzó György azért visel, hogy „mindketten élhessünk Isten szent akaratjáig, szent neve dicséretire, egymásnak segítségére és örömére".[13] De nemcsak a házastársak küldenek egymásnak ajándékot, hanem a többi családtagok,[14]

[1] T. T. 1893. 356., 1891. 375., 1891. 334.; Sz. 1867. 50., 1874. 879. — *Deák:* M. H. lev. 50.; *Radvánszky:* II. 53.

[2] Nádasdy lt. N. 3. cs. (Báthory György); T. T. 1886. 286. *Deák:* M. H. lev. 91., Forgách lt. 1589. (Karácsony); Missiles, S. 3. (Serédy István).

[3] Th. Gy. lev. I. 166.; Nádasdy lt. N. 3. cs. (Nádasdy Ferencznek Choron Margit és Feérváry Tamás.)

[4] Th. Gy. lev. I. 266.

[5] Sz. 1889. 239.; G. T. Sz. 1899. 106. *Deák:* M. H. lev. 40.; N. M. lt. Törzsanyag 1581. (Tharnóczy Farkas levele).

[6] Sz. 1882. 454.

[7] Th. Gy. lev. I. 173.

[8] Ugyanott 99.

[9] Ugyanott 153.

[10] Ugyanott 228. 89.

[11] Ugyanott 23.

[12] Ugyanott 73.

[13] Ugyanott 191.

[14] N. T. Cs. lev. 210.; *Deák:* M. H. lev. 146—7.; Th. Gy. lev. 75.

sőt ismerősök,[1] barátok is; lovat,[2] tőrt,[3] botot,[4] kalendáriumot,[5] könyvet.[6] Thurzónénak egyszer keztyűt küld a főherczeg, melyet a szabó fog neki megkisebbíteni;[7] Zrinyi György pedig egy szép rubintgyűrűt, amit ő keszkenővel viszonoz.

Újévi gratulatio.

Már akkor is szokás volt egymásnak ünnepekre, de különösen *újévkor gratulálni.*[8] Ez nincsen bizonyos időhöz kötve, mert Koronthaly Ákos decz. 26-án kezdi levelét újévi szerencsekívánatokkal,[9] míg mások januártól egészen február közepéig kívánnak egymásnak boldog újévet.[10] Úgy látszik, mindenki akkor tolmácsolta jókívánságait, mikor az év elején először írt az illetőnek. Néha újévi ajándékot is küldtek.[11]

Névnap.

A *névnapot* is megünnepelték. Forgách Imre névnapján hegedősök és síposok mellett mulatoztak.[12] Nádasdy Ferencz is írja anyjának, hogy meg kell adnia az uraknak „Szt. Ferencz poharát" s azért kéri, hogy mindenféle élést, vadat s más egyebet küldjön neki erre az alkalomra.[13]

Vendégség.

Nemcsak a névnapokon, hanem máskor is meglátogatták egymást a rokonok és barátok.[14] A házigazda mindig nagyon örül a vendégnek[15] és fogadására nagy előkészületeket tesz. A tisztartóknak ilyen alkalomra vadat, halat, baromfit s sok más „élést" kell a konyhára szállítani.[16] Thurzó György a

1 Ugyanott 14.
2 Sz. 1882. 454.
3 Forgách lt. 1579. C. C. (Forgách Istvánnak).
4 T. T. 1879. 30.
5 Th. Gy. lev. 118. 120.
6 *Dézsi:* 97.
7 Th. Gy. lev. 147.
8 T. T. 1881. 784. *Deák:* M. H. lev. 82.
9 Nádasdy lt. N. 3. cs. 1572.
10 *Deák:* M. H. lev. 92.; Gyulafehérvári Lymbus I. 4.; T. T. 1899. 65.; M. T. T. XIX. 19.; N. M. lt. Törzsanyag 1589. (Petrassowits János); Nádasdy lt. N. 5. cs. (Báthory György); Missiles T. 3. (Theökeöly Sebestyén lev.); N. R. A. 722—9.
11 T. T. 1897. 367.
12 *Deák:* Forgách Zs. 13.
13 N. T. Cs. lev. 215.
14 *Deák:* Forgách Zs. 11. 23.
15 N. R. A. 526—28.; Nádasdy lt. N. 3. cs. (Báthori István lev.) 1585.
16 Ugyanott W. cs. 1583. (Wály András lev.); R. M. Ny. E. II. 332.; Th. Gy. lev. I. 71.

táborban egy tál pisztrángot adott vendégei elé[1] tábori módon, mert ott „a kenyér is oly szűk, hogy 6 frt ára kenyérrel“ egy nap be nem éri.[2] Ezen az ebéden iszik egy vagy két „üvegcsével“ a felesége egészségére is,[3] máskor meg arra kéri Czobor Erzsébetet, hogy az „kis kannácskát igya meg egyhuzamban jó borral“ az ő egészségére.[4]

Ha odahaza Bichén fogadott vendéget, megírta feleségének, hogy miként készüljenek elő. A tárházból ezüsttálakat szedessen elő,[5] a szobákat fűttesse be, ágyakat készíttessen 2 házban és az alsó boltban, mint a palotában van, sőt gyertyatartóról és mosdóról sem felejtkezzék meg.[6]

Adataink közt találunk olyat, mely *vendégmarasztásról*,[7] sőt olyat is, mely *vendégfogásról* szól.[8] Thurzó György írja a feleségének, hogy mivel Biche felé megy Nádasdyné, küldjön elébe valakit és kérje meg, hogy térjen be hozzájuk.[9]

Zrinyi Kata is kiküld Trencsénig az ura elé.[10]

Hogy vendégeiket kényelmesebben helyezhessék el, *vendégfogadó házakat* is építtettek a Balassák.[11]

A legnagyobb pompát azonban a fejedelmi személyek fogadása alkalmával fejtették ki.[12] A lőcsei polgárok Mária Christiernát és az anyját lengő zászlókkal és ágyúlövéssel fogadták s a városházán nagy lakomát adtak tiszteletükre.[13]

Báthori Zsigmond beiktatása után Medgyesen olyan nagy ebéd volt, hogy fél 2-től este 10-ig tartott.[14] 12 asztalt terítettek meg, a kék darabontok a piaczon háromszor lőttek, míg a vár falán az ágyúk és mozsarak durrogtak. A ház

1 Ugyanott I. 233.
2 Ugyanott 183.
3 Ugyanott 213. l.
4 Ugyanott 230.
5 Ugyanott 244. l.
6 Ugyanott 196. és 6.
7 Th. Gy. lev. 6.
8 Ugyanott 281.
9 Ugyanaz.
10 *Deák:* M. H. lev. 68.
11 Sz. 1882. 851.
12 Th. Gy. lev. I. XVI.
13 *Hain* G. Kr. I. 128.
14 E. O. Gy. E. III. 99.

előtt trombitások és dobosok, fönn az asztalnál pedig olasz zenészek játszottak.[1]

Báthori Zsigmond fejedelem beiktatása Medgyesen.

Maga a *beiktatás* következőképen folyt le:

„A templomi kar főszékét fehér szőnyeggel boríták be, a földre zöld szőnyeget terítettek. Intézkedtek, hogy a medgyesi pap énekeseit a templomba rendelje; a „Te Deum laudamus" s más darabok eléneklésére ugyanott a Báthory István zenészei és trombitásai jelenjenek meg. Kendy Sándor pedig a fejedelem legidősb tanácsosaival elrendezé az ünnepélyt, díszmenetet s a szónoklatokat, melyek az eskületétel előtt a templomban tartandók lesznek. Nyolcz trombitást néhány dobossal a városház tornyán helyeztettek el, a fejedelem kék kaczérit (a darabontokat) két sorban és két rendben annak lakától a templom ajtójáig állíták fel. Mikor minden el volt rendezve, délfelé a főurak a templomból a fejedelem szállására mentek, hogy őt a templomba kísérjék, hova a kormányzó már megérkezett, lábai gyöngesége miatt nem akarván a díszmenettel menni.

Végre megindult a díszmenet a fejedelem szállásáról. Elől mentek az országgyűlési urak, utánok a fejedelmi tanács és Gálfy János udvarmester a fejedelmi bottal.

Ezután a fejedelem ment s közvetlen utána két unokatestvére, Báthori István és Boldizsár, valamint az egész udvari személyzet. A menetet néhány kapitány és puskás zárta be, melynek megindulásakor a város trombitása a templom tornyáról, majd a nyolcz trombitás a városház tornyán fútta hangszerét, azután a dobos verte dobját s újolag és hasonló renddel a trombitások játsztak, míg csak a fejedelem a templomba nem érkezett.

Mindnyája pedig e napon díszöltönyét vette föl. A fejedelmen czobolymente, veres karmazsin bársonydolmány, kalpagján atyjának fekete forgója s oldalán aranyos kard volt. Lehete látni a főurakon is díszes fekete czoboly-, nyusztprém-, skárlát- és gránátposztómentéket, damasz-, bársony- s aranyfonállal szőtt anyagú mentéket, szebbnél-szebb kardokat s pompás gyöngy- és drágakövekkel kirakott forgókat s fekete darutollakat, kócsagokat.

[1] E. O. Gy. E. III. 99.

A templomban a fejedelem az oltártól jobbra foglalt helyet, mögötte mintegy ölnyi távolságban Báthori István és Boldizsár s ezek mögött közvetlenül a kormányzó állott. A lakság és urak részint a másik oldalon, részint középen az oltár mellett a karban, a tanácsurak pedig a fejedelem előtt a zöld szőnyegen állottak.

Midőn minden el volt helyezve, Bánffi Boldizsár szónoklatot olvasott föl.

Azután Bánffi Boldizsár Kendy Sándor elébe lépett, előkérte a törvényczikkeket és esküformát, melyet kezébe vévén, ez utóbbit szavanként olvasta fel s a fejedelem födetlen fővel utána mondá.

Választ az agg szónoknak a fejedelem nevében Kendy Sándor adott.

Ezek végeztével az énekesek a karban egy moteta figurativet énekeltek egy vonogató sípos s egy olasz hegedűs finom zenéje kíséretében. Azután a Te Deumot zenekíséret nélkül s majd egy moteta figurativet játszottak. Ezalatt a fejedelem felállott s kísérete az országgyűléssel oly renddel, mint a templomba jött, távozott, miközben mindkét tornyon trombitáltak s minden harangot meghúztak. Midőn a főurak a fejedelmi szállás kapujába megérkeztek, két sorba állottak a bemenetelnél. Gálfy János udvarmester, midőn Zsigmond előtt belépett, a sorban álló Huett Albert szebeni királybírónak mondá: „Sit felix et faustus“. „Amen“ — viszonzá a királybíró. A fejedelem pedig szokott üdvözletét kalapja levevésével mutatta ki.“

Ezután következett a nagy lakoma,[1] melyet az előbb ismertettem.

[1] E. O. Gy. E. III. 97—9.

II. FEJEZET.

Szórakozás.

Utazás. – Közlekedési eszközök. — Lovaglás. — Bajvívás. — Czélbalövés. — Vadászat. — Vadászkutyák. — Madarászat. — Solymászat. — Halászat. — Olaszjáték, ostabla, Kocka, kártya. — Labdázás. — Kuglizás. — Farsangolás. — Tánczolás. — Városi mulatságok. — Zene. — Hangszerek. — Zenekar.

Utazás. Az *utazás* a XVI. század végén, a közlekedési eszközök gyarlósága mellett is szerepel néha a szórakozás és ismeretszerzés eszközeként.

A külföldi egyetemeket látogató főúri ifjakon kívül mások is megfordulnak idegen országokban. Így Pálffy Miklósról tudjuk, hogy volt Belgiumban, Német-, Franczia-, Spanyol- és Görögországban.[1] Báthori Boldizsár pedig bejárta Dániát, Skócziát és Norvégiát.[2] Thurzó Sándor római utazásáról költségvetést csinált.[3]

Egy ilyen utazás nagyon sok időbe került.

Káldy Istók mindszent nap után két héttel indult el Gráczból és karácsonyra ért Rómába.[4] Thurzó György pedig május 9-én hagyta el Velenczét és 11-ére érkezett Triesztbe.[5] Mária Christierna hat hétig utazott Bécsből Fehérvárig.[6] Mikor pedig elhagyta Erdélyt, 8000 aranyat kapott utiköltségül, s diszes kocsiban indult útnak.[7] Czobor Erzsébet szekéren ment az urához, útközben éjjelre betért Balassánéhoz, másnapra pedig elébe küldte a szakácsát Thurzó György.[8] Ebből is látjuk,

[1] Sz. 1882. 451.
[2] *Szamosközy:* I. 213.
[3] N. R. A. 469—21.
[4] N. M. Lt. Törzsanyag 1597.
[5] Th. Gy. lev. I; XXI.
[6] E. O. Gy. E. III. 352.
[7] E. O. Gy. E. III. 82, — 46.
[8] Th. Gy. lev. 211—212.

hogy nagy készülettel kellett utazni, s a háztartáson kívül nagy útra még „pohárszék ládát“ és „sikos uti oltárt“ is vittek.[1] — Közlekedési eszközök.

Nyáron kocsin, télen pedig szánon utaztak. Thurzó György „szánon és szekereken vontatva“ tért haza.[2] Forgách Imréért is, hogy hamarabb hazaérkezzen, „szánát“ küld Zrinyi Katalin.[3]

Lovaglás. A férfiak legfőbb szórakozása, a magyar természetnek megfelelően a *lovaglás* volt. Ezt nemcsak szórakozásként űzték, hanem szükségük is volt rá, részint a sok táborozás és harcz miatt, részint, mivel ez a férfiak részére a közlekedés legtermészetesebb eszköze volt.

Ennek következtében nagyon kedvelték a lovakat s értettek is hozzájuk. Följegyezték, hogy Pálffy Miklós, kinek nagy ménese is volt,[4] olyan jól értett a lovakhoz, hogy Vilmos bajor herczeg kocsilovait mindig ő vette.[5] János Zsigmondról azt olvassuk, hogy nagyon derék lovas volt.[6] — Lovagjáték.

Rendeztek *lovagjátékokat* is; ilyet említ Báthori Zsigmond korából Décsi János,[7] Bethlen Farkasnál pedig azt olvassuk, hogy Báthori Boldizsár és Jósika is egy lovagjáték alkalmával zördültek össze.[8]

Rudolf királynak az 1572. évben Pozsonyban volt koronázása után is, lovasjátékokat tartottak, melyek során többek közt bemutattak egy fából készült várnak ostromát. melyet Balassa János és András védtek, az ostromlók pedig azon német csapatoknak, melyeket a császár a koronázás alkalmából Bécsben összegyüjtott. markotányosnői és a katonák feleségei voltak. Ezek a leölt állatok vérét és belső részeit összegyűjtötték s azzal magukat és az ostromlottakat, akár csak az igazi ostromoknál, rútul bemocskolták (bevérezték). Miután pedig a védők feladták a várat, azt felgyújtották. Forgách még megjegyzi, hogy ez a szereplés a két Balassára tisztességtelen volt.

A latin szövegben kitett csillag pedig azt jelenti, hogy

[1] U. et. C. 78—9. Inventarium Arcis Somlyó 1594.
[2] Th. Gy. lev. I. 267.
[3] *Deák:* M. H. Lev. 67.
[4] Sz. 1882. 453.
[5] Sz. 1882. 453.
[6] *Szilágyi* V. 412.
[7] M. H. H. Scrip. XVII. 177.
[8] E. O. Gy. E. III. 273.

ide egy jegyzet tartozik Forgách Simontól, még u. o. 511—512. lapon van közölve, és így hangzik: „Nem volt ebbe semmi; mert az várba csak német volt; lovag gyalog-talám volt 50; faltörő ágyú ugyan bizoniai az sánczokba, kikkel hozzá lövedeztek, de fagolyóbissal, kiket mind az vár felett bocsáttak; belőle is sok álgyúk állásokon, mintha hegyeken voltak volna, kikkel az sánczokra lövedeztek. Az várból kilövedeztek, sok puskások kívül belül, kik egymáshoz lövedeztek. Az várból kiütöttek; innét kívül reájok mentenek. kopjákat törtenek, harczoltak lovag gyalog, az álgyúlövés számtalan volt, végre megostromlák, és az fokokról vér csorgott le, hogy már armádaltul, megvevék, hamis fejeket rakának föl, és csinált embereket akasztának fel az fokokon. Egyszer menének zászlóstól az asszonynépek alája, teknőkkel, ásókkal sánczot ásának, hozzájok lövedezúnek. Akaratjokkal hullani kezdének, és elfutamának. Az várbeli kapitánokat királ eleibe kötözve hozák, térdre esknek; királ megkegyelmeze nekik. Ez vár vívása alatt az magyarok egymással sok kopját törének játékra csináló kopjákat. Az várat meg nem égették, hanem épen hagyták, azután az község hordta el. Ezekre én reánéztem; különben nem volt“.[1]

Tartottak *bajvívásokat* is,[2] sőt a párbajozás is gyakran előfordult,[3] Báthori Zsigmondnak pedig egy gladiatora is volt.[4]

Czélbalövés.

Nagyon kedvelt szórakozás volt a *czélbalövés* is.[5] Hain Gáspár krónikájában leírja a Löcsén tartott czéllövő verseny szabályait.[6]

[1] Forgách „Commentarii“ 511—512. lap. „Habiti sunt peracta coronatione ludi equestres, et unus inter alios arcis ligneae oppugnatio*), quam Johannes et Andreas Balassa defendebant; oppugnatores autem erant lixae et mulieres cohortium Germanicarum quas coronationis gratia Viennae caesar conscripserat. Eas mactalorum animalium exta et sangvinem collegerant, et ut in veris oppugnationibus fieri solet, sese defensoresque foede maculabant; deinde arcem tradentibus propugnatoribus ceperunt, et combusserunt“.

[2] *Deák:* M. H. Lev. 522.

[3] Sz. 1882. 739.

[4] *Szamosközy:* IV. 77.

[5] *Szilágyi:* id. h, Sz. 1887. 294.

[6] *Hain:* kr. I. 129. „Aus jeden Zwölftel 8 Personen und ein jedes Zwölfftel 4 Hacken thut 48 hacken 2—3 Rendel soll mann schiessen, und werden besten Schusshatt soll 2 Thaler der andere 1 ducat, der dritte 1 Thaler haben. Trifft niemand hinein soll allein ein Kuff Bier gegeben werden.“

Leggyakoribb neme a szórakozásnak a *vadászat* volt. Thurzó György[1] és Radák Balázs szeretett nyulászni,[2] míg Zay Péter 12 szarvast ejtett el egy alkalommal.[3] Vadászat.

Szokás volt a *zergevadászat* is, mert Mária Christierna írja anyjának, hogy udvarmestere Kőváron ilyet rendezett.[4]

Ebből láthatjuk, hogy az asszonyok is vadásztak, amit bizonyít Forgách Zsuzsanna[5] és Losonczi Anna esete is, kiről azt írja Balassa, hogy vadászásában hódító, mint Diana.[6]

A vadászatok miatt szükséges volt *vadászkutyákat* tartani. Vadászkutyák. Zay Péternek egész falka agara és vizslája volt.[7] Nádasdy Ferencznek szintén voltak agarai.[8] Szokás volt a vadászkutyákat elcserélni, sőt kölcsön is kérni,[9] de különösen elajándékozni.[10] Nádasdy Ferencz írja az anyjának, hogy Batthyánynénak van két vizslája és három madara, melyekből egyetegyet szívesen neki adna.[11] Másutt arra kéri anyját, hogy az ölyvet küldje el,[12] a karvalyt igen köszöni, de a „kiköcsén" madárra nincsen szüksége;[13] később pedig azt írja, hogy a madarász szerint 3 tallér nem elég hálóra, harangra, lánczra és keztyüre.[14] Ebből láthatjuk, hogy milyen felszerelés kellett a *madarászathoz*.[15] Madarászat.

Gyakran szórakoztak *sólymászattal* is, mert sok helyen Solymászat. találunk rá adatot. Így Bakics Anna írja Mátyás diáknak, hogy kerestessen neki „jó pirkokat".[16] Horvát Mihály pedig arról értesíti Kapy Andrást, hogy „az madarak csuda gonosz erköl-

[1] Th. Gy. lev. I. 127.
[2] T. T. 1888. 263.
[3] Sz. 1881. 69.
[4] Sz. 1883. 138.
[5] *Deák:* F. Zs. 20.
[6] *Erdélyi:* B. B. 170.
[7] Sz. 1881. 69.
[8] Nádasdy lt. Nád. Fer.-hez irt levelek. (Markés Virág Jánostól 1572. és 82-ből.)
[9] Sz. 1881. 69.
[10] U. o.
[11] N. T. cs. lev. 210.
[12] U. o. 213.
[13] U. o. 214.
[14] U. o. 212.
[15] Csak egy esetben lőttek le madarat. Th. Gy. lev. I. 229.
[16] *Deák:* M. H. Lev. 37. pirko = fenyőmadár.

csűek, kiket soha jól meg nem taníthatni, mert némelyiket az ember soha kiáltóssá nem teheti, némelyek pedig igen elrobbannak s az emberhez nem szoknak, végre pedig ő magát is, az ki tanítja, igen megrúgják".[1] Zay Péternek sok vadászó karvalja és vizslája volt, sőt a sógora olyan vizslát küldött neki, „melylyel becsületet vallhat". Ha peczérje nem volt Morvába küldte a vizslakölyköket, „tanulóba" míg a karvalyokat míndíg ott tanították be.[2] Nagyobb udvarokban a peczérnek megfelelően természetesen volt madarász is, ki a solymokat, karvalyokat betanította.[3] A solymászat lefolyását ezekből az adatokból jól elképzelhetjük. A vizsla felröpítette a nyárnyas vadat vagy előkergette a nyúlat, ekkor a betanított madarat gazdája, miután annak fejéről a sapkát lehúzta[4] és lánczától megszabadította, a vad után röpítette. A madár utólérte és levágta a vadat, visszarepült ura karjára, a vizsla pedig elhozta a zsákmányt.

Leginkább foglyot, fürjet,[5] fajdot, fáczánt[6] és nyúlat[7] fogattak. Czobor Erzsébetnek is fürjeket küld az ura,[8] sógora pedig sajátkezűleg lőtt madaracskát.[9] Gyakori kedvtelés volt a *halászat*. Szamosközy jegyezte föl, hogy Báthori András szeretett pisztrángot fogni.[10] Thurzó György is szeretett halászni, mert feleségének gálóczát[11] küld,[12] vendégeinek pedig pisztrángot adat.[13]

Halászat.

Felnőtteknek való szórakozás volt a forrásomban *olasz játéknak* nevezett billiárd; kellékei egy posztós hosszú asztal, hozzávaló toló-bot és négy csontgolyóbis.[14] *Ostáblát* is játszottak; ehhez úgy látszik, fakarikák kellettek.[15] Nagyon elter-

Olasz játék.

Ostábla.

1 Sz. 1890. 346.
2 Sz. 1881. 69.
3 N. P. cs. lev. 210.
4 *Radvánszky:* I. 408.
5 Sz. 1881. 69.
6 Szamota: 169.
7 Th. Gy. lev. I. 127.
8 U. o. 30.
9 U. o. 229.
10 Szamosközy: II. 278.
11 Th. Gy. lev. I. 127.
12 U. o. 233.
13 Lazac-féle hal.
14 Invent. Arc. Somlyó: 1594. Urbaria et Conseriptiones 78—9.
15 U. o., *Radvánszky:* II. 387.

jedt mulatság lehetett a *kockázás.* A táborban a vezérek katonáikat nyerték el egymástól,[1] de rendesen pénzben játszhatták,[2] mert 1574-ben már eltiltják ezt.[3] Lehettek nyilvános *játszóhelyek* is, de ilyet csak olyen nyithatott, aki három dobásra „nem vetett 54 szemet.[4] A városokban azt is elrendelték, hogy az Istentisztelet befejezése előtt nem szabad kockát és kártyát játszani.[5] Koczka. Kártya.

A magánosok is óvták fiaikat a szerencsejátékoktól. Serényi Mihály írja végrendeletében, öcsésének, hogy verfelet, kártyát és házsártot soha pénzben ne játszék.[6] Kártyáztak az asszonyok is,[7] sőt az alsóbb körökben is annyira elterjedt, hogy egy kovács mester egész nap koldult pénzét elkártyázta,[8] nem volt hát csoda, hogy ha a kereskedőknek megtiltották a kártya és más hasonló játékszernek árusítását.[9]

Kedvelték a *labdázást* is. Báthori Zsigmondnak volt egy labdacsináló vargája,[10] egy másik embere pedig művész volt a labdajátszásban.[11] Labdázás.

Szerettek *kuglizni* is, de ezt pénzben játszani tilos volt.[12] Kuglizás.

Mindennemű adás-vevésnél, szerződés-kötésnél *áldomás* fejezte be az actust.[13]

Legnagyobb mulatságok természetesen a *farsang*[14]-ban voltak; ilyenkor szokás volt tarka ruhákba öltözni s úgy mulatozni, Forgách Zsuzsánnáról, Révay Ferencz boldogtalan feleségéről olvassuk, hogy Balassa Menyhártnéval együtt férfi ruhát csináltatott s farsang idején abban jártak.[15] Ugyancsak ő róla beszélték, hogy udvarló leányaival sokszor Farsangolás.

1 T. T. 1902. 581. (Khurta 6000-t vesztett el).
2 *Károlyi:* Oklt. III. 495.
3 *Demkó:* Felsőmagyarországi városok 193.
4 Id. munka. 195.
5 Id. munka. 193.
6 *Károlyi:* Oklt. III. 495.
7 *Deák:* Forgách Zsuzsánna. 23.
8 *Demkó:* Felső magyarorsz. városok. 194.
9 U. o.
10 *Szamosközy:* I. 77. (Mon. H. Hst.)
11 „in pila ludenda artifex." u. o.
12 *Demkó:* Fmo. 192.
13 Sz. 1868. 243. T. T. 1878. 658.
14 Sz. 1887, 309.
15 *Deák:* Forgách Zs. 30.

Tánczolás. éjfélig énekelt és tánczolt.[1] Balassa verseiből tudjuk, hogy Losonczi Anna hires jó táncosnő volt.[2] Társaságokban különböző tánczokat jártak, ezek közül Radvánszky a XVI. és XVII. századra vonatkozólag említi az egres, gyertyás, süveges és hajdutánczot, továbbá a lengyel változót.[3] A magyar táncznak nagy dicsőséget szerzett Rudolf király koronázási ünnepélyén az ifjú Balassa Bálint. „Juhásztánczot járt el, amiről azonban a külföldiek hibásan gondolják, hogy a magyarnak közönséges nemzeti táncza. Ugyanis a juhásztáncz a lábaknak hol hamari széjjelterjesztéséből és azoknak ismét egyenesre állásából, hol a lábaknak keresztbe rakásából, a földre hirtelen való térdepelésekből s onnét ismét magasra való sebes ugrálásokból áll", — írja Budai.[4]

Városi mulatságok. Városokban tartottak *nyilvános mulatságokat* is. A fiatalság összegyült a kocsmában s a városi zenészek játéka mellett tánczolt a délutáni istentisztelettől egészen este 9 óráig.[5] Nagy mulatság volt egy-egy *czéhlakoma*, Bruderbier is.[6]

Zene. Hangszerek. A tánczczal kapcsolatban természetesen kedvelték a *zenét*. Sokféle hangszer emléke maradt fenn. Több helyen olvasunk orgonáról,[7] sőt a Révayaknak már 1574-ben zongorájuk is volt.[8] Nagyon szerethették a „verginát,"[9] ezt rendesen este az ebédlőben összegyülve hallgatták s énekkel, sőt tánczczal kisérték.[10] Forgách Zsuzsánna már tiz éves korában szépen tudta a verginát verni.[11]

Általában szokás volt, hogy a gazdag főurak udvarukban zenészeket tartottak.[12]

Zenekar. Báthori Zsigmondnak Jósika, midőn leánynézőben járt a

[1] U. o. 23. l.
[2] *Erdélyi:* Balassa B. 170.
[3] *Radvánszky:* I. 417.
[4] Polgári lexikon. I. 27.
[5] *Demkó:* Felső magyarorsz. városok. 192.
[6] U. o. 198.
[7] *Szamosközy:* IV. 76; Sz. 1875. 156. — *Urb. et Cons.* Invent. arc. Somlyó 78—7.
[8] Sz. 1874. 80. l.
[9] Gitár-féle hangszer. T. T. 1892. 568. *Urb. et Cons.* id. helyen.
[10] *Deák:* Forgách Zs. 12.
[11] U. o. 13.
[12] Th. Gy. lev. I. 156.

toscanai nagyherczegnél olasz *zenekart* hozott,[1] voltak még udvarában lengyel zenészek,[2] sőt énekesei is voltak, kik egy vonogató sipos és egy olasz hegedüs kisérete mellett énekeltek.[3]

Somlyó várában a muzsikusoknak külön „házuk"[4] volt, ebben tartották hangszereiket, s egy fekete fenyőfaládácskát, melyben „musika könyvek" voltak.[5] Nemcsak a főuraknak voltak zenészei, hanem a felsővidéki városoknak is van rendes zenekaruk.[6]

A zenekart gyakran kölcsönkérték lakodalmakra s egyéb ünnepélyekre.[7]

Mosóczi Kramer Ádám Körmöcz várostól kért első misejének ünnepélyére hegedüsöket.[8]

Még a táborban is voltak a katonák felvidítására zenészek, kürtösök és hegedüsök, mint egy Esztergom ostromáról szóló levélben olvassuk.[9]

1 *Szamoskozy:* IV. 76. — *Bethlen Farkas:* Hist. III. 15; Sz. 1906. 905. E. o. gy. E. III. 275.

2 *Szilágyi:* M. O. T. V. 413.

3 E. o. gy. E. III. 99.

4 Szoba.

5 Urb. et Cons. 78—7.

6 Sz. 1875; 155. *Demkó:* Felső magyarorsz. városok 192.

7 *Demkó:* Felső magyarorsz. városok. 212. Sz. 1875. 155.

8 Sz. 1875. 155. (fidinices.)

9 T. T. 1902, 579.

III. FEJEZET.

Eljegyzés.

Menyasszonyról való gondoskodás. — A leány személyének megválasztása. — Tanácskérés. — Kommendálás. — Leánynézés. — Megkérés. — A kérő személyének megválasztása. — Odaigérés. — Kikosarazás. — Előkészületek az eljegyzéshez. — A kézfogás napja. — Az eljegyzés. — Jegygyűrű. — Eljegyzési ajándék. — Jegyesek. — Az együttes eljegyzés és esküvő.

Menyasszonyról való gondoskodás.

A XVI. század végén a társadalmi érintkezés nehézkessége miatt a házasodni akaró ifjú legtöbb esetben nem maga választotta ki leendő házastársát, hanem szülei vagy hozzátartozói, rokonai kerestek számára menyasszonyt. Ezt látjuk Sighér Anna leveléből, melyben azt írja fiának, hogy ha valami „szerencsét mutatna“ neki Isten, nagybátyja gondoskodásából, az „nem lesz gonoszára“.[1]

Forgách Imrének, nagybátyja Forgách Simon szerezte meg Perényi Erzsébet kezét,[2] míg Révay Ferencznek sógornője keresett feleséget.[3]

Thurzó Györgynek, midőn birtokait átvette, mostoha apja Forgách Imre választotta feleségül Forgách Zsófiát.[4]

Serényi Mihály végrendeletében azt olvassuk, hogy mostohalányát, Kenderessy Máriát, öccsének Serényi Ferencznek szánta, hogy a vagyon egy kézben maradjon; ezt a tervét azonban felesége meghiusította.[5]

Ugyanígy végződött Balassa Andrásnak, Balassa Bálint megházasítására vonatkozó terve is.[6] Érdekes Szakadáthy Mihály levele, melyben apja a következőket írja neki:

A leány személyének megválasztásánál követett szempontok.

„Magam requiráltam szép, jó erkölcsű, böcsületes fő leányzót és jó nemzetségűt Pázmándi Péterné asszonyomat és magát

[1] *Deák:* M. H. lev. 78.
[2] Turul, 1889. 71.
[3] *Deák:* F. Zs. 16.
[4] Th. Gy. lev. I. VI.
[5] Károlyi oklt. III. 486.
[6] *Erdélyi:* B. B. 88.

mind az böcsületes leányzó, mind az édes anyja is, jó szívből ajánlották, de ennyit fáradoztam és semmibe ment".[1] Ha a tervezett házasság nem sikerült, a közbenjáró ajándékkal kárpótolta a leányt.[2] Ebből a levélből megismerjük a *leány kiválasztásánál követett* szempontokat. Révay András arra kéri Thurzó Györgynét, hogy imádkozzék, hogy mire ő a hadból megjön, adjon neki az Isten „egy szép leányt, vagy „egy szép gazdag özvegy- asszonyt."[3] A szépség úgy látszik nagy szerepet játszott, mert Thurzó György úgy választotta ki Czobor Erzsébetet, hogy nálánál szebbet „sem Pozsonyban, sem másutt" nem talált.[4] Bocskai is azért választotta a steier herczegnők közül Mária Christiernát feleségül Báthori Zsigmondnak, mert „szép volt a termete, deli a tekintete és bár minden asszonyi díszekkel birt, szelid és nyájas volt".[5]

Ha nem fejedelmi házasságról volt szó, fontos volt az is, hogy a kiszemelt leány ne legyen külföldi származású. Erre vonatkozólag írja Révayné, Bakich Anna, hogy lányát „Ilonát két morvai szerencse keresi, egyik a morvai marsalk, másik egy ifjú 26 esztendőbeli, egy vára vagyon, nemes rend, de régi nemzet, de mi magyart kivánnánk; fiamnak az morvai marsal húgát szerzik, 18 esztendősnek mondják, készpénze 3000 frt, kincse is annyit érő; de beteg rokonaitól sok jószág is nézne reá, de ezhelyett is magyart szeretnénk".[6] Nagyon válogatós ember lehetett Forgách Ferencz, ki főpap létére, megakarván házasodni, már dispensatiot is kapott a pápától, de az egész országban nem talált magához való feleséget.[7] Ha özvegyembernek kerestek feleséget, azt is szemelőtt tartották, hogy az illető „az árvákat meg ne nyomorítsa".[8]

[1] N. M. lt. Törzsanyag 1585.
[2] *Radvánszky:* III. 148.
[3] Th. Gy. lev. I. 56.
[4] Ugyanott 20.
[5] Tud. Gyűjt. 1819. II. 12 és *Szilágyi:* Carillo 1594.: „Illa moribus lectissimis ac forma et pudicitia longe omnium maxime praestare diceretur".
[6] *Deák:* M. H. lev. 43—44.
[7] Sz. 1880. 757.
[8] *Deák:* M. H. lev. 44.

Polgároknál arra is kellett vigyázni, hogy a kiválasztott leány ne legyen a házasulandónak rokona, mert a hetedízi vérrokonság ***házassági akadály volt.***[1]

Tanácskérés. Ha a választás megtörtént, föltétlenül kikérte a fiú *apjának beleegyezését*, mert csak így léphetett törvényes házasságra.[2] Ha az illető árva volt, gyámját vagy mostoháját kérdezte meg.[3] Az említetteken kívül szokás volt az atyafiak és barátok véleményét is meghallgatni.[4] Erdély Sára „Isten rendeléséből" és ura és atyjafiai tanácsából megy férjhez.[5] Nádasdy Ferencz barátait megkérdezve házasodott meg,[6] sőt Balassa Bálint is hivatkozik arra, hogy sem bátyja sem öccse „nem reclamált" házassága ellen.[7] Kivételes eset Bakich Annáé, ki rokonai beleegyezése nélkül adta férjhez a lányát;[8]

Commendálás. A legérdekesebb azonban Thurzó Szaniszlóé, aki Thurzó Györgyöt kérdezi meg, hogy a neki „*commendált*" lányok közül melyiket találja legalkalmasabbnak. Thurzó György válaszában a lengyel herczegnőt nem ajánlja, mert „pompára űző nemzetség". A tescheni herczegnő „nem szép, idős leány, igen beteges, semmie sincsen", a Listius lányt, ő nem ismeri, de nemzetsége megfelelő. Végül még azt tanácsolja, hogy „ne csak szemmel, de főképen füllel" házasodjék öccse.[9]

Leánynézés. Ha kellőképen tudakozódtak a leány felől, következett a *leánynézés*.[10] Ezen azonban nem szerepelt mindig a házasulandó ifjú, mert Forgách Imre az eljegyzése alkalmával látta először menyasszonyát, Perényi Erzsébetet.[11] Mikor Forgách Mária 15 éves lett, elment hozzájuk Bakich Anna, sokat

[1] *Demkó:* Felső M. o. városok 164—5.

[2] *Werbőczy:* I. 54. c.

[3] *Demkó:* Felső M. o. városok 167. — Serédy Zsuzánna házasságát is a király tudtával kötötték, mert ő volt a főgyámja, Balassa lt. 1582. nov. 25. Kassa, Nogarolli lev.

[4] „Iy nagy dologban jámbor barátaink tanácsával" kell élni; — T. T. 1899. 69.

[5] N. M. lt. Törzsanyag 1585. X. 3.

[6] Nádasdy lt. II. Nádasdy Ferenczhez írt levelek 1574. (Báthori M.)

[7] Sz. 1873. 314.

[8] *Deák:* M. H. lev. 41.

[9] Sz. 1894. 75—76.

[10] Szilágyi. Carillo 1594.

[11] Turul 1889. 72.; Tud. gyüjt. 1819. II. 19.

beszélt vele, s mikor elment, készíteni kezdték Mária hozományát. Őszszel aztán újra eljött Bakich Anna, de vele volt egy pár rokon és a fia Péter, aki megkérte Mária kezét.[1]

Mint látjuk a leánynézést, ha a lány megtetszett, követte a *megkérés*. Bakich Anna leveléből tudjuk, hogy leányának Zsófiának a kezét Fáncsy György délelőtt 11 órakor kérette meg Forgách Ádámmal és 2-kor ment az ura válaszolni.[2] Leánykérés.

Nagy pompával ment végbe Mária Christierna főherczegnő megkérése. Báthori Zsigmond követei délután 2 órakor kérték meg és másnap reggel kapták meg a választ.[3]

A városi szokás az volt, hogy a lányt két tekintélyesebb polgár, az ú. n. „Wortführer"-ek (szónok) kérték meg.[4]

Nagy gondot okozott a lány szüleinek a *kérő megválasztása*. Bakich Annának nem tetszettek a morva kérők, kik Ilonáját akarták feleségül.[5] Bakich Anna különben is válogatós természetű asszony lehetett, mert mikor másik leányát, Zsófiát, Fáncsy György megkérte — aki különben a lánynak nem tetszett — ez ellen meg az volt a kifogása, hogy „nem született a gazdasággal" és csak azért igéri neki oda a lányát, mivel „a főember szűk",[6] vagyis kevesen voltak a házasuló sorban levő fiatal főemberek. A kérő személyének megválasztása.

Révay Ferencz is csak előkelő származása és vagyona miatt kapta meg Forgách Zsuzsánnát, mert különben „nem talált" a Forgách Imre vidám, szép, mélyérzésű lányához.[7]

Ha a kérő özvegy ember volt, gyakran megesett, hogy a gyászév letelte előtt újra megházasodott. Így Forgách Imréről tudjuk, hogy első felesége halála után 11 hónappal elvette Zrinyi Katát, mikor pedig ez is itt hagyta, csak 5 hónapig várt s máris megkérette Szidonia szász herczegnő kezét.[8] Thurzó

[1] *Deák:* F. Zs. 15

[2] *Deák:* M. H. lev. 41.

[3] Sz. 1893. 54.

[4] *Demko:* Felső M. o. városok 203.

[5] *Deák:* M. H. lev. 44.

[6] Ugyanott 41.

[7] *Deák:* F. Zs. 17.

[8] Sz. 1887. 565.

György sem akarta sokáig árván hagyni két kis lányát s azért amint a gyászév letelt, eljegyezte Czobor Erzsébetet.[1]

Odaígérés.

Ha a kérő megtetszett, *odaigérték* neki a lányt.[2] Báthori György és felesége Rozgonyban hit alatt igérték meg Nádasdy Ferencz özvegyének, hogy megegyezésük szerint lányukat Erzsébetet, az ifjú Nádasdy Ferencznek továbbra is megőrzik.[3]

Kikosarazás.

Városban az igéret megszegése bűn volt és a városi tanács szigorú ítéletét vonta maga után.[4]

Ha a lány *visszavonta* adott szavát, szégyent hozott egész családjára s főleg a vőlegényre. Bakich Annának egy levelében olvasunk ilyen esetet. „Lórant Orsyk megmásolta az fogadást, mit Vizmándy „uramnak fogadott, előttem pirongatta és erőltette a bátyja", — írja s megsajnálván a kikosarazott kérőt, másik menyasszonyt akar szerezni neki, „nehogy szégyennel kelljen hazatérnie".[5]

Elokészületek az eljegyzéshez.

Néha a megkérés után azonnal megtartották az eljegyzést,[6] legtöbbször azonban az *előkészületek* nagysága szerint későbbre halasztották.[7]

A kézfogás napja.

Az *eljegyzés napját a meghivókból* tudjuk meg. Érdekes Erdély Sáráé, aki „Isten rendeléséből" ment házastársul Barchay Andráshoz, s a dolog „bizonyosb voltára" tartotta kézfogását Szt. Lukács nap előtti vasárnapon,[8] a vendégeket pedig már szombatra hívta meg.[9] A kézfogásra meghívták a rokonokat s a jóbarátokat.[10]

Eljegyzés.

Hogy az *eljegyzés* milyen czeremóniával ment végbe, azt adatainkból meg nem állapíthatjuk. Említve találjuk egy kassai jegyzőkönyvben[11] és Méray Anna végrendeletében, aki „kezetfogásáról" beszél.[12]

[1] Th. Gy. lev. I., IX.; u. ilyen N. R. A. 403—9 és Budai II. 18.
[2] Székely oklt. V. 134. *Deák:* M. H. lev. 41.
[3] T. T. 1887. 571.
[4] *Demkó:* id. műve 168.
[5] *Deák:* M. H. lev. 39.
[6] *Deák:* F. Zs. 15.
[7] T. T. 1891. 340.
[8] Nov. 17.
[9] N. M. lt. törzsanyag 1585. X. 3.
[10] *Deák:* F. Zs. 16. és *Deák:* M. H. lev. 84.
[11] Sz. 1889. 80.
[12] N. M. lt. Törzsanyag 1576.

A kézfogás vagy eljegyzésnél mindig szerepelhetett a *jegygyűrű*, mert nagyon sok helyen említik forrásaink, szokás volt átörökíteni, mert leggyakrabban végrendeletekben találkozunk velük.[1] Jegygyűrű.

Legtöbbször mint kézfogásos gyűrű szerepel[2] Fáncsy György és Révay Zsófia, bár kézfogásukból semmit sem végeztek, gyűrűt adtak egymásnak.[3] Nádasdy Ferencz menyegzőjére kiadott aranyholmik közt volt „3 arany gyűrű, kikben kövek nincsenek",[4] másutt találunk egy „úrnak való jegygyűrűt" említve, mely megérne 50 tallért.[5]

Eljegyzéskor szokás volt a menyasszonynak *ajándékkal* kedveskedni.[6] Eljegyzési ajándék.

A *jegyesek* is adnak egymásnak ajándékot szeretetük bizonyságaként. Így Balassa István első feleségének „marhájából" sokat elhordott, a másodiknak, mikor „jegyben volt nála",[7] Gersei Pettheö Gergely pedig végrendeletében hagy mátkájának „egy arany lánczot, kit az én örök emlékezetemért és hozzá való igaz buzgó szerelmemért kérem viselje meg", írja:[8] Jegyesek.

A menyasszonyt „*eladott lány*"-nak nevezik,[9] vőlegénye pedig „*mátkám*"-nak.[10]

A jegyesek ha távol voltak egymástól, rendszerint leveleztek. Thurzó György is kéri „szerelmes mátkáját" Czobor Erzsébetet, hogy írjon rögtön egészsége felől, mert különben annyi bánata lesz, hogy csak szíve tudja, meg nem írhatja. Máskor nem így szólítja menyaszszonyát, hanem „szerelmes atyámfiának", s a te „szerelmes uradnak" vagy „társod"-nak írja alá magát.[11]

1 N. R. A. 205–20.
2 T. T. 1900. 315.; *Papp:* T. L. I. 53–4.; T. T. 1890. 797.
3 *Deák:* M. H. lev. 41.
4 Nádasdy lt. f. 1575. (Sárvári Tárházból kiadva.)
5 Balassa lt. XVI. sz. évnélküli „vőlegénynek és menyasszonynak kiadott holmik" czímen.
6 Sz. 1883. 54.
7 N. R. A. 1556–12.
8 N. R. A. 205–20.
9 Kállai lt. 1887. No. 545. (Parlaghy vég.).
10 N. R. A. 205–20. Th. Gy. lev. I. 3.
11 Th. Gy. lev. I. 2–8.

A jegyesek rendszerint nagyon fiatalok voltak.[1] Thurzó György először 19 éves korában házasodott meg.[2] Perényi Erzsébetet pedig 14 éves korában vette el Forgách Imre.[3]

Az együttes eljegyzés és esküvő.

Néha *az eljegyzéssel egyszerre tartották az esküvőt* is, „azaz kézfogásul volt a menyegző[4].“ Ilyen menyegzője volt a Bakich Anna levelében szereplő Magdolna asszonynak, kinek ezáltal „nagy kárt tettek, mert az sok urak és asszonyok mind ajándékkal jöttek volna.“[5] A lakodalom költségesebb volt, mint a kézfogó,[6] mert utóbbira elég volt 8—10 vendéget hívni, mint a Thurzó Szaniszlónak szóló levéiben olvassuk.[7] Ugyancsak költségkimélésből tartotta felesége hazavitele után majd egy évvel Nádasdy Ferencz.[8]

Megtörtént az is, hogy a kézfogót és lakodalmat *egynapon tartották* meg. Így volt ez Forgách Imrével, kinek kézfogója Zétén volt s lakodalma pedig ugyanazon a napon Nagyidán.[9]

Némelyek *házassági szerződést* is kötöttek.[10]

[1] *Deák:* M. H. lev. 43—4.
[2] Th. Gy. lev. I. VI.
[3] Turul 1889. 72.
[4] *Deák:* M. H. lev. 53.
[5] Ugyanott.
[6] *Radvánszky:* I. 14.
[7] Sz. 1894. 75.
[8] Nádasdy lt. II. N. Ferenczhez írt lev. 1574. (Báthori Miklós).
[9] Turul 1889. 72. és Thurzó lt. 7—35.
[10] Sz. 1883. 54.

IV. FEJEZET.

Hozomány.

A hozomány (allatura). — E készítése. — Tárgyai: felsőruha, ékszer, ezüstnemű, fehérnemű, asztalnemű, ágynemű, bútor, kocsi és ló, birtok, készpénz. — A hozomány átadása. — A kiházasítási költség. — A leányok kiházasításának kötelezettsége a férfiágra nézve. — A hozomány elnevezései. — Jegyajándék (paraphernum). — A vőlegény ajándéka (Morgengabe, Móring). — A hitbér (dos). — Contrados. — A cselédség kiházasítása vagy megajándékozása.

Hozomány-allatura.

Hozomány (allatura) alatt értettek mindent, amit a nő férje házához hozott.[1]

Mindenki rangjához méltó nagy hozományt igyekezett leányának adni, hogy az úgy ne járjon, mint Geszty Ferencz második felesége, Horvát Anna, kinek hozományáról azt írja az ura, hogy „az bizon chak igen kevés vala, kin magam is csodálkoztam, noha az híre meg vala".[2]

Elkészítése.

A *hozomány előállítása* sok gondot okozott, ezért leginkább lassanként szerezték be, mint Balassa Jánosné, aki előre készíget a gyerekeinek egyet-mást, mert a nagy költség miatt sem lehet hirtelen.[3] Thurzó György is írja a feleségének, hogy „az leányasszonynak minden portékáját édes lelkem készíttesd el", hogy ne késeltesse a mennyegzőt.[4] Vetéssy Péter pedig minden ruhaneműjét Balay Dórának hagyja, hogy „mikor haza viszik",[5] legyen neki.[6]

Báthori Griseldis kelengyéjéhez Bécsből hozattak 3500 frt árú gyöngyöt és prémet a „főruhákhoz", bretrát,[7] pártát,

[1] *Fogarasi:* 133. l.
[2] *Radvánszky:* III. 150.
[3] Balassa lt. 1573.
[4] Th. Gy. lev. I. 140.
[5] Férjhez megy.
[6] Károlyi oklt. III. 436.
[7] Spanyol süveg.

főkötőt és főre való ékességeket; továbbá karszorítókat, nyakbavetőket, nyuszt- és hiúzbőröket.[1]

Tárgyai: felsőruhák.

A hozományjegyzékekben első helyen vannak fölsorolva a *felsőruhák.* Perényi Mária 9 szoknyát, 8 téli és nyári subát, 10 főkötőt, 2 aranyos pártát és egy lapos boglàros süveget kapott.[2]

Barchay Anna csak 7 szoknyát, 2 öreg és 2 kicsi subát, egy dupla bársonyköntöst, egy hacokát,[3] 3 patyolat islógos[4], 3 reczés,[5] 2 török varrottas és egy veresszélű előkötőt,[6] 2 aranyos kötéses habarniczás,[7] 3 gyöngyös, 11 reczés és 1 gyöngyösfodrú ingvállat, egy fényes aranyos fejkötőt, 6 fátyolkát, 3 boglàros és 3 gyöngyös homlokelőt[8] és 4 párta övet[9] vitt az urához.[10] Serédy Zsuzsánna a „felírt" ruhákon kívül aranyboglárokkal és gyöngyökkel díszített fátyolkákat és aranyos előkötőket[11] kap;[12] míg Kerecsényi Kata csak 3 szoknyát, egy nyuszttal bélelt kis köntöst és egy gyöngyös, boglàros spanyol köntöst és 4 pártát.[13] Felsőruhákon kívül

Ékszer és ezüstnemű.

nagyon sok *ékszert* és *ezüstneműt* vitt magával Nádasdy Ferencz mátkája, Báthori Erzsébet. A többi közt kapott olyan gyöngyös és aranyos candelabert,[14] mely Mátyás király szobájában volt. Az ékszerek közt volt 2 pár gyöngyös függő, 2 türkiszes kézelő, 9 gyűrű, egyiken oroszlánképes násfa[15] van és 6 lánczos ezüstöv.[16]

1 E. O. Gy. E. III. 189.

2 Perényi lt. 1598. ápr. 24.

3 Rövid kabát.

4 Apró lencsealakú lemezek.

5 Lyukacsos szerkezetű.

6 Kis kötény.

7 Habarnica tengeri pókforma állat; így e hímzés mintája pókalakú vagy póklábakhoz hasonló ágas. *Radvánszky:* I. 79.

8 A hajat a homlokhoz szorította, elég széles volt, patyolatból készült s a főkötőnek elválhatatlan kelléke volt. *Radvánszky:* I. 239.

9 Kemény szövetből készült öv.

10 N. R. A. 1576–23. (1588. Barchay A. hozománya.)

11 Kis kötény.

12 Balassa lt. 1582.

13 *Papp:* T. L. I. 53–4.

14 Gyertyatartó.

15 Deák Farkas megállapítása szerint: önálló függő ékszerdarab.

16 T. T. 1908. 59.

Perényi Mária ékszerei közt van egy arany hajnyomtató[1] és egy kézrevaló, 4 aranylánczok és 7 aranygyűrű.[2]

Sokkal többet kapott Kerecsényi Kata; egy kézfogásos és egy szíves gyűrűt, egy vertarany koszorút egy torokszorítót, 4 aranyláncot, zománczos aranyövet, függőket. Sok ezüstneműt is adtak neki, 8 tálat, 11 tányért, 4 födeles kupát, egy kannát, sótartót, 12 kanalat és ugyanannyi villát, meg egy mosdókorsót és medenczét.[3]

Wárdai Katának ezüst mosdókorsója volt „medenczével egyetemben", egy ezüst gyertyatartója, egy emberfejjel díszített brefrára való aranyboglárja és egy ezüstbe foglalt aczél pecsétnyomója.[4]

A felsőruhák és ékszerek mennyiségének és értékének megfelelően kaptak *fehérneműt* és *ágyneműt* is.[5] Fehérnemű és ágynemű.

Ladvány Anna 12 inget kapott, „megannyit fodorral", 18 kezkenőt, 16 abroszt, 16 lepedőt, egy selyempaplant, 2 „derekal"-t, 1 „fejel"-t és 2 vánkost.[6] Bornemissza Anna, Kálnásy Ferenczné 25 abroszt, 16 kezkenőt, 25 lepedőt, 1 selyem aranyos paplant, 1 „köz új" paplant, 6 derékaljat és 2 vánkost vitt az urához;[7] míg Károlyi Annával 12 gyolcs- és 8 sávos abroszt, 18 gyolcs-, 15 vászonlepedőt, 8 kezkenőt, 2 selyempaplant és 18 szőnyeget adtak.[8] Perényi Mária hozományjegyzékében 22 tányérkezkenő, 9 reczés arany kendőkezkenő,[9] 4 férfi imeg, 11 fodor, 6 „fő al héjj hímes arany", 6 kis vánkoshéj, superlatos[10] ágyra való recze, egy vont arany[11] és egy atlac[12]

1 A hajat a homlokhoz szorította.

2 Perényi h. 1598. IV. 04.

3 *Papp:* T. L. I. 53. 54.

4 G. T. Sz. 1905. 201.

5 Ugyanott. *Radvánszky:* II. 72. 73. Károlyi oklt. III. 429. — *Demkó:* F. Magy. országi városok 240. 246. T. T. 1882. 552.; N. M. Lt. Törzsanyag 1582. (Ladvány Anna hozománya).

6 Ugyanott.

7 T. T. 1882. 552.

8 *Károlyi* oklt. III. 429.

9 Törülköző.

10 Kárpit.

11 Selyemszövet aranynyal átszőve.

12 Selyemszövet, egyenlő értékű volt a kamukával.

paplan, 4 derékalj, 5 „fő al", 2 kis vánkos és lepedők szerepelnek.[1]

Sokkal több fehérneműt kapott Barchay Anna; így 40 gyolcs- és 28 másféle abroszt, 9 gyolcs- és 24 vászonlepedőt, 9 kendőkeszkendőt, 22 vékony gyolcs aranynyal varrott és 21 selyemmel varrott inget, 2 aranyos ingvállat, 11 reczéset és 3 fodrosat, s végül 3 reczés patyolat és 2 török varrottas előkötőt.[2] Nagyon gazdag kelengyéje volt Bárczai Annának; 28 abrosz, 4 gyolcsabrosz, 9 gyolcs- és 5 parasztlepedő, 3 varrott, 1 fehér reczés és 9 gyolcskezkenő, 21 vászonlepedő, 43 ing, 22 gyolcsból aranynyal varrva és 3 gyöngyös, 2 patyolat előkötő és 16 reczés, török varrottas és aranyos, 2 aranyos habarnicás ingváll, 18 gyöngyös fodrú, ránczos fehér kötésű, 8 varrott felső alj, 2 vánkos, 2 selyempaplan és 5 orczatakaró homlokelőstől.[3]

Említésre érdemes Görgey Margit[4] és Reiling Simon lőcsei polgár lányának fehérnemű és ágyneműje.[5]

A ruhaneműeket ládákban vitték el, mert a hozománytjegyzékekben szerepelnek a *ládák* is.[6] Kaptak ezeken kívül szekrényeket,[7] szőnyegeket,[8] kárpitokat,[9] képeket,[10] sőt rend-

[1] Perényi lt. 1598.

[2] N. R. A. 1588. (1576—23. „Res Paraphernalia Annae Barchay.")

[3] *Radvánszky:* II. 72.

[4] Ugyanott 73.

[5] *Demkó:* F. M. országi városok 240. A legteljesebb összeállítást a Kisfaludy lt.-nak egy évnélküli hozományjegyzékében találjuk. Ebben van 12 vékony, 5 reczés és 2 vastag parasztlepedő, 7 sávos hosszú, 3 vékony, 10 vastag paraszt és 5 vastag szélű abrosz, 8 vastag és 8 vékony kendőkeszkenő, 12 sávos asztalkezkenő és 3 tányértörlő, 1 selyem és 2 parasztpaplan, 4 hosszú és 4 kicsi vánkos, 6 vánkoshéj, továbbá kerek és hosszú varrottas vánkosok. Kisfaludy lt. évnélküli a XVI. századból. Ha figyelemmel olvassuk ezeket a hozományjegyzékeket, föl fog tűnni a fehér- es asztalneműnek mennyiségénél a mai szokásokhoz képest mutatkozó az az eltérés, hogy az akkori leányok sokkal több asztalneműt kaptak, mint fehérneműt és ágyneműt.

[6] Barchay Annáé. N. R. A. 1576. 23.; *Radvánszky:* II. 53.; Perényi lt. 1598. IV. 24.

[7] Ugyanott, *Radvánszky:* II. 72. Sz. 1873. 63.

[8] T. T. 1903. 59. Károlyi oklt. III. 429.

[9] Balassa lt. 1582. (Serédy Zs.)

[10] Ugyanott.

szerint *kocsit* és *lovakat* is.[1] Kerecsényi Kata hintójának belseje veres bársony, 2 bársony vánkosa és szőnyege volt, a teteje pedig veres kamuka.[2] Kocsi és ló.

Néha *ingatlan* is szerepelt a hozományban;[3] így Balassa András mostohalányával odaadja Ostrogi János hercegnek a makoviczai és budaméri uradalmakat,[4] sőt Révay Erzsébet[5] Barbarith Kata[6] és Báthori Erzsébet[7] még készpénzt is kaptak. A hozományról a vőlegény *menedéklevelet*[8] adott.[9] Birtok. Készpénz. A hozomány átadása.

Hogy a hozomány biztosítva legyen, a végrendelkezők rendszerint hagyományoznak kiskorú lányaiknak *kiházasítási költséget*. Szilágyi-Nagy Péter 200 aranyat hagy e czélra hugainak,[10] Aranyán Damján lányának 1000 frt.[11] Kiházasítási költség.

Wásonkőy ugyanannyit,[12] míg Gyulai Pál 1000 frtot és 200 tallért.[13] Házassági költséget azonban rendeltek a fiúknak is.[14] A férfiak kötelesek a leányokat kiházasítani.

Az árvalányt fivérei vagy rokonai házasították ki.[15]

A hozományt rendesen a lánynyal adott marháknak,[16] vagy „dolgoknak“[17] nevezik a források, de sokszor „res paraphernales“-nek is.[18] Ez az elnevezés azonban helytelen, mert a *paraphernum*[19] a jegyajándékot jelenti és Werbőczy is téved meghatározásában, mely szerint ez elnevezés alá tartozna „mind az az ingó vagyon, mit a szülők, a férj vagy A hozomány elnevezése. Jegyajándék paraphernum.

1 *Radvánszky:* II. 72.; N. R. A. 1588. id. h.
2 *Papp:* T. L. I. 53.
3 T. T. 1908. 59.
4 Sz. 1882. 733.
5 T. T. 1883. 598.
6 N. M. lt. Törzsanyag 1581.
7 T. T. 1908. 59.
8 Ugyana.
9 Balassa lt. 1582. (Serédy Zs. hozománya.)
10 T. T. 1905. 281.
11 N. M. Lt. Törzsanyag 1571. XII. 11.
12 G. T. Sz. 1905. 266.
13 Sz. 1906. 904.
14 N. R. A. 179—7.; Sz. 1870. 487. és N. M. Lt. Törzsanyag (Mágóchy Tamás végr.).
15 *Radvánszky:* II. 76; N. R. A. 280—13; Kállay lt. 1597. N. O. 386.
16 T. T. 1882. 52.; Károlyi oklt. III. 429; Perényi lt. 1598. (Perényi Máriáé.)
17 *Radvánszky:* II. 98. 76.
18 Ugyanott 71. és 98., Székely oklt. II. 29.
19 *Dr. Békefi Remig:* „A Magyar társadalom élete“ cz. egyet. előadásai.

mások az esküvő vagy kézfogás alkalmával a menyasszonynak adtak".[1]

A jegyajándékot forrásaim szerint legtöbbször a vőlegény adta.[2] Báthori Zsigmond 60.000 forintot adott Mária Christiernának,[3] Balassa Bálint pedig 600 forint értékű ékszert vitt Dobó Krisztinának.[4]

Ha a férj meghal, az özvegynek joga van a jegyruhához,[5] ha újra férjhez megy, gyermekei kötelesek ezt neki kiadni.[6] Így természetesen szabadon rendelkezhetett is vele, mit Kún Anna[7] és Homonnai Fruzsina végrendelete bizonyít.[8] Ha az asszony meghal és gyermekei nincsenek, szüleit és atyjafiait illeti a jegyajándék[9] és hozomány. Ennek a törvénynek alapján követelte Báthori Zsigmond sógorától, Zamojszkytól meghalt nővére hozományát és jegyajándékát.[10]

A vőlegény ajándéka (Morgengabe, Móring).

Néha a jegyruhán kívül az esküvő ünnepélye alkalmával is adott a *vőlegény ajándékot* menyasszonyának, ez lehetett a *reggeli ajándék.* (Morgengabe, Móring.)[11] Elefánthy Imre egy véres tafota[12] szoknyát, egy aranyláncczot, egy ezüstlánczos övet, egy fekete majczos[13] pártaövet és 6 szekeres lovat ad menyasszonyának, Gyulaffy László pedig aranyláncczot, karpereczet és gyűrűket.[14]

Hitbér (dos).

A férj köteles volt feleségének vagyonának megfelelő *hitbért* (dos)[15] adni.[16]

[1] *Werbőczy:* I. r. 93. c.

[2] Nyáry Mihály és Kovacsóczy hagynak leányaiknak „jegyruhá"-ra valót, ami szintén a jegyajándéknak felel meg; Sz. 1870. 487. és *Radvánszky:* III. 140.

[3] Tud. Gyüjt. 1819. II. 14.

[4] *Erdélyi:* B. B. 125.

[5] T. T. 1903. 133.

[6] N. R. A. 735—43.; 179—33. és 184—28.

[7] N. R. A. 923—51.

[8] N. R. A. 823—19.

[9] *Werbőczy:* I. r. 100. c.

[10] E. O. Gy. E. III. 272.

[11] *Wagner:* Anal. Scepus. 1. 244.; *Demkó:* F. Morszi városok 169.

[12] Tafota = félselyem.

[13] Arany, ezüst vagy selyemhímzés.

[14] N. M. lt. Törzsanyag 1568.

[15] N. M. lt. Törzsanyag 1581. XI. 6.

[16] *Werbőczy:* I. 93. c. Értelme: „pretium puellae". Dr. *Békefi Remig* (A magyar társadalmi élet) egyetemi előadása. T. T 1.903. 132.

Ennek nagyságát rendesen a vőlegény és apósa állapították meg. Mária Christierna 100.000 frtot kapott hitbérül Báthori Zsigmondtól, továbbá Fogaras várát és Kővárt;[1] Perényi Istvánnénak pedig 50 jobbágytelket adott az ura.[2] A férj halála esetében az asszonynak a hitbérhez joga van,[3] az örökösök ezt kötelesek megadni neki;[4] ha pedig ő hal meg, legközelebbi vérrokonai kapják.[5] Az asszonynak második férjétől már csak fél-, harmadiktól pedig csak egy negyedrész hitbérhez van joga.[6]

Contrados.

Forrásainkban olvasunk *ellenhozományról* (contrados) is.[7] Ez alatt vagy a jegyajándékot, vagy a hozományt biztosító vagyont értették.[8] Ennek fejében Báthori Zsigmond 55.000 frtot kötött le feleségének. Bathori András Ifiú Jánosnénak 20.000 aranyat és egy gyűrűt.[9]

A cselédséget is szokás volt kiházasítani vagy megajándékozni.

Általános szokás volt még az is, hogy a *cselédséget* kiházasították,[10] vagy házassága alkalmával megajándékozták.[11]

1 T. T. 1886. 285.
2 T. T. 1903. 135.
3 T. T. 1903. 133.; 1889. 523.
4 *Werbőczy:* I. r. 102. c.
5 Ugyanott I. 93. c.
6 *Werbőczy:* I. r. 96. c.
7 E. O. Gy. E. III. 346. és IV. 307.
8 Dr. Weichhardt Gabriella értekezése, 37. lap; Műv. Tört. Ért. 48.
9 Ugyanott.
10 Károlyi oklt. III. 419.; T. T. 1878. 145.
11 Nádasdy lt. N. 1. cs. (Wassváry Imrének szóló levél 1587. és 1588. Kis Jakabnak).

V. FEJEZET.

Lakodalom.

Az eljegyzés és esküvő közötti idő. — Előkészületek az esküvőhöz. — Meghívók. — A lakodalom helye. — A lakodalom napja. — Vendégek. — Esküvői követ. — A vendégek száma. — A vendégek beosztása. — Esküvői ajándékok. — Az esküvőn szereplő személyek. — Az esküvő órája. — Esküvő vőlegény vagy menyasszony nélkül. — Esküvői lakoma. — Városi szokások. — Menyegzői versek. — Báthori Zsigmond esküvőjének leírása.

Az eljegyzés és esküvő közötti idő

Az eljegyzés és esküvő közötti idő hosszúsága részben, mint már említettük, a házasulandók korától, részben a lakodalmi előkészületek nagyságától függött.[1] Nagyrangúaknál szokás volt registromot késziteni, melyben az esküvő rendjét írták le.[2]

Előkészületek az esküvőhöz.

Sok gondot okozott ilyenkor a tiszttartóknak a szükséges élelmiszerek beszerzése, mert mint minden ünnepélyes alkalomma[1], úgy a lakodalmakkor is szerettek magyarjaink jól és bőségesen lakmározni.

Így egy „Erzsike asszony" menyegzőjén 12 akó bornál több fogyott el; volt még tyúk, lúd, vaj, túró, borjú, bárány, fűszerszám, eczet, hal, rák stb. mint Párnás János írja.[3] Mária Christierna lakodalmára 25 tehenet, 24 borjút, 81 bárányt, 633 tyúkot, 167 csirkét, 122 malaczot, 5200 tojást, 25 pint vajat, 5 disznót, 300 köböl lisztet, 150 frt ára fűszerszámot és 6 öl szénát vettek.[4]

Sokszor hívtak vagy kölcsönöztek *zenészeket* is a lakodalmi vígság emelésére;[5] sőt néha mesterembereket is hivattak.[6]

[1] Sz. 1883. 52. — Forgách Zsuzsanna eljegyzése 1597. máj. 18-án volt, lakodalma pedig 1598. ápr. 25-én. *Deák:* F. Zs. 17.

[2] E. O. Gy. E. III. 189—192.

[3] N. M. Lt. Törzsanyag, 1588., ugyanilyen Nádasdy lt. N. 3. cs. 1586. (Feerwáry Thamás levele.)

[4] Erd. O. T. T. I. 174.

[5] Sz. 1875. 155. és *Demkó:* id. m. 212.

[6] T. T. 1891. 341.

Ha valakinek nem volt tehetőssége minden szükségeset beszerezni, kölcsön kérte jó ismerőseitől,[1] vagy zálogba vetette valami birtokát, mint fia lakodalma alkalmából Forgách Simon.[2]

Sok fáradságba került a *lakodalmi meghívók* szétküldése is. Rendszerint 4—6 héttel az esküvő előtt küldik el őket.[3] Tartalmuk és hangjuk egyforma, s így bátran szolgálhat például valamennyi megismerésére Nádasdy Mártoné, melyben Nádasdy Ferenczet hívja meg. „. . . Adhatom Nagyságodnak tudtára, hogy az Istennek törvénye szerint vettem magamnak örök házastársul, az néhai Bocskay Ferencz uram leányát, Bocskay Anna asszonyt, kinek menyegzőjének szolgáltatásának napját végeztük a jövő karácsony nap után való vasárnap, azaz karácsony havának 30-ik napján; ugyanitt a mi házunknál Nádason. Azért kenyergek Nagyságodnak, mint kegyelmes uramnak, hogy lenne jelen az én tisztességemben az felül megmondott napon és helyen, hogy jelenvoltával . . . tisztelkedhessem . . . kit megszolgálok".[4] Lakodalmi meghívók.

A meghívókból látjuk, hogy a lakodalomra, a hívó szerint a *vőlegény házába*,[5] vagy a *menyasszony otthonába*[6] hívták a vendégeket. A lakodalom helye.

A helyen kívül megtudjuk még belőlük a *lakodalom napját* is. Nagyon szerették e czélra a vasárnapot kiválasztani,[7] de megtörtént az is, hogy a meghívóban nem közölték a lakodalom napját, hanem ezt csak később üzenték meg.[8] Napja.

1 *Deák:* M. H. Lev. 85.

2 Forgách lt. F. T. N. 13. 1598.

3 N. M. Lt. Törzsanyag. 1585. (Erdély Sáráé). T. T. 1892. 690.

4 Nádasdy lt. Kiáll. cs. 1571. nov. 15. Ugyanilyen van ugyanott 1571. szept. 18. (Drugeth Istvántól). Kállay lt. No. 598. (Lökös Lörincznek); Nádasdy lt. N. 3. cs. (Bodor Vinczétől); V. 1. cs. 1572. I. 18.; N. M. Lt. Törzsanyag 1579. II. 14. (Nyáry Krisztinától).

5 Th. Gy. lev. I. 113.; T. T. 1892. 690.; — 1890. 796.; — Károlyi oklt. III. 594.; R. M. Ny. E. II. 300.; — 284. és 307. lap.; Sz. 1889. 45.; Nádasdy lt. V. 1. cs. 1572. jan. 18-ára; — N. 3. cs. 1573. (Bodor Vinczéé); Kiállítási cs. 1571. (Drugeth Istváné és Nádasdy Ferenczé).

6 R. M. Ny. E. II. 307., 287.; — Thurzó lt. 7—35. (1576. jún. 21.).

7 Ben. Res. 1574. 90.; Sz. 1888. 36.; R. M. Ny. E. II. 284. és 307.; *Szádeczky:* Kovachóczy 75.; N. M. Lt. Törzsanyag 1588. (Káldy Péteré) és 1585. (Kornis Farkasé).; Nádasdy lt. V. 1. cs. (Vitnyédi J.-é) és Kiállítási cs. (Jasy Andrásé).

8 N. M. Lt. Törzsanyag 1578. (Drugeth Istváné).

A városokban is rendesen vasárnap tartottak lakodalmat, s ez előtt csütörtökön kezdték a vőlegény barátai hegedű, trombita és dobszóval a meghívandókat végigjárni, hogy senki el ne maradjon.[1]

Vendégek. A *vendégek* a lakodalom reggelén, esetleg az előbbi estén jelentek meg;[2] ha nem mehettek valami komoly ok miatt, kimentették magukat.[3] Így Serédy Zsuzsanna fia menyegzőjéről „a messze való létel" miatt maradt el.[4]

Esküvői követ. Magasrangú egyének és városok *képviselőt* küldtek maguk helyett az esküvőkre.

Miksa király Révay Mihály,[5] Czobor Imre,[6] és Pálffy Miklós[7] esküvőjén képviseltette magát, az erdélyi fejedelem pedig Forgách Imre lakodalmára küldött követet.[8] Eperjes és Bártfa is képviseltették magukat sok esetben.[9]

A vendégek száma. Forgách Imre naplójában olvassuk, hogy esküvőjén (1576. jun. 24.) ott volt Forgách Simon, Balassa János és István, Révay Mihály és Ferencz, Thelekessy István és sok más jóbarátja és rokona.[10] Borsos Tamás krónikájából pedig kitűnik, hogy az övén, a menyasszony 6 lovas hintóján kívül 8 kocsi vitte a vendégeket.[11]

Beosztásuk. A városokban, hogy elejét vegyék a túlságosan nagy vendégeskedéseknek, elrendelték, hogy minden meghívott háztól csak két személy mehet el a lakodalomba. A vendégeket az udvar- és asztalmester „Hof- u. Tischmeister" osztotta be rangjuk szerint párokba.[12]

Esküvői ajándék. A menyasszonynak a megjelentek rendszerint vittek *aján-*

[1] *Demkó:* id. m. 204–5.
[2] N. M. Lt. Törzsanyag. 1585. (Erdély Sáráéi).
[3] Ugyanott 1589. (Párnás I.); 1590. (Kállay Farkas) és *Deák:* M. H. Lev. 71.
[4] *Deák:* M. H. Lev. 71.
[5] Ben. Res. 1574. 70. l.
[6] U. o. 90 l.
[7] Sz. 1882. 451.
[8] Budai II. 29.
[9] Pl. Sz. 1895. 135.; Eperjesi szk. 1584—603. 285. l. 104 l. 21. l. 204.
[10] Thurzó lt. 7—35.
[11] Erd. O. T. T. II. 15.
[12] *Demkó:* Id. m. 205—7.

dékot is. Leginkább aranyozott ezüst serleget,[1] kupát,[2] kanalakat[3] és szőnyegeket,[4] de néha pénzt[5] és bort[6] is adnak. Gyulay Pál pedig történelmi munkát írt emlékül Kovachóczynak.[7] A vendégek ajándékaikat ebéd előtt adták át.[8] Nemcsak a vendégek hoztak ajándékot a menyasszonynak, hanem a *vőlegény is;* leginkább ékszereket és ruhaneműt.[9]

Az esküvőn *szereplő személyek* közül a mátkapárt kivéve, a korunkból fennmaradt források csak a *vőfély*ről,[10] *nyoszolyó asszony*ról és *nyoszolyó leány*ról[11] emlékeznek meg. Az esküvőn szereplő személyek.

Mikor a vendégek összegyűltek, kezdődhetett a *szertartás;* hogy hány órakor és miként ment az végbe, arra nézve kevés adat nyujt felvilágosítást. Lőcsén délelőtt 10—11 óra között esküdtek az előkelők, a szegények pedig 3—4 órakor délután.[12] A menyasszonyt a vőfélyek vezették be a templomba[13] és a nagy oltár előtt eskette meg a pap vőlegényével.[14] Az esküvő órája.

Szokatlan eset lehetett Thurzó Györgyé, aki protestáns

[1] Sz. 1895. 135. Ben. Res. 1571. 10. és 1574. 70. és 90. Eperjesi szk. 1584—603. 14.; 319. 396.; G. T. Sz. 1899. 105. — Legérdekesebb Radvánszky György nászpohara, melyet 1576-ban kapott Beszterczebányától. — Széles talpon álló síma ezüstpohár, 191 mm. magas és 375 gr. nehéz, egyik oldalán családi kép van, a másikon felírás: Ad secundum Egregii Domini Georgii Radvánszky nuptias civitas Novi-Zoliensis, propter futuram ac perpetuam suam et heredum amititiam: dono dedit 1576. Középen a város címere van. Arch. Ért. 1884. 80.

[2] T. T. 1897. 365.

[3] Eperj. szk. 1584—603. 51., 204., 320. és 373.

[4] Károlyi oklt. III. 438.

[5] Ben. Res. 1571. 186.; 1572. 105.; és 1573. 3. és 90. l.

[6] Eperjesi szk. 1584. 420. és 373.

[7] ***Szádeczky:*** Kovachóczy.

[8] ***Demkó:*** id. m. 207.

[9] N. M. Lt. Törzsanyag 1581. nov. 6. (Elefanthy Imre) és 1578. (Gyulaffy László test.). ***Wagner:*** Anal. Scepusii 1. 244.

[10] Thurzó lt. 7—35. (1579. pronubens vőfély); M. H. H. II. Decsi. 164. l.

[11] ***Radvánszky:*** II. 72. és N. R. A. 1588. (Barchay Anna hozományjegyzéke). — Révay Mihályné leányát „nászoló leány"-nak hívták el, de otthon kellett maradnia, mert nem volt megfelelő ruhája. 1568. *Dr. Békefi Remig*: „A ruházat és viselet" cz. egyetemi előadása.

[12] ***Demkó:*** Lőcse 207.

[13] Sz. 1883. 58.

[14] Sz. 1895. 127.

létére katholikus szertartás szerint esküdött meg a katholikus Czobor Erzsébettel.[1]

Esküvő vőlegény vagy menyasszony nélkül.

Megtörtént az is, hogy az esküvőn a házasulandóknak csak egyike volt jelen személyesen. Így, ha valamely fejedelem más országból választott magának hitvestársat, akkor a leányt otthonában a vőlegény megbizottjával eskették meg;[2] Báthori Boldizsár menyegzőjét pedig, mivel a leány igen beteg volt, menyasszony nélkül tartották meg.[3]

Esküvői lakoma.

Az esküvői szertartást *lakoma* követte.[4] Báthory Zsigmond esküvői lakomáján 3 asztal volt terítve; egyik teremben Báthori Zsigmond Mária Christierna, az örömanya, a pápa, császár és Miksa főherczeg képviselőinek, a másodikban a hölgyeknek s a 3-ikban az uraknak.[5]

Városi szokás.

Városban az volt *a szokás*, hogy az örömapa az asztalnokkal és zenészekkel előbb lakomázott, hogy a vendégek mulatsága zavartalanabb legyen. Az ebéd 12 órakor volt s utána 4-ig tánczoltak, estére pedig csak a vőlegény barátai maradhattak ott. Ebéd végeztével nyilatkozott aztán a vőlegény a nászajándékról.[6] Másnap azután a legények hajnali nótával tisztelték meg a jelenvoltakat.[7] Általában nagy vígság s tánez követte a lakomát.[8]

Menyegzői versek.

Szokás volt a mátkapár tiszteletére *menyegzői verset* készíteni, s azt a lakoma közben előadni.

Ilyet írt Sepsiszentgyörgyi András Kovacsóczy lakodalmára,[9] 1581 jan. 31-én; ugyancsak az ő házasságának „örömére" írta Lőrincz pap a Jáson király házasságáról szóló szép históriát.[10]

Azt is tudjuk, hogy Szenczi Molnár Albertet is fölkérték ilyen „carmen epithalamiense" írására.[11]

[1] Th. Gy. lev. I. IX.
[2] *Decsi*: (M. H. H. II.) 164. és Sz. 1883. 54.
[3] T. T. 1880. 647.
[4] *Decsi:* 177.
[5] Sz. 1883. 58.
[6] *Demkó:* Felső Mo. városok 206.
[7] *Demkó:* Lőcse 2. 92.
[8] *Deák:* F. Zs. 16. Th. Gy. lev. I. 219.
[9] *Szádeczky:* Kovacsóczy 75.
[10] U. o. 68.
[11] *Décsi:* Sz. M. A. 111.

Egy lakodalom teljes képének megalkotására kevés adat áll a XVI. század végéről rendelkezésünkre, s azért alább részletesen ismertetem Báthori Zsigmond és Mária Christierna lakodalmát, melynek leírásából fogalmat alkothatunk magunknak arról a fényről és pompáról is, amit egy fejedelmi eskövőn kifejtettek.

„Erdélyben a faluk elein díszbe öltözött gyalogság zászlókkal s a nép, papok, tanácsbeliek várták Mária Christinát. Kolozsváron ekléssel és muzsikával fogadták. Az ágyúk dörögtek, a házakat zöld lombokkal díszítették; itt a fejedelmi szálláson voltak 3 napig. Innét Gyulafehérvárra mentek. Tövisnél a fejedelem ékesen, 2000-nél több lovaggal fogadta őket, díszsátorban ültek arany karszékeken, míg Jósika kanczellár üdvözölte őket deákul, mire a laventini püspök felelt. Ekkor Zsigmond karonfogva a maga pompás üveghintójába vezette e hercegnőket (melyet Bécsben 3200 ezüst frton csináltatott), 8 szürke ragadta a hintót, míg a fejedelem és kísérete lovon követte őket, a templomnál leszálltak, ahol a papok díszben várták őket, s a „Téged Isten dicsérünk" kezdetű éneket, muzsika és ágyúdörgés közt énekelték. Azután a fejedelmi kastélyba mentek, őrállók rendei közt gyalog, hogy a fejedelmi asszonyokat a nép megszemlélhesse. Az esküvőre a különböző királyi követeken kívül olasz, lengyel, spanyol és német vendégek jöttek s tisztelegtek.

Báthori Zsigmond esküvőjének leírása.

Aug. 6-án d. u. 4 órakor a nagy harang magányos kongása által híva, indultak a templomba; elől a főrendek, a császár és pápa, meg a király követei, azután az örömanya egyedül, majd Mária Christierna magyar menyasszonyi köntösben, gyémántokkal és illatozó virágokkal koszorúzva, jobbról a nagyváradi püspök, a császár követe, balról Dessewffy Ferencz, gyámatyja, Miksa herczeg követe ment, utána Zsigmond haladt, fényes, nagy díszben, kit kétoldalt erdélyi nemes ifjak, hátulról főrendek kísértek. A *templom* keleti szőnyegekkel volt borítva, bársony arany rojtokkal ékesítve, az oszlopokon hősök sisakjai, czímerei stb. függtek.

Az oltár jobb szárnyánál emelvényen a pápa követe várta őket. A fejedelemnek és herczegnőknek baloldalt aranyos bársony menyezet volt felállítva, ez alatt 3 térdre álló székek valának, a menyasszony közepütt helyezkedett el. Carillo

deákul beszélt, aztán a pápa követe baloldalra ment, a fejedelem eléje jött, utána a menyasszony és két követe. Az oltár baloldalán gyűrűjük megszenteltetett és kicseréltetett, kezeik összeadattak fennszóval, — ének, muzsika, éljenzés, harangzúgás és ágyúdörgés közben. Énekes vecsernye volt a szertartás után, mit az olasz zenészek csináltak Báthori Zsigmondnak. Kifelé a fejedelem karonfogva vezette hitvesét ékes várába, hol a főrendek gyülekezete örömkiáltásokkal várta őket.

A vendégeknek két tágas palota rendeltetett, egyikben egy fejedelmi ékességekkel, ezüst gyertyatartókkal, arany edényekkel és poharakkal ékes asztal volt, hol a fejedelemtől jobbra az örömanya és a menyasszony, balra a pápa és a császár követei s utoljára a fejedelem kedvelt embere, Bocskai István foglalt helyet. A másik palotában két asztal volt, egyiknél a főrendű asszonyok, a másiknál az urak ültek; sőt a köznépet is megvendégelték. Vacsora után társalgás volt, majd Bocskai és Kornis térséget csinált s a fejedelem felséges napája előtt egy tánczczal ülte meg ezen örömnapot; — aztán nyugalomra tértek. Másnap beavatta a pápa követe a menyasszonyt, őt mindketten gyűrűvel ajándékozták meg, a küldöttek is adtak ajándékot.“ [1]

[1] Tud. gyüjt. 1819. X. k. 3.

VI. FEJEZET.

Keresztelés.

A gyermekek szeretete. — Az örömhír közlése. — Születésük földjegyzése. — A keresztnév kiválasztása. — A keresztelő napjának kijelölése. — Meghívások. — A keresztelés ideje. — A keresztelési szertartásról. — Keresztszülők, nagy számuk. — A komaság megerősítése. — Keresztelési ajándék. — Vendégek. — Keresztelési lakoma.

A gyermekek szeretete.

A gyermeket „áldás"-nak[1] tekintették és szerették, ha minél több volt. Erre mutat Forgách Simon kijelentése, hogy gyermekei, Istennek hála, elegen vannak.[2] Serédy Zsuzsanna örömmel olvassa kis unokája születését[3], Thurzó György pedig már előre, küldözget haza olyan ajándékot, mely majd jó lesz a kicsinek.[4] Petrőczy Miklós pedig úgy beszél végrendeletében a gyermekeiről, hogy „Quibus me Deus omni potens decorare voluit".[5] Hogy a szülők örömében barátaik is osztozzanak, tudatták velük, ha „az Isten az Ő kegyes áldásából"[6] gyermekkel látogatta meg őket.[7] Thurzó György is tudatja feleségével, hogy Dersffy Ferencnének lánya lett, s megjegyzi, hogy nekik is „mind csak leányuk vagyon", de mivel azok is Isten ajándékai, engedje Őfelsége, hogy sokáig élhessenek.[8] Egy más alkalommal bebizonyítja ezt a kijelentését, ugyanis azt írja Czobor Erzsébetnek, hogy „az kis Barrissenke ugyan jól vagyon, kedvedért meg is csókolgattam, és eléggé játszottam ma vele."[9]

Az örömhír közlése.

[1] Radvánszky III. 4.
[2] Forgách lt. 1598. T. 13.
[3] *Deák:* M. H. Lev. 71.
[4] Th. Gy. lev. I. 108.
[5] N. R. A. 13—36.
[6] *Radvánszky:* III. 5.
[7] *Radvánszky:* III. 5. és N. M. Lt. törzsanyag 1587. X. 14.; Sz. 1880. 757. — Nádasdy Lt. S. 3. cs. Sitkey György Márki Jánosnak.
[8] Th. Gy. lev. I. 233.
[9] U. o. 163—4. lap.

A gyermekek születésének följegyzése.

A szülők rendszerint följegyezték, vagy *följegyeztették* gyermekeik születésének idejét, sőt azt is, hogy a gyermek milyen *„jel"* alatt született. Pálffy Márk az oroszlán jegy alatt november 10-én született, Miklós pedig a nyilas jegy alatt.[1] Kendy Gáborné, Révay Anna végrendeletbe iratta föl, hogy két lánya mikor és milyen jegy alatt született, hogy „ha majd emberkorba" jutnak, tudják.[2] E följegyzéseknél tág tér jut a babonának.

Szamosközynél olvassuk, hogy amikor Báthori Zsigmond született akkor dőlt le a váradi főtemplom tornya.[3]

Legérdekesebb Forgách Imre gróf naplója,[4] melyben gyermekei születése, keresztelésének ideje s keresztszülőinek neve pontosan föl van jegyezve.

A keresztnév megválasztása.

Nem kis gondot adott a szülőknek az újszülött ***keresztnevének megválasztása.***

Általában az volt a szokás, hogy a gyermeket szülei vagy nagyszülei után nevezték el.

Thurzó Ferencz lányát anyjáról, Zrinyi Katáról („matris nomen") nevezték el.[5]

Forgách Imrének van hasonnevű fia.[6] Balassa Bálint pedig kedves fiát apja emlékére kereszteleti Jánosnak,[7] míg Nádasdy Ferencz egyik lányát nagyanyja iránti tiszteletből hívják Orsolyának.[8] Néha nem megy simán a névadás; Szenczi írja naplójában, hogy mivel ő kevéssel Egyed nap előtt, augusztus 30-ikán született, „more papistico" az anyját meglátogató asszonyok Egyednek akarták elnevezni, de anyja apja nevére iratta be. A név megválasztása után a keresztelőről kellett gondoskodni.[9]

A keresztelő napjának kijelölése.

Ha a gyermek gyönge volt, rögtön megkeresztelték, mint Forgách Imre kis fiát, Imrét, aki csak 3 órát élt és mégis a

1 M. H. H. Sript. VII. 7—8.
2 *Radvánszky:* III. és T. T. 1893. 178.
3 *Szamosközy* IV. 9.
4 Thurzó lt. 7—35.
5 Thurzó lt. 7—35.
6 Thurzó lt. 7—35.
7 *Erdélyi:* B. B. 150.
8 N. T. cs. lev. 242.
9 *Dézsi:* Sz. M. A. 3.

keresztelés után halt meg.[1] Pálffy Miklós 1593. január 20-án született és 28-án kereszteltetett meg.[2] Rendesen megvárták a legközelebbi vasárnapot,[3] de nem mindig, mert Rudynay Miklós azt írja Nádasdy Tamásnénak, hogy „a kis leánt vasárnap előtt is szándékom, hogy megkereszteltetem."[4]

Keresztelési meghívók.

A keresztelőkre *meghívókat* küldtek szét rokonaiknak, ismerőseiknek; ezekből következtetjük, hogy néha nagy készületeket tettek a keresztelőre, mert távoleső napot jelöltek meg, így Perényi István lányát csak aug. 1-én kereszteli, de már júl. 16-án hívja meg Kisvárday Istvánt.[5] Darholez Kristóf is április 14-én ír Márjássynak, pedig fia keresztelője csak husvét utáni első vasárnapon lesz.[6]

A keresztelő ideje.

Sennyey Bálint Márjássy Ferenczet „jó idején reggelre"[7] hívja meg, Palocsai Horvát György is arra kéri vendégeit, hogy „a megjelölt napon reggel 7-kor" legyenek ott a keresztelőn,[8] csak Kapy Miklósnak írja Balassa András, hogy jövő szerdán vacsorára legyen ott a feleségével, mert csütörtökön lesz fiának a keresztelője.[9] Ez adatok bizonysága szerint a keresztelők reggel, elég korán lehettek.

A keresztelési szertartásról.

Általában nemcsak a protestánsoknál, hanem a katholikusoknál is ohahaza tarthatták az *egyházi szertartást*, mert a kassai tanács elrendelte, hogy keresztelőt csak a templomban tartsanak a főoltár előtt.[10] Ugyancsak ebben a rendeletben olvassuk, hogy a keresztszülőkhöz az intést a gyermek neveltetését illetőleg a templom előtt intézték.

Keresztszülők.

Szokás volt több *keresztapát* és *keresztanyát* felkérni; egyet csak Rudynay Miklós említ, ki Nádasdyné engedelmével Bodorné asszonyt hívja el „az komaságra."[11] Forgách Imre

[1] Thurzó lt. 7—35.

[2] M. H. H. Scrp. VII. 8.

[3] *Radvánszky:* III. 4.

[4] Nádasdy lt. N. 3. cs. 1589.

[5] R. M. Ny. E. II. 240.

[6] *Radvánszky:* III. 4.

[7] *Radvánszky:* III. 15.

[8] *Radvánszky:* III. 15.

[9] N. M. Lt. Törzsanyag 1571. máj. 14.

[10] Sz. 1595. 126.

[11] Nádasdy lt. N. 3. 1589. Ez lehetett az általános elnevezés, mert Thurzó György is komát említ. Thurzó Gy. lev. I. 44.

Nagy számuk. naplójában följegyezte gyermekeinek conpaterjeit is, akik mindig előkelő emberek voltak; fiának, Simonnak egy keresztanyja van s több keresztapja, lányainak 2—3 keresztanyja és ugyanannyi keresztapja, rendszerint férj és feleség. Ha a keresztapa nagyon magasrangú egyén volt, *követet* küldött maga helyett a keresztelőre. Így Pálffy Márkusén Mátyás főherczeget Dytrichstein Miksa képviselte, kívüle Illésházy István és az Arcoi gróf özvegye, Katalin szerepelt mint koma.[1]

A komaság megerősítése. Sokszor ugyanazok szerepelnek több gyermeknél mint komák, pl. Just András és Eördögh Orsolya Forgáchéknál,[2] vagy Márjássy Ferencz, kit Palocsai az előbbi *komaság megerősítésére* hív mégegyszer.[3] A komaság mindkét részről tisztesség volt s azt „barátságukért" el is fogadták.[4]

Keresztelési ajándék. Szokás volt, hogy a keresztszülők *ajándékot* adjanak keresztgyermekeiknek.[5] De nemcsak a komákat hívták a keresztelőre, hanem rajtuk kívül *vendégeket* is. Ezek megjelenésükkel fényt

Vendégek. adtak az ünnepségnek,[6] s hogy biztosabban megjelenjenek, már előbb „csak sub spe"[7] megigértették ezt velük.[8] A jó atyafisághoz tartozott, hogy a meghivottak el is menjenek; Serédy Zsuzsanna is örömest olvasta unokája hírét és ha „Isten engedi az körösztségen ott is akar lennie" írja Kellemessi Mihálynak.

Keresztelési lakoma. Mikor a vendégsereg együtt volt s a kis gyermeket megkeresztelték *lakomához* ültek, vigadtak s ittak a távolmaradottak egészségére is.[9]

Nemcsak a főuraknál, de a *czéhszervezetben* is megvolt a díszes keresztelő, s a mester ilyenkor tartozott 3—4 fogásos lakomát adni, melyen az összes többi mesterek ott voltak.

[1] M. H. H. Scrp. VII., VII. 1. 1585.
[2] Thurzó lt. 7—35.
[3] Radvánszky III. 5.
[4] N. M. Lt. Törzsanyag 1571. V. 14. (Balassa András).
[5] Weichhardt Gabriella. Keresztelő, házasság, és temetés Magyarországon. Műv. Tört Ért. 48 sz.
[6] Radvánszky III. 5.; Missiles S. 3.; (Siskey György).
[7] A gyerek születésének reményében.
[8] Radvánszky III. 4.
[9] T. T. 1893. 355. (Levél Draskovicshoz).

VII. FEJEZET.

Családi élet.

A régi magyar családi élet jellemzése. — A férj és nő viszonya. — A XVI. századbeli házassági énekek. — A »házasok éneke«. — Levelezések. — Thurzó György és Czobor Erzsébet levelezése. — A gyermekek szeretete. — A gyermekek gondozása. — A gyermekjátékok. — A lányok nevelése. — Háztartás. — Cselédek. — Szakács. — Kulcsár és kulcsárlány. — Főember és főleány. — Inas. — Iródeák. — Udvarmester. — Udvari ifjak és udvarlóleányok. — Külső gazdaság. — A cselédek helyzete. — A fiúk nevelése. — Házi nevelés. — Középfokú nevelés. — A nevelés befejezése külföldi egyetemeken. — Vitézi nevelés. — Nagykorúság. — A szülők és a felnőtt gyermekek viszonya. — A testvérek egymás közti viszonya.

A régi magyar családi élet jellemzése.

Az igazi családi életet már az ősmagyaroknál megtaláljuk. A családi élet tisztasága és szentsége magasan a többi európai népek fölé helyezte a magyart és nagyban hozzájárult nemzetünk emelkedéséhez. Ez a magas nivójú családi élet nálunk már a kereszténység előtt megvan s utóbbi csak hozzájárul, megerősíti, s természetesen még magasabb színvonalra emeli. Legtökéletesebben a *feleség* szó testesiti meg a családi élet magas erkölcsi színvonalát, mert kifejezi azt, hogy az asszony az urának, ha nem is teljesen egyenrangú vele, de társa, felesége, fele-segítsége, minden jogának, javának, örömének, bánatának osztályosa. Ezt a kifejezést egyetlan népnél sem találjuk meg; ez ősi eredetű. Ugyancsak ősi, finn-ugor eredetűek a többi családi elnevezések: atya, anya, ipa, vő, fi, meny, napa, árva stb., egyedül az iker szó későbbi török átvétel. Ily alapon nyugodott a magyar családi élet, s fejlődött ki arra a magaslatra, melyen azt a XVI. század vége felé találjuk.

A férj és nő viszonya. A XVI. századbeli házassági énekek. A házasok éneke.

Erkölcsös bensőségét bizonyítják a fennmaradt *házassági énekek*, melyek közül talán a legszebb, legköltőibb és a férj és feleség viszonyát legjobban kifejezésre juttatja a Nyilas István és Zsámboki Anna lakodalmára készült „Házasok éneke"[1]

[1] Nagyszombati névtelentől. R. M. K. I. . . .

A költemeny első részében a férj szól a családi élet kötelességeiről; a másodikban a feleség válaszol neki biztató és bizalmas hangon. „Sokszor kértem én az Istent nagy szivem szerint, Hogy mutasson társat nekem az világ szerint, Kivel holtig együtt éljek az Isten szerint.“ Igy kezdi a verset a férj; azután elmondja, hogy Isten támaszul és ékességül adta neki az asszonyt, aki tisztességben sokáig éljen s urával szemben legyen mindig engedelmes s akkor annak mindig kedves lesz. Isten pedig meg fogja őket áldani. E kívánságainak viszonzásául hitét és szerelmét ajánlja föl feleségének s kéri őt, hogy legyen mindig istenfélő.

Az asszony „víg szivébe“ zárja urának „drágalátos“ intéseit és megigéri, hogy „Az miben megösmerhetem te erkölcsödet, ahhoz szabom én elmémet és életemet“. S Isten segítségével támasza és vigasztalója lesz az urának.

Látjuk, hogy a házastársak komolyan nézik az életet és nagyon vallásosak.

Levelezésük. Pontosabb adatokkal világítják meg a férj és feleség viszonyát a *levelezések*. Ezekből látjuk, hogy a férj tegezte feleségét és föltétlenül rendelkezett vele, mint Rákóczi Zsigmond, aki míg él, feleségének „előtte való ember“ lesz,[1] — de viszont mindig a legnagyobb tisztelettel ír neki.

Leginkább „feleség“[2]-ének szólítja, vagy „szerelmes atyjafiá“[3]-nak és „házas társá“[4]-nak; Thurzó György rendszerint szerelmes társá“[5]-nak hívja feleségét, mások „asszonyomnak“[6] vagy „gazdámasszony“-nak.[7] A feleség viszont elismeri a férj felsőbbségét s mindig urának tartja őt. Levélben is rendszerint így: „szerelmes uram“-nak[8] szólítja s „szolgálóleányá“-

[1] N. R. A. 628–49.

[2] *Radvanszky:* III. 150. N. R. A. 628–49. és 467–30.

[3] N. M. Lt. Törzsanyag. 1580. (Ruszka L. test.); Sz. 1873. 314.; és 1594. (Palágyi Annóka levele.)

[4] T. T. 1891. 334. Nádasdy lt. N. 3. (Zrinyi Dorottya.)

[5] Th. Gy. lev. I. 23. és Palágyi Annóka id. levele.

[6] Sz. 1870. 726.

[7] T. T. 1893. 36.; 1886. 287. és 1900. 476.

[8] N. M. Lt. Törzsanyag 1593. (Losonczi Anna); 1599. (Illésházy J.); 1580. Ruzka S. test.); Gyulafehérvári lymbus 1. 4.; N. T.; és lev. 243.; *Deák:* M. H. L. 67.; *Károlyi* oklt.: III. 449.

nak[1] írja magát, csak néha használja a „hitvesé"-t[2] és „társá"-t.[3] De nemcsak a kölcsönös tisztelet, hanem az egymás iránti igaz szeretet is megnyilatkozik a levelezésben. Ha a férjet távol tartja otthonától a kötelesség, buzgón vigasztalja távolmaradt társát.[4] Az asszony viszont, mint Pálffyné, „gyakran imádkozik férje jólétéért és szerencsés visszatéréséért" hisz már „egy századnak tűnik fel, hogy nem látta".[5] Még sokkal érdekesebb és bensőségesebb Thurzó György és Czobor Erzsébet levelezése, melyből még azt az akkori időben nem ritka esetet is következtetjük, hogy az úrinők nem tudtak mindig írni, mert Czobor Erzsébetnek menyasszony korában azt írja Thurzó György, „hogy ha magad nem tudsz is írni, de vagyon bátyád, kinek akaratodat megjelentheted".[6] Mivel ez a kettőjük közti levelezést nagyon megnehezítette, Thurzó arra használta föl a mézesheteit, hogy megtanította írni a feleségét. Mikor aztán a táborban az első sajátkezű sorokat kapja, boldogan írja Czobor Erzsébetnek, hogy „magad kezével írtál az levélben egynehány igét, jó néven vettem, mint szerelmes tanítványomtul, hogy ily jóltanulsz, én is viszek ajándékon, csak meglásd, hogy még ennél is jobban tanulj írni, mert ha vétek nem esik az írásban ... ha Isten haza viszen, talán megkezdik a tanítványt suprálni, ha nem egyébbel, de néhány szép csókval".[7] Nem is íratott mással Czobor Erzsébet az urának, csak ha beteg volt.[8] Bánkódásában azzal vigasztalja Thurzó György, hogy a beteges urak is ott vannak most a táborban „s így sok asszony vagyon most ura nélkül",[9] Máskor azzal fenyegeti, hogy ha előbb hazamenne is, egy napestig egyszer sem csókolná meg.[10] Mikor Pozsonyba utazik megírja, hogy keresett ott

Thurzó György és Czobor Erzsébet levelezése.

[1] Balassa lt. 1575. (Balassa Jánosné); N. T. cs. lev. 243.; *Erdélyi:* B. B. 1573. levél. Nádasdi lt. N. i. cs. (Báthori Erzsébet.)

[2] *Deák:* M. H. L. 142.

[3] Ugyanott. 67.

[4] Thurzó Györgynek pár órai távollét a feleségétől egy hónapnak tetszik. Th. Gy. lev. I. 8.

[5] Sz. 1832. 454.

[6] Th. Gy. lev. I. 4.

[7] Th. Gy. lev. I. 32, 40.

[8] Ugyanott 259.

[9] Ugyanott 68.

[10] Ugyanott 13.

szebbet, mint a felesége, de olyan szépet nem találhatott, amilyen szép neki Czobor Erzsébet.[1] Minden órában szívében és elméjében forgatva el nem feledkezvén feleségéről, úgy szereti, mint önmagát — írja másutt.[2] Szerelmes lelke, szívének minden öröme, életének minden gyönyörűsége Czobor Erzsébet.[3] Szerelmének bizonyságára Bichén „czédulá"-t állít ki.[4] A feleségétől kapott bokrétát tiszta szívből viseli,[5] levelére pedig azonnal válaszol, bár egy órával előbb is írt neki.[6] A levél végén Istennek kegyelmébe ajánlva kívánja, hogy „élj sokáig jó egészségben én életem, én szívem és gyönyörűségem és ez világi örömem".[7]

Geszty Ferencz holtáig síratta első kedves, szerelmes feleségét, akivel nagyon boldog volt a másodikkal már nem volt szerencséje. Azt írja róla, hogy óránként, naponként búsítja, „csak Isten és a szomorú lelke tudja", mennyit szenved miatta, noha amennyire lehet, az emberek előtt örömest titkolná.[8]

Kovacsóczy Farkas családi élete sem volt boldog; végrendeletében feleségét egyszerűen a „gyermekek anyjának" nevezi s 200 forintot és egy házat hagy neki azzal a kikötéssel, hogy abban éljen, míg valaki el nem veszi, de egyik gyerekét se adják hozzá; különösen a leányát soha ne is lássa s ahhoz semmi köze ne legyen, sőt a gyerekek se fogadják magukhoz.[9] Még szerencsétlenebb családi élete volt Bánfi Farkasnak, aki hűtlensége miatt fejét vétette feleségének.[10] A szerető házastársak gyermekeiket a legnagyobb gyöngédséggel és szeretettel vették körül.

Gyermekek szeretete.

Leveleikben mindig értesítik egymást „szerelmes gyermekeik,"[11] „apró szolgáik"[12] egészségéről. Meleg szeretettel ír

[1] Ugyanott 20.
[2] Ugyanott 16. l.
[3] Ugyanott 30.
[4] Ugyanott 181.
[5] Ugyanott 94.
[6] Ugyanott 9.
[7] Ugyanott 13. és 10.
[8] *Radvánszky:* III. 150.
[9] Ugyanott 141.
[10] T. T. 1880. 647.
[11] *Deák:* M. H. L. 67.
[12] Nádasdy lt. N. 3. (Choron Margit.)

gyermekeiről Zrinyi Kata [1] és Thurzó György; utóbbi játszani is szokott [2] „szerelmes kicsini"-vel,[3] sőt felesége kedvéért meg is csókolgatja őket.[4]

Az asszonynak a legfőbb kötelessége a gyermekek gondozása, a lányok nevelése és a *háztartás vezetése* volt. Az asszony kötelessége.

Nem csoda tehát, ha sok gondjuk volt.[5] A kis gyermekek mellett „vén asszonyt" tartottak. Thurzó György kéri anyósát, hogy szerezzen neki kis leányai mellé egy jó vénasszonyt,[6] mert a mostani gondviseletlenségből a kisebbiket majd megölte, „mert éjjel az mely posztószéllel[7] rengették szegént az elszakadt és a bölcső felfordult szeginnel az kezecskéje az bölcső alá esett, melyett úgy megsértett, hogy most is borbél bánik vele".[8] A gyermekek gondozása.

Nagy baj volt, ha nem volt vénasszony, vagy ha megbetegedett, mint Choron Margit lányáé, mert így nincs kire bízni a kis fiút.[9] Balassa Jánosné is azért nem mehet el az urához, mert a gyerekeket egyedül nem hagyhatja.[10]

A jó családanyát ábrázolja a Radvánszky György nászpoharán lévő kép.[11] Közepén női alak áll, egyik karján gyermeket tart, másik kezét egy kis fiú fejére teszi. Egy nagyobb fiú vesszőparipán ül s balkezében játékmadarat emel magasra. A nő másik oldalán nagyobbacska leány áll, egyik kezében babát tart, a másikban pedig bababölcsőt. Gyermekjátékok.

Így e kép megismertet bennünket az abban a korban szokásos *gyermekjátékokkal* is. Több helyen találunk említve még „gyermeklovat" [12] fékestől-nyergestől [13] vagy szekerestől.[14]

1 *Deák:* M. H. L. 6 .
2 T. Gy. lev. I. 163.
3 T. Gy. lev. I. 54.
4 T. Gy. lev. I. 164.
5 *Deák:* M. H. L. 70.
6 T. Gy. lev. 7.
7 Székely oklt. V. 160.
8 Th. Gy. lev. 7.
9 Nádasdy lt. N. 3. (Choron M.)
10 Balassa lt. 1573.
11 Arch. Ért. 1884. 80.
12 N. M. lt. Törzsanyag 1585. (Kocsiobay István végr.); N. R. A. 1575—10.
13 G. T. Sz. 1905. 265.
14 Sz. 1898. 803.

Ezekből látjuk, hogy gondoskodtak a gyermekek szórakozásáról is.

A leányok nevelése.

Sok gondot okozott az atyának a *leányok nevelése.* Rendszerint otthon oktatták, tanították őket[1] „jó szelidségre, tisztességkívánásra s egymás szeretetire", mint Révay Kata írja.[2] Sokkal jobb nevelésben akarja részesíteni a leányát Csapy Jánosné. „Egy jó vénasszonyt fogadjanak mellé, aki mind jó erkölcsre s mind jó varrásra tanítsa" írja végrendeletében, sőt azt is kívánja, hogy ***írni megtanítsák.***[3] Ez nem valami gyakori eset, mert Czobor Erzsébet pedig elég nagy rangú ember volt, az apja[4] „az írás és olvasásban alig vett oktatást".[5] Fiatal asszony korában azután megtanította írni az ura, erre vonatkozólag írja Thurzó György 1594. május 19-én: „Vettem szeretett én édes lelkem az te leveledet, melyet magad kezeddel írtál, melyet minemű szeretettel láttam és olvastam, azt csak az egy Isten látja, főképen látván, hogy oly jó tanítványom volt az, ki oly szépen tanult írni".[6] Olvasni sem tudhatott minden lány,[7] mert Forgách Imre leányainak is a prédikátor olvasott föl minden második napon Dávid zsoltáraiból, Mózes könyveiből s az evangelistákból.[8] A leányok tehát vallásos nevelésben részesültek. Idegen nyelvet sem igen tudhattak, mert Bakics Anna a magyar és latinra „megfordítani való dolgokat" elküldi egy deáknak.[9] Magasabb nevelésben részesülhetett Pálffy Miklós egyik leánya, akit a Szent Jakab apácák zárdájában, külföldön neveltek.[10] Mária Christierna és Báthori Griseldis tudott latinul.[11] A műveltségnél fontosabb volt, hogy jól tudjanak vásznat *szőni, fonni,*[12] *varrni*[13] és *gazdasszonykodni.* Nádasdy Tamásné

[1] G. T. Sz. 1905. 268; T. T. 1900. 318.
[2] T. T. 1893. 183.
[3] T. T. 1878. 145.
[4] Czobor Mihály.
[5] T. Gy. lev. I. X.
[6] T. Gy. lev. I. 90.
[7] *Demkó:* Lőcse. 86.
[8] *Deák:* Forgách Zsuzsanna 12.
[9] *Deák:* M. H. lev. 46.
[10] Sz. 1882. 453.
[11] Tud. gyüjt. 1819. II. 13.; N. M. Lt. Törzsanyag 1589.
[12] *Demko:* Lőcse. 86.
[13] Ugyanott; T. T. 1878. 145.

leányai is „igen fontak, de mivel a len elfogyott, hát kenderrel".[1] Czobor Erzsébet jól tudhatott varrni, mert nagy jó néven vette tőle az ura a sajátkezűleg varrott keszkenőt.[2] Forgách Imre leányai a kertben napszám varrtak és himeztek,[3] különösen Zsuzsánna volt ügyes; ő patyolatra selyem szálakkal képeket is tudott írni,[4] sőt még verseket és dalokat is csinált s énekelte őket gitárt verve.[5] Kedvenc foglalkozása a nőknek a *kertészkedés* is. Forgách Zsuzsánna szenvedélyesen szerette és ápolta a virágokat.[6] Szokás volt egymásnak virágmagokat küldeni.[7] Forgách Ilona pedig gyümölcsfa oltó ágakat kér az anyjától.[8] Az előkelő leányok is megtanulták főzni, mert Forgách Ilona és Mária gyermekleány korukban jól főztek, sőt kalácsot is tudtak sütni.[9]

Erre a tudományra nagy szükségük is volt később, mikor férjhez mentek. A nagy urak *háztartásához szükséges holmik* bevásárlásáról rendes naplót vezettek *a diákok*.[10] Midőn Nádasdy Ferencnek 1571. május 28-án ebédre vendégei voltak, a sáfár a következő bevásárlást tette, vett: Háztartás.

1 font nádmézet	60 dénár
1 font tengeri szőllőt	20 dénár
1 font mandoláth	32 dénár
Egrest	6 dénár
Fehér kenyeret az úr asztalára	20 dénár
1 font rizskását	20 dénár
1 font szerecseny diót	16 dénár
Bort az úr asztalára 2-re, szakácsoknak, szekérvezetőknek, vendégszolgáknak, az úr ifjainak	1.92 dénár
Szegényeknek	0.04 dénár[11]

* * *

1 Nádasdy lt. N. 5. (Deberhegyi Ambrus lev.)
2 Th. Gy. lev. I. 58.
3 *Deák:* Forgách Zsuzsanna 11.
4 Ugyanott. 23.
5 Ugyanott. 20.
6 Ugyanott. 12.
7 N. M. Lt. Törzsanyag. 1584. (Limpek S. lev.)
8 *Deák:* M. H. Lev. 1.
9 *Deák:* Forgách Zs. 12.
10 Nádasdy lt. f. cs. 1571—1589. Ugyanott N. 3. (Hassághy Miklós levele.)
11 Nádasdy lt. f. cs. 1571.

Cselédek. Nagyrangúaknál az úrnak és asszonynak külön konyhája volt.[1]

Szakács. A levelezésekben sokszor említik a *szakácsokat*:[2] Thurzó György is írja a feleségének, hogy szakács Bálintot hazabocsátotta, hogy legyen, aki kedvére tudjon főzni.[3] A végrendeletekben is megemlékeznek róluk.[4] Nádasdy Ferencznek két szakácsa volt.[5] Báthori Zsigmondé pedig olasz ember volt.[6] Wárday Katának konyhaeszközeit találjuk följegyezve, melyeket két szakácsának kezéhez adatott.[7] Szerepel még

Kulcsár és kulcsárleány. ***kulcsár***[8] és ***kulcsárleány***[9] is.

Főember és főleány. A család közvetlen szolgálatára volt rendelve a „*fő ember*"[10] és „*fő leán*". Thurzó György tudatja mátkájával, hogy első feleségének „fő leána", ki most a „hercegné"-nél van, szívesen eljön hozzá.[11] A fő leány mellett volt még több leány is.[12] Ezek között volt olyan, ki a család nőtagjainak „az haj

Inas. felcsinálásában szolgált".[13] Az úrnak és úrnőnek külön *inasa* volt.[14] Sok helyen tesznek említést róluk.[15] Szilágyi Nagy Péter végrendeletében a „német inasáról" beszél.[16]

Íródeák. Fontos szerepük volt az *íródeákoknak*,[17] kikről megemlékeznek a végrendeletekben is;[18] ők végezték az írásbeli munkákat,[19] továbbá az *udvarmesternek*[20] vagy „hopmester"-nek.[21]

1 Ugyanott. U. cs. 1587. (Ujkéry Miklós nyugtája.)
2 *Deák:* M. H. Lev. 87.
3 Th. Gy. lev. I. 79.
4 Forgách lt. T. 13. 1598.
5 Nádasdy lt. f. cs. 1589.
6 Szamosközi. IV. 77. —
7 G. T. Sz. 1905. 263.
8 Nádasdy lt. f. 1589.
9 T. T. 1878. 145.
10 Nádasdy lt. g. cs. szegődvények.
11 Th. Gy. lev. I. 5.
12 Ugyanott.
13 Ugyanott 277.
14 *Szádeczky:* Kovacsóczy F. (T. É. R.) 67.
15 *Deák:* M. H. Lev. 68.; Nádasdy lt. S. 3. cs. (Sennyei Ferencz levele.)
16 T. T. 1905. 284.
17 *Szádeczky:* Kovacsóezy F. 67.
18 *Radvánszky:* III. 128.
19 Nádasdy lt. f. cs. 1571.
20 *Szádeczky:* id. m. 29. l.; Sz. 1833. 138.
21 Th. Gy. lev. I. 5.

A főurak udvarában voltak *udvari ifjak*[1] és *udvarló leányok.* Nádasdy Ferencznél 8—10 ifjú volt, akik egyforma ruhában jártak és az ő kíséretét képezték;[2] a felesége szolgálatára hat ifjú állott.[3] Az úrnő házi társaságát az udvarló leányok képezték.[4] Udvarmester. Udvari ifjak és udvarló leányok.

De nemcsak a belsőség tartozott az asszonyra, hanem a ***külső gazdaság*** is, mert a férfiak a háborus időkben sokáig távol maradtak otthonuktól. Thurzó György is megírja a feleségének, hogy miként szántasson és vettesen, mert „nincs otthon a gazda", hát most ez a dolog is a gazdaszszonyra tartozik.[5] Külső gazdaság.

A cselédeket szent György napján fogadták,[6] de nagyon gyakran apáról fiurá szálltak.[7] Sok helyen nem lehettek valami jó helyzetben, mert Balassa Bálint a tiszttartóját, „mint köteles szolgáját megszidogatta ... sőt kétszer meg is taszította."[8] Lőrinczfalvay ispán szolgái pedig azt üzenték Wasvári szolgáinak, hogy éhen kell halniok. Erre írja Wasvári, hogy „jámbor szolgának annyi étellel, mint az mi az ő ételek volt, meg kellene érni".[9] A cselédek helyzete.

Nagy gondot fordítottak *a fiúk nevelésére.* Serényi Mihály elrendeli, hogy fiát úgy neveljék, „hogy jó legyen, kinek soha ne engedjen, hanem üttön-üssék minden órában, tanítsák ... legyen jó szolgáló ember és jó erkölcsű és istenfélő ... hazájáért életét ne szánja, így az Isten is megáldja s itt ez világon is jó hire neve leszen".[10] Geszty Ferencz véleménye az, hogy nem kell a fiúkat tudományosnak nevelni, mert a tudomány nem válik az állam hasznára.[11] Azt fontosnak tar- A fiúk nevelése.

[1] ***Szádeczky:*** id. m. 67.; Nádasdy l. t. f. cs. 1587.
[2] Ugyanott.
[3] Nádasdy lt. g. cs. szegődvények.
[4] ***Deák:*** Forgách Zs.; ***Radvánszky:*** II. 77. 107. 139. 153. 216, 222. 225. 258. 286.
[5] Th. Gy. lev. I. 280.
[6] Nádasdy lt. f. Számadások. 1571.
[7] ***Demkó:*** Felsőmagyarországi városok. 187.; Nádasdy lt. N. 3. cs. (Giczy Farkasné levele.)
[8] Sz. 1873. 252.
[9] Nádasdy lt. W. 1. cs.
[10] Károlyi oklt. III. 494.
[11] ***Szilágyi:*** V. 401.

tották, hogy a fiúk jól megtanulják a latint s esetleg más idegen nyelvet is.[1]

A végrendeletekben sokan hagyományoznak a fiúk taníttatására.[2]

Házi nevelés.

A gyermeket 7–10 éves korában kezdték taníttatni[3] vagy odahaza, vagy nyilvános iskolában. Némelyek jobbnak tartották a *házi nevelést,*[4] mint Daróczy Szerafin, aki elrendeli, hogy fiát a többi testvéreivel együtt otthon neveljék.[5] Gálfi Jánost az apja tanította,[6] de ez nem gyakori eset. Leginkább nevelőt,[7] paedagogust[8] vagy mestert[9] tartottak a fiúk mell Thurzó Györgyöt a híres bölcsész és orvostudor, Eccardus Kristóf nevelte.[10]

Magántanítója akkor is volt a fiúnak, ha iskolába járt.[11]

Középfokú nevelés.

Az alsófokú iskola[12] végeztével mentek a collegiumba.[13] Ebben az esetben a fiúk rendesen elhagyják otthonukat,[14] mint Káldy Istók, aki Gréczban járt iskolába.[15] De nem mindenki megy ki külföldre a felsőbb iskolát végezni. Gálfi János írja, hogy ő otthon tanult, nem idegen országban, nem lakott sem olaszok, sem más idegen nemzetek közt.[16] Sighér Anna is azt szeretné, ha fia Patakon tanulna, mert a külföldre menés ártalmára lesz.[17]

A nevelés befejezése a külföldi egyetemeken.

Az előkelő ifjak vagy külföldi egyetemen, vagy valamelyik

[1] T. T. 1897. 754. 367.; 1893. 37.; Sz. 1882. 452.

[2] N. M. Lt. Törzsanyag 1576. (Bejczy Gergely levele.) Károlyi oklt. III. 418. 422.; G. T. Sz. 1905. 267.; T. T. 1891. 334. és 1893. 37.

[3] Erd. Tört. Adatok. I. 40. és *Dézsi:* Sz. M. A. 5.

[4] U. et C. Inventarium Domus episc. Jauriensis 77—8. Itt egy iskolaszoba van leírva, van benne többek közt egy abacus is.

[5] *Radvánszky:* III. 134.

[6] Erd. Orsz. T. T. I. 77.

[7] Th. Gy. lev. I., I. és Turul. 1889. 13.

[8] Sz. 1898. 803.; *Dézsi:* Sz. M. A. 7.

[9] T. T. 1893. 37.; Nádasdy lt. S. 3. cs. (Sennyei Ferencz levele.)

[10] Turul. 1889. 73.

[11] *Mika:* Weisz M. I. 46.

[12] Ugyanott 45.

[13] Ugyanott. 45.; Sz. 1873. 319.

[14] T. T. 1893. 37.

[15] N. M. Lt. Törzsanyag 1597.

[16] Erd. Orsz. T. T. I. 77.

[17] *Deák:* M. H. Lev. 76.

főúr udvarában fejezték be nevelésüket. Báthori István és Berzeviczey Márton Páduában,[1] Gyulai Pál és Forgách Mihály is Olaszországban,[2] Weiss Mihály Heidelbergben[3] s Szenczi Wittenbergában[4] tanult.

A főúri gyerekeket praeceptor kísérte ki az egyetemre,[5] eaki segített nekik a tanulásban és gondjukat viselte.[6] A külföldön tanulás eredménye volt, hogy némelyek a latin és görögön kívül németül, olaszul, lengyelül és oláhul is tudtak.[7] Ha nem ment az ifjú külföldi egyetemre, valamelyik *főúr udvarába* került.[8] Igy Pálffy Miklós sok évig nevelkedett II. Rudolf udvarában,[9] Thurzó Györgyöt pedig Ernő főherczeg udvarában képezték ki a hadi és diplomatiai pályára.[10] Illésházy István Pálffy udvarába jutván, levelezője lett;[11] Báthori István nagyon örül, hogy védenczét Nádasdy Ferencz magához fogadta, aki oda „tanulásért, látásért, hallásért" ment s a vitézi dolgokban gyakorolva magát, „jó hírrel-névvel jöhet vissza".[12]

Vitézi nevelés.

Midőn aztán az ifjú *nagykorú lett* (perfecta aetas),[13] elérte a 20[14] vagy 24-ik[15] évét, akkor kezére kapta a családi vagyont. Ez a megszorítás rendesen a legöregebb fiúra vonatkozott, mert neki elsősége volt a testvérei fölött,[16] s ő örökölte az ősi birtokot.[17]

Nagykorúság.

A gyermekek tisztelete szülőik iránt legjobban leveleikből

A szülők és a felnőtt gyermekek viszonya.

[1] *Szilágyi:* V. 416.; T. T. 1899. 150.
[2] Sz. 1906. 896.; N. M. Lt. Törzsanyag 1589. (Kapy Zs. levele.)
[3] *Mika:* Weisz I. 48.
[4] *Dézsi:* Sz. M. A. 8.
[5] Ugyanott 96.
[6] T. T. 1893. 37.
[7] Budai: I. 74. *Szilágyi:* V. 413.
[8] Sz. 1889. 240.; Erd. Orsz. T. T. I. 78.
[9] Sz. 1882. 451.
[10] Th. Gy. lev. I. VI.
[11] Új Magy. Múz. 1856. 1. 300.
[12] N. M. Lt. Törzsanyag 1585.
[13] Kállay lt. 1587.
[14] Károlyi okmt. III. 495.
[15] T. T. 1893. 38.
[16] N. R. A. 661. 14.
[17] Károlyi okmt. III. 496.

tűnik ki. Forgách Ferencz „Nagyságos uram és atyámnak" szólítja az apját;[1] anyjának már bizalmasabb hangon ír. Őt „szerelmes asszonyának anyjának" nevezi, de mint „alázatos fia és szolgája" fejezi be levelét.[2] Nádasdy Ferencz ugyanígy ír édes anyjának.[3]

Ritkaság számba ment Homonnai Drugeth György esete, ki annyira megfelejtkezett a szülők iránti tiszteletről és engedelmességről, hogy rátört apja gergényi házára, feldúlta azt, és sok ezüstöt és aranyat vitt el erőszakosan.[4]

Nemcsak a fiúk leveleztek szüleikkel, hanem a férjhez ment lányok is. Ők már bizalmasabb hangon írnak, apjukat „szerelmes uram atyámnak",[5] anyjukat „szerelmes asszony anyámnak"[6] vagy „bizodalmas asszonyom és szerelmes anyámnak" szolítják.[7]

Az apa fiát egyszerűen „kedves fiam"-nak[8] nevezi, s mint „jókat kivánó apád" zárja levelét;[9] lányának pedig azt írja, hogy „szerelmes leányom".[10]

A testvérek egymásközötti viszonya.

A testvérek egymásközt is sűrűn levelezhettek, mert Révay Borbála azt írja öccsének, hogy mentségét érti, de mégis főleg restségének tulajdonítja a dolgot, ezért írjon gyakortább.[11] A testvérek öccsüket „kegyelmed"-nek és „öcsémuram"-nak[12] szólítják, bátyjukat „urambátyám"-nak.[13] A fivér a nővért nem tegezte; Czobor Mihály is azt írja Thurzónénak, „az kegyelmed bátyja és szolgája".[14]

1 Forgách lt. 1588. VII. 25. C. C.

2 N. M. Lt. Törzsanyag 1596.

3 Nádasdy lt. N. 1. cs. és N. T. Csal. lev. 212.

4 *Radvánszky:* III. 123.

5 *Deák:* M. H. Lev. 70.; N. M. Lt. Törzsanyag 1573. IV. 18. (Deregnyey Anna levele.)

6 Nádasdy lt. N. 6. cs. (Országh Borbála levele.); *Deák:* Forgách Zs. 10.

7 Nádasdy lt. N. 6. cs. (Széchy Margit levele.)

8 N. M. lt. Törzsanyag 1578. (Kubinyi Kristóf levele.)

9 Ugyanott. 1585. (Zakadathy Simon levele.)

10 T. T. 1893. 358.; N. M. Lt. Törzsanyag 1584. (A Gyerőfi Jánosnénak szóló levél.)

11 *Deák:* M. H. Lev. 88.

12 *Deák:* M. H. Lev. 88. és 90.

13 T. T. 1897. 363.

14 Th. Gy. lev. I. 74.

Balassa Jánosné idősebb nővérét „jóakaró asszonyom szerelmes nénémnek“ szólítja;[1] a fiatalabb nővért pedig „öcsémnek“ czímezik.[2] Ezt a régi szokást, hogy a gyerekek a szüleiket, a fiúk a lányokat és viszont ezek a fiúkat magázták, a tősgyökeres magyar családoknál, főleg a protestánsoknál ma is megtaláljuk.

[1] Kapy lt. 1591. (Kapy Andrásnénak szóló levél.)
[2] T. T. 1897. 364. *Deák:* M. H. Lev. 153.

VIII. FEJEZET.

Betegségek és gyógyítás.

Egészségügyi helyzet. — Orvosok. — Helyzetük. — Udvari orvosok. — Chirurgusok és borbélyok. — Debreczeni borbélyczéh szabályai. — A borbélyok hatásköre. — Javasasszonyok és orvosasszonyok. — Védekezés a ragadós betegségek ellen. — Pestis. — Morbus Hungaricus, azaz kiütéses hagymáz. — Himlő. — Egyéb betegségek: Nehézség. — Kórság. — Gutaütés. — Hideglelés. — Váltóláz. — Fejfájás, — Vakság. — Fogfájás. — Marás elleni orvosság. — Kenőcsök. — Fahéjvíz. — A betegeket meglátogatják vagy kérdezősködnek felőlük. — *Bevthe* András „Füveskönyv"-e. — Fürdők.

Egészségügyi helyzet.

A mai korban is elég nagy csapás, különösen vidéken lakóknál, ha a család valamelyik tagját betegség éri. Mennyivel nagyobb és érezhetőbb volt ez a veszedelem, csaknem négyszáz évvel ezelőtt, amikor az ország népességének aránylag igen csekély része tömörült csak a városokban és a főurak és a nemesség szinte kizárólag a városoktól sokszor messze eső várakban, falvakban és birtokaikon tartózkodott, ahol betegség esetén sem orvos, sem gyógyszer kéznél nem volt.

A betegségeket a mai értelemben még az orvosok is alig ismerték, annál kevésbbé az orvosi tudomány terén járatlan lakosság. Teljesen azért nem voltak elmaradva ezen a téren sem, mert ismerték és meg tudták különböztetni a ragadós betegségeket a többi betegségektől és egymástól, de mindamellett sokszor kellett, hogy baj esetén orvos hiányában egymáshoz, ismerősökhöz, rokonokhoz, borbélyokhoz, javasasszonyokhoz forduljanak és egymást tanácscsal és receptek küldözgetésével támogassák.

Orvosok.

Amint már említettük, *orvosokat* leginkább a városokban találunk.[1] Tudományuk és műveltségük miatt nagyon becsülték őket, s hogy milyen nagy tekintélynek és bizalomnak örvendettek, annak bizonyságára csak azt akarom fölemlíteni,

Helyzetük.

[1] T. T. 1878. 364.; Sz. 1901. 639.; Missiles B. 2. cs. 1589. (Báthory Zs. levele); *Wágner*: Anal. Scepus. 2. 62.; N. R. A. 1630—17.

hogy pl. Forgách Imre is, amikor harmadszor meg akart nősülni, háziorvosát, doktor Christophorus *Eccardust* küldte el, hogy részére Szidónia szász herczegnő kezét megkérje.[1]

Hogy mennyire szükségét érezték a tudományos gyógykezelésnek, bizonyítja az, hogy ha csak lehetséges volt, a beteghez azonnal orvost hívtak.

Thurzó György írja feleségének, hogy „az Istenért, ha oly gonoszul érzed magadat, mért nem küldesz az doktorért? Mert én érетted édes szívem, nemhogy költségemet, de bizony meg életemet is nem szánom".[2] Forgách Imre is igen kéri a vejét. Révay Ferenczet, hogy Zsuzsannáját betegségében doktor nélkül ne hagyja.[3]

Báthori Zsigmond Váradra küldi doktor Muraltus Jánost, hogy „ott legyen és az kinek kívántatik és szükség leszen, az ő tudományával szolgáljon".[4]

Batthyány Boldizsár kéri Nádasdyt, hogy Pistalotius Miklós doctort a lehető leggyorsabban küldje el hozzá, mert a felesége nagyon beteg.[5]

Gyakran előfordult az is, hogy nem a doktor ment a beteghez, hanem a beteget vitték el hozzá, Choron Margit kis fiát, Tamást Pozsonyba vitte el a doktorhoz.[6]

Révay Borbálát és az urát annyira lelte a hideg, hogy orvoshoz mentek Izdenczről Sléziába, mert ott érték legközelebb egyet.[7]

Szambó Justina asszonyt azért kell bevinni Sopronba az orvoshoz, mert annak nagyon sok a betege és így nem mehet mindig Keresztúrra. Pedig ez a doktor nem is tudta meggyógyítani a „szegény beteget", sőt másoknak sem igen „használt" az ő tudománya.[8]

Egyes főuraknak volt *udvari orvosuk:* így amint már látttuk, Forgách Imrének Christophorus Eccardus,[9] Báthori Udvari orvosok.

[1] Thurzó Lt. 7—35.
[2] Th. Gy. lev. I. 242.
[3] T. T. 1886., 286.
[4] Missiles B. 2. cs. 1589.
[5] Nádasdy lt. N. 3. cs. 1571.
[6] Nádasdy lt. N. 3. cs. 1584.
[7] *Deák:* M. H. lev. 89.
[8] Nádasdy lt. N. 3. cs. 1587 (Sennyesy Anna és Szambó Jusztina lev.).
[9] Thurzó lt. 7—35.

Kristófnak Blandrata György[1] és Báthori Zsigmondnak Bucella Miklós.[2]

Chirurgusok és borbélyok.

Az orvosokon kívül voltak *chirurgusok*[3] sebészek és *borbélyok*. Ezek a nagyobb városokban rendes czéhszabályok szerint éltek.

Debreczeni borbélyczéh-szabályok.

Ismeretes a *debreczeni „sebgyógyitók, avagy mint közönségesen hívjuk, borbélyok" szabályzata.* Eszerint, minden czéhmesternek kellett a „falastrum"-okhoz szükséges eszközt magánál tartani. Ugyancsak a czéhmester tartozott minden olyan sebgyógyító mellé, kinek halálos betegje volt, segítséget adni. A sebgyógyítók „próbájá"-nak három föltétele volt,[4] „czüstszínű tajtékot, kit közönségesen Gletnek hívnak, olajban megfőzni, s abból falastrumot késziteni.[5] Legyen sárga flastrum,[6] legyen diacorium, azaz érlelő veres flastrum".

Ha valamelyik borbély a másik betegét orvosolta az előbbi tudta nélkül, 2 forint büntetést fizetett. Volt még borbélyczéh Győrben 10 taggal, Nagyszombatban,[7] sőt a többi nagyobb városokban is.

A borbélyok hatásköre.

A borbélyok sebészettel foglalkoztak. Ezért adja magát kelevénye miatt borbély kezébe Beölsey Kata asszony.[8] Értettek a köpölyözéshez[9] és ők voltak a fogorvosok is.[10] Thurzó György bölcsőből kifordult kisleányának kezecskéjével is „barbél bánt",[11] sőt Báthori Istvánt és Bánffi Lászlónét[12] is borbély gyógyította.[13]

Javasasszonyok és orvos-asszonyok.

Ha sem doktor, sem chirurgus vagy borbély nem volt kéznél, jó szolgálatot tettek és nagy kedveltségnek örvendettek különösen a táborokban, a katonák körében a *javasasszonyok.*[14]

[1] *Szamosközy:* IV. 14.
[2] Árpádia II. 219.
[3] *Szamosközy:* IV. 77.
[4] T. T. 1878. 90—92.
[5] T. T. 1891. 150. (A sárospataki borbélyczéh szabályzata).
[6] Gy. T. R. F. I. (1861.) 156.
[7] T. T. 1878. 364.
[8] N. M. Lt. Törzsanyag 1586.
[9] Th. Gy. lev. I. 162.
[10] Nádasdy T. cs. lev. 242.
[11] Th. Gy. lev. I. 7.
[12] T. T. 1882. 699.
[13] U. o. 1878. 364.
[14] *Győri Tibor dr.:* 25. lap.

Voltak híres *orvosasszonyok* is, mert Illésházy István, mikor felesége beteg volt, Bécsbe küldött kocsit „az orvosasszonyért".[1]

Sőt Bécsben még *patikáriusok* is voltak, amint azt Nádasdy Ferencznének egy alább idézendő levelében olvashatjuk.

A műveltebb emberek már ebben a korban is eléggé ismerték a különböző betegségeket, nagyon vigyáztak egészségükre, s különösen a *ragadós betegségektől* óvakodtak.[2] Védekezés a ragadós betegségek ellen.

Soós Klára arra kéri Révay Ferenczet, hogy leányát „az nyers víz italtól tiltsa el, mert mostani időben sok különb betegség van" s „az egészséget nehéz visszaszerezni".[3] Forgách Ilona gyermekeivel elköltözik Illaváról Belusra, mert ott igen halnak az emberek.[4]

Thurzó György írja feleségének, hogy „az doktor csináltatott énnekem egy taffota vánkoskát, hogy amikor az égre kimegyek, szagoljam, a gonosz ég és pestis ellen igen jó. Én is látván, hogy igen jó szaga van, neked is csináltattam, talán holnap valami gonosz idő leszen, jó lesz mégis a szekérben szagolni. Kérlek, vedd tőlem jó néven".[5]

A legelterjedtebb ragadós betegség a *pestis*[6] volt, pedig nagyon óvakodtak tőle. Nagyszombat városa, mikor környékén ez a betegség dühöngött, még külön orvost is hozatott Oppelnből.[7] Szabó Ambrus a kassai főbirónak írja, hogy náluk nyáron a pestis annyira pusztított, hogy „csaknem leomlott a nép" s neki is egész családja odaveszett.[8] Erdélyben 1574-ben és 1586-ban volt nagy pestis járvány, az előbbi, mint Gyulafi Lestár írja, öt évig tartott;[9] Brassóban is volt,[10] midőn pedig Fejérváron is kiütött ez a nyavalya, Dávid Zsigmond innét Szebenbe menekült előle, de amint odaért, meghalt benne.[11] Lőcsén 1577-ben Szent Jakab ünne- Pestis.

1 T. T. 1878. 142.
2 Sz. 1889. 44.
3 *Deák:* M. H. lev. 155.
4 U. o. 153.
5 Th. Gy. lev. I. 166.
6 Döghalál.
7 T. T. 1878. 364.
8 T. T. 1900. 476.
9 T. T. 1893. 118.
10 Sz. 1889. 44.
11 T. T. 1893. 123.

pétől Katalin napig, vagyis július végétől november végéig pusztította a lakosságot a pestis.[1] Pár év mulva ismét annyira dühöngött, hogy 80 ember halt meg naponként.[2]

Úgy látszik, sem az orvosok, sem Révay Ferencz kipróbált orvossága[3] nem tudott a pestis pusztításának gátat vetni.

Morbus Hungaricus = kiütéses hagymáz.

Nagyon gyakori betegség volt a ***kiütéses hagymáz***, az úgynevezett „*Morbus Hungaricus*".[4] Ez különösen a táborokban volt elterjedve a rossz ívóvíz, rendetlen életmód és táplálkozás következtében, főleg az idegen katonák között. Okait és diagnózisát igyekezett megállapitani egy pár buzgó tábori orvos.[5]

Himlő.

Egyéb betegségek. Nehézség. Kórság. Gutaütés. Hideglelés. Váltóláz. Fejfájás.

Ismerték a ***himlőt*** is, mert Thurzó György „megírva küldi el" a feleségének, hogy micsoda orvosság használ ellene;[6] Prépostváry pedig azt kívánja Károlyi Mihálynak, hogy „a himlő miatt beteges apró atyafiakat Isten gyógyítsa meg".[7] A levelezésekben találunk említve *nehézséget*, mely Révay Ferencz fiacskáját töré ki,[8] *kórságot*, mit ijedtségtől kaptak;[9] *gutaütést*,[10] *hideglelést*,[11] *gyerekvany hídeget*, mely mindennap kiüt a betegen,[12] továbbá *váltólázat*, mely ellen Lefánthy Imre igen jó orvosságot tud.[13] Batthyány Ferenczné olyan

[1] *Wagner:* Anal. Scepus. 2. 62.

[2] ***Hain:*** Krónika I. 130.

[3] *Radvánszky:* III. 79. lap. 1570-ből. „Remedium rusticum contra pestem. Probatum est a domino Francisco Révay 1570". Végy három részecskét tormából, ugyanannyi részecskét retekből, három szúnyogot és három pókot szárnyastól, három szem borsot, három szem borókamagot, törd össze mozsárban, kend egy darab vászonra és úgy illeszd a beteg helyre.

[4] *Győri Tibor dr.:* 120. lap.

[5] Pl. Spillenberger és Coberus *Győri T. dr.:* id. műve 37. 43.

[6] Th. Gy. lev. I. 272.

[7] Károlyi oklt. III. 574.

[8] *Deák:* M. H. lev. 83.

[9] Th. Gy. lev. I. 7.

[10] *Deák:* M. H. lev. 37.

[11] U. o. 89.

[12] U. o. 43.

[13] Sz. 1875. 524.: „Egy kis feő veoreoshagymát kell venni, ki elnyelhessen, avagy szájába férhessen embernek és azt kétfelé kell metszeni, az felét sóval megtölteni, felét pedig borssal kell teletölteni, de az bors teöbbnek kell lenni, az meg kell enni és erős bort kell reá innya, azután betakarodni, igen megverejtékezik utána és meggyógyul. Observatio, hogy csak annyit kell a hagymában venni rész, amennyi nap szokott hideg reá jönni."

vizet küld a fiának, amely „az *fejfájásról* igen jó";[1] Báthori Zsigmond holdkóros volt, „mely eszének megfogyatkozása miatt mindent így cselekedett praesertim interluniis" — újhold alkalmával;[2] jezsuita tanítója pedig kénesvizet ivott a láposból *agyvelőbántalmai* ellen.[3]

Egy négy év óta *vak* ember olyan orvost keresett, ki után Isten által szemének „valami világosságot vehetne".[4] Vakság.

Nádasdy Tamásné írja az urának, hogy „az Katóka fogcsontjában benne vagyon az rothadás, az vassal az foga közepibe szinte elfelmegyen az borbély, azt mondja, hogy szerencse, ha egynéhány foga ki nem hull".[5] Fogfájás.

Thurzó György a táborban lévő orvostól kérdi meg, hogy felesége lábbaját mivel gyógyitsák;[6] ugyancsak ő írja, hogy a kis Jutka „az sérés" miatt, „mely a grádicson való eséskor esett," folyton betegeskedik.[7]

Báthori Miklós tudatja Nádasdyval, hogy életéhez reménység van, noha „a seb és az csontoknak metélése annyira vagyon, hogy sok időt veszen annak meggyógyulása".[8]

Thurzó György egyik kislánya beteg volt, de „már könynyebben vagyon, csak néha-néha horut".[9]

Batthyányné *marás* ellen fagyalbogarakat küld, melyekből hármat kell bevenni a betegnek.[10] Maráselleni orvosság.

Nádasdy Ferenczné Bécsből hozat „néminemű *írt*, mely a patikáriusoknál van, szürke színű, mint egy törzsököcskét, úgy gömbölgetik össze, szelencze nélkül árulják, azzal szokták kenni az lépet. Más is vagyon, de az vörös, kivel szokták embernek az májáját kenni. Nem tudjuk nevüket, de színéről és hasznáról emlékezünk".[11] Kenőcsök.

1 Sz. 1907. 338.
2 E. O. Gy. E. II. 46.
3 *Szamota id.* m. 173.
4 N. M. Lt. Törzsanyag 1594. júl. 30. (Szovathy Máté lev.).
5 Nádasdy T. cs. lev. 242.
6 Th. Gy. lev. I. 256.
7 U. o. 165.
8 Nádasdy lt. N. 3. cs. 1574.
9 Th. Gy. lev. 162.
10 Sz. 1907. 338.
11 Nádasdy lt. N. cs.

Fahéjj-víz.

Thurzóné Bánffy Jánosnak *fahéjjvizet* éget,[1] a beteg Kemény Lászlónénak pedig „Újvárott vett dictamosnak az vizét“ küldi a nővére, — „kit kétszer égettek ki“.[2]

Batthyány Boldizsár Pestalotius orvostól, rob de ribest, aqua prunellaet és rózsás mézet kap.[3]

Thurzó Kata is „orvosságért“ kér vörösbort Révay Ferencztől.[4]

A beteget meglátogatták vagy kérdezősködtek utána.

De nemcsak orvosságokat küldözgettek egymásnak, hanem *meg is látogatták a beteget* a rokonok és ismerősök.

Pálffy Miklós felesége betegségének hírére rögtön haza utazott Prágából, hol országos dolgok miatt volt.[5]

Forgách Zsuzsanna kéri az urát, hogy mielőtt hazajön, látogassa meg beteg apját;[6] Thurzó György pedig megtudva, hogy komájának kis fia „halálra fekszik,“ a szülők vigasztalására elküldi a feleségét.[7] Forgách Imre szomorú szívvel hallja, hogy lánya beteg, de mivel személyesen nem látogathatja meg, egy főszolgáját küldi kérdezősködni.[8] Ugyanígy érdeklődik Bakich Anna is, mostohája állapotáról.[9] Néha a beteg kívánságára kell valakit hozzáhívni;[10] így Zrinyi Kata betegségében szerelmére kéri az urát, hogy jöjjön haza.[11] Pálffy Miklóst pedig anyósa sajátkezűleg írt levélben kéri betegágyához, hogy halála előtt még láthassa.[12] A beteg Soós Kláránál is összegyűlt az egész család.[13] Ezzel szemben páratlan eset a Bajony Katáé, kinek nyavalyájában csak az ő „szerelmes ura volt mellette“, anyja és atyafiai nem jöttek el hívására.[14]

[1] Th. Gy. lev. 95.
[2] *Deák:* M. H. lev. 87.
[3] Sz. 1907. 338.
[4] *Deák:* M. H. lev. 150.
[5] Sz. 1882. 454.
[6] *Deák:* M. H. lev. 142.
[7] Th. Gy. lev. 83.
[8] T. T. 1886. 286.
[9] *Deák:* M. H. lev. 37.
[10] N. M. Lt. Törzsanyag 1584. (Komjáthy Sebestyén levele).
[11] *Deák:* M. H. lev. 68.
[12] Sz. 1882. 452.
[13] *Deák:* M. H. lev. 147.
[14] T. T. 1900. 313.

Szokás volt a betegeknek édesbort,[1] vadat[2] és más jókat küldeni.

Nagy hasznát látták a betegek gyógyításánál a *füveskönyveknek* is, melyek a virágok, füvek és fák gyógyító hatását ismertették. Igen érdekes és rendszeres munka a *Bevthe András „Füveskönyv"*-e.[3]

Bevthe András füveskönyve.

Ennek van előszava és indexe. Az előszóban a következőket mondja a szerző: „Istentül vagyon minden orvosság, mely a királyoktól veszen ajándékot; az orvos doktornak az ő tudománya felmagasztalja az ő fejét s a nagyságosok és tekintetesek előtt megtiszteltetik. A felséges Isten földből teremtette az orvosságot, melyet az értelmes ember meg nem utál! Tiszteljed az orvost a szükségért!"

Az index után következik a füvek és fák felsorolása először, „nevezeti" aztán „természeti" sorrendben történik s végül hasznukról szól.

Néhány érdekesebb reczeptet a könyv ismertetése czéljából felsorolok.

A kék liliom mézzel és vízzel álomra és könnyhullatásra indít, eczetben jó kígyóharapásra, rózsavízben fejfájást gyógyít.

A mezei kapor vízben megforralva „köszvényt eltávoztat".

A spikanard vagy levendula vízben főzve kopasz fejen hajat növeszt, borban főzve szívfájást enyhít. Ha fehérborban főzzük, szerecsendióval és fahéjjal, „gutaütés ellen kipróbált dolog".

Kapotnyak szilvalében és méhserben főzve, „vadnak, kígyónak, dühös ebnek marása ellen jó". Ha a fejre kötjük „szédelgést elűz, ember elméjét és eszét újítja".

A moha borban áztatva elűzi az álmatlanságot, elállítja az orrvérzést.

A fenyőfa forgácsa eczetben főzve fogfájást gyógyít.

A czédrusfa torokgyíkot gyógyít.

A kőrisfa héjának vize jó sárgaság ellen.

A szilvafalevél eczetben főzve jó törött lábnak.

A nádnak gyökere a testben szorult tüskét kivonja.

[1] Szt. 1877. 879.

[2] Missiles S. 3. (Senyéri Gábor levele).

[3] Nemz. Múz. Kossuth Könyvtár. Kézirat.

A fagyal virága májusban melegséget és tüzességet gyógyít.

A rózsavíz, rózsaeczet és rózsaolaj jó hideglelés ellen, sőt szívet és agyvelőt erősíteni.

A puzpáng leve gesztenyeszínűre festi a hajat.

A mirtusz borban főzve sebeket gyógyít.

A kökényvirág leve pedig oldalfájást és nyílalást.

Fürdők. A gyógyításnak fontos eszközei voltak a *fürdők*. A „Kalendáriumok“-ban megjegyezték a fürdőzésre alkalmas hónapokat[1] és napokat.[2] Ezek szerint „fürdővel hasznosan élhetsz“ februárban, „jó gőz föredés“ pedig január 19., 23., 26., febr. 8. és 23-án esik.

A Duna mellett sok meleg forrás volt s ezeknél fürdő.[3] Különösen a budai „török fürdő“[4] volt híres. Ebben a vendégek bizonyos összeget fizettek használatáért. A víz nagyon meleg volt, a fürdőszobák előtt nagy tornáczok voltak, hol padokon őrizték a vendégek holmiját. A fürdő közepén széles márványmedencze vezetett az alsó kerek fürdőszobába.[5] Illésházy Istvánról följegyezték, hogy a pöstyéni fürdőben halt meg,[6] míg Thurzó György a rajeczi „hévízben“ igen jó egészségbe jutott, mint feleségének írja;[7] ugyancsak ő említi a stubnyai fürdőt, mely a beteg Révaynénak „egészségére lenne“,[8] Bongársius pedig a szántói forrásvizet ajánlja csúz- és szemfájás ellen.[9]

1 Sz. 1891. 290.
2 U. o.
3 *Szamosközy:* II. 184.
4 A mai Rudasfürdő.
5 *Szamota:* Régi utazások, 193.
6 M. H. H. Script. Illésházy naplója VII., VIII.
7 Th. Gy. lev. I. 226.
8 U. o. 287.
9 *Szamota:* id. műve 171.

IX. FEJEZET.

Végrendelkezés.

Szóbeli végrendelet. — Irásbeli végrendelet. — A végrendelkezés nyelve. — A végrendeletek vallásos alaphangúak. — A végrendelkezés oka. — A végrendelkezőképesség kiemelése. — Föltételes végrendelkezés. — Végrendeleti tanúk. — Nyilvános végrendelet. — Magános végrendelet. — A tanúk száma. — Kiváltságos végrendelet. — Tutorok vagy gyámok. — Feladatuk. — Szívességük viszonzása. — A hagyományozás. — Feleségnek. — Az özvegy jogai. — Menyasszonynak. — Férjnek. — Fiuk örökösödése. — A legidősebb elsősége. — Mostohatestvérek része. — Távolabbi örökösök. — Leányági örökösödés. — A leányok kiházasítása. — Egyéb hagyományok. — Családtagoknak. — Pártfogóknak. — Barátoknak. — Kulturális czélokra is hagyományoznak. — Adósok és adósságok felsorolása. — Cselédek megjutalmazása. — Az udvarlóleányoknak is hagyományoznak. — A temetésre vonatkozó intézkedések. — Halotti tor. — Testamentumosok vagy executorok. — Az örökösökhöz szóló intés. — A testamentumra vonatkozó kívánság. — A végrendelet megerősítése. — Több példány. — Végrendelet érvénytelenítés. — Pótvégrendelet. — Végrendelet hamisítás. — A végrendelet kihirdetése. — Osztozkodás. — A végrendelet hitelességének megtámadása. — A végrendeletek jelentősége.

A vagyonos osztályok társadalmi és családi életének egyik fontos mozzanata volt *a végrendelkezés*, ami rendesen szóval vagy írásban történt. A *szóbeli* végrendelet, melylyel leggyakrabban az asszonyok éltek, de azért férfiaknál is előfordult[1] szokáson alapult. Az ilyen végrendelkezést csak később foglalták írásba és per esetén a végrendeleti tanúknak esküt kellett vallomásukra tenni.[2] Papp Zsófiának ilyen élőszóval tett testamentumát a tanúk foglalták írásba.[3]

Szóbeli végrendelet.

Ha valaki *írásban* végrendelkezett, tehette ezt sajátkezűleg, mint Nyáry Mihály[4] és Serényi Mihály, aki „egyetlenegy igéig" az ő maga kezével írta meg végső akaratát,[5] avagy

Írásbeli végrendelet.

[1] T. T. 1891. 145. (Békés Gáspár végrendelete.)
[2] *Fogarasi:* II—VIII., 351—4.
[3] N. M. Lt. Törzsanyag 1597. (Papp Zs. és Ujszászy Mátyásné végr.)
[4] Sz. 1870. 489.
[5] Károlyi oklt. III. 497.

megirathatták a testamentumot mással is, s a végrendelkező csak aláírta azt.[1]

A végrendelkezés nyelve.

A végrendeletek *nyelve* a kor szokásainak megfelelően, rendesen magyar és latin volt; ritka esetben német, mint Huett Györgyé,[2] vagy horvát, mint Frangepán Istváné;[3] találtam néhány tót nyelvűt is.

A végrendeletek alaphangja vallásos.

A végrendelet *alaphangjára* is rányomta a kor vallásos irányának bélyegét,[4] katholikus és protestans egyaránt „Isten nevében" kezdi végrendelkezését. Serényi Gábor „keresztény jó szertartás és szokás szerint",[5] Gechey Pál pedig hosszú hitvallást téve s lelkét Istennek ajánlva[6] betegágyában tesz testamentumot.[7] Az emberek általában betegen, haláluk óráját érezve végrendelkeztek,[8] de előfordult az is, hogy az öregség kényszerítette őket erre, mint pl. Nyáry Mihályt, aki mint „megélemedett 83 esztendős ember" meggondolván, hogy életében „rövid idők, napok és órák lehetnek már csak hátra" — végrendelkezik.[9] Thurzó György,[10] ákosházi Sárkány Miklós[11] és gersei Pettheő Gergely harczba indulásuk előtt írják meg végrendeletüket, Vitéz Miklós felesége sorsát akarja végrendelkezésével biztosítani,[12] Geszty Ferencz nem akarja ezt utolsó órájára halasztani;[13] Sigér Anna pedig azért írja meg fiának végső akaratját, mert Isten akkoráig még megtartotta szemevilágát.[14] Néha érzelmi okok is indítják a végrendelkezőket; így Lipóth Margit asszony azért végrendelkezik, hogy atyjafiai

A végrendelkezés oka.

[1] N. R. A. 696—24. és Soós lt. 1580. (Ormány Demeter végrendelete.)

[2] Gyulafehérvári Liber Regius I. 10. 1575.

[3] 1572. N. R. A. 1645—32.

[4] T. T. 1898. 197.

[5] György deák szintén. Kisfaludy lt. 1594.

[6] T. T. 1900. 314.; továbbá Losonczy Anna N. M. Lt. Törzsanyag 1593.; és Forgách Simon 1598. Forgách Lt. T. 13; Gyulafehérvári Protocollum I. 262.: Nemes Krisztina „In gravissimo morbo constituta".

[7] Kochiobay István 1585. N. M. Lt. Törzsanyag és Buttkay Frank Julianna Desseffy lt. 1574.

[8] Sz. 1870. 489.

[9] Th. Gy. lev. I. 55.

[10] *Radvánszky* III. 152.

[11] N. R. A. 205—20.

[12] N. M. Lt. Törzsanyag 1594.

[13] *Radvánszky:* III. 141.

[14] *Deák:* M. H. Lev. 80.

könnyebben megalkudhassanak egymással,[1] Forgách Simon pedig azért intézkedik, hogy halála után gyermekei között, „kik Isten akaratjából elegen vannak", nem akar perpatvart okozni.[2]

A végrendelkezés okának megjelölése mellett mindig ki van emelve a *végrendelkezőképesség is*,[3] hogy t. i. a végrendelkező csak testileg beteg, de lelkében egészséges,[4] és esze a helyén van.[5] Kornyáti Békés Gáspár egyenesen azért tett testamentumot, mert Isten értelmét és elméjét mostanáig épségben megtartotta.[6]

A végrendelkezőképesség kiemelése.

Hirtelen betegség esetén csak *föltételesen* végrendelkeztek s az ilyen testamentum csak abban az esetben volt érvényes, ha az illető mostani betegségében meghalna.[7]

Föltételes végrendelkezés.

A végrendelet elején néha valóságos kis életrajzot találunk, pl. Nyáry Mihály egész családfáját levezeti itt,[8] Révay Anna pedig végrendeletében „megiratja" leányai születésének dátumát is, hogyha „emberkorba" jutnak, tudják.[9]

Hogy a végrendelet jogerős legyen, *tanúk* előtt kellett készíteni, akik a végrendelet végére pecsétjük mellé odaírták a nevüket vagy kézjegyüket. Ilyenek lehettek a bírók, az ítélőmester, a kanczellár, a vármegye,[10] a városi tanács, a püspök,[11] de leggyakrabban valamelyik káptalannak vagy conventnek tagjai.[12] Az ilyen tanúk előtt tett végrendeletet nevezték *nyilvános végrendeletnek*.[13] De ennél sokkal szokásosabb volt

Végrendeleti tanúk.

Nyilvános végrendelet.

[1] T. T. 1899. 324.
[2] Forgách lt. 1598. T. 13.
[3] „Szükséges, hogy a végrendelkező természetileg akadályozva ne legyen" pl. őrült stb.; *Fogarasi* II. k. VIII. f. 341. l.
[4] Sz. 1873. 313.; T. T. 1879. 150.; Forgách lt. 1598. T. 13.; Kisfaludy lt. 1595. (Zomor Kata végr.).
[5] G. T. Sz. 1905. 266.; Gyulafehérvári Lib. Reg. I. 242.
[6] T. T. 1891. 145.
[7] T. T. 1901. 150.
[8] Sz. 1870. 986.
[9] *Radvánszky:* III. 155.
[10] N. M. Lt. Törzsanyag 1580. I. 31. (Borsvay István végr.)
[11] N. R. A. 839—19.
[12] N. R. A. 135—25.; Gyulafehérvári Lib. Reg. I. 203.; Gyulafehérvári Protocollum I. 262. (Nemes Krisztina végr.)
[13] *Fogarasi:* II—VIII. 351—4.

Magános végrendelet.

az ú. n. *magános végrendelet*, melyet a házhoz hívott tanúk előtt csináltak.[1] Az ilyen végrendeletnek főkelléke volt öt alkalmas tanú,[2] még pedig lehetőleg férfiak, kiket a nők fölött előnyben részesítettek; szolgáikat pedig csak a legvégső esetben hívták tanúként.[3] Protestánsoknál a tanúk között rendesen a prédikátor is szerepel.[4] Női tanúkkal csak akkor találkozunk, ha a végrendelkező is nő, pl. Butkay Juliának végrendeletében négy nőtanú is szerepel.[5] A tanúskodó szolga csak Syraky János végrendelkezésénél fordul elő.[6]

A tanúk száma.

A tanúk száma nem éppen mindig öt, találunk ennél többet is, kevesebbet is; így Thurzó Szaniszló végrendeletében hét,[7] Kovács Tamás[8] és Butkay Juliáéban[9] csak négy-négy tanú szerepel.

Kiváltságos végrendelet.

Van olyan végrendelet is, melynek érvényességéhez elég egy vagy két tanú is, sőt a végrendelkező aláírása vagy pecsétje; ez a *kiváltságos végrendelet*.[10] Balassa Zsigmond, mivel végső rendelkezésekor betegen feküdt Diósgyőrött, az egri káptalantól kért két tanút,[11] Thersaczky Frangepán Klárának úgy látszik nem volt ideje idegen tanúkat hozatni, mert az ura és annak nénje előtt végrendelkezett.[12] Báthori Kristóf testamentumtételének egyetlen tanúja Leleszi János páter.[13]

Tutorok vagy gyámok.

Ha családos ember a végrendelkező, akkor felesége és gyermekei részére *védőkről*, *gyámokról* is gondoskodik,[14]

[1] U. o.

[2] N. M. Lt. Törzsanyag 1597. (Ujszászy Mátyásné végr.)

[3] *Fogarasi* e. h.

[4] N. M. Lt. Törzsanyag 1587. (Syraky János végr.)

végrendeletében szintén.)

[5] N. M. Lt. Törzsanyag 1587.

[6] Dessewffy lt. 1579.; ***Radvanszky***; III. 107. 1576. (Lórántffy Kristófné

[7] N. R. A. 696–24. és Gyulafehérvári Lib. Reg. I. 97.

[8] U. o. I. 15, (1581.).

[9] U. o. II. 160. és 185.; Dessewffy lt. 1574.

[10] *Fogarasi:* II—VIII. 350.

[11] Balassa lt. 1583.

[12] T. T. 1879. 153. (1584.).

[13] Erdélyorsz. T. T. I. 81.; N. M. Lt. Törzsanyag (Pásztóthy Gergelynek is csak egy tanúja volt).

[14] Mivel gyermekei „jámbor tutorok oltalma nélkül nem lehetnek“, írja Forgách Simon. Forgách lt. 1598. T. 13.

akiket *tutoroknak*, curatoroknak neveznek. Előkelő emberek főtutorokat is szoktak fölkérni, mint Homonnai Drugeth Miklós Rudolf császárt,[1] Thurzó Ferencz a királyt,[2] Czikó Anna Rákóczy Zsigmondot,[3] Kovacsóczy[4] és Sasa János[5] a fejedelmet, Feltóthy István pedig az erdélyi vajdát, Báthory Kristófot és Báthory Istvánt kéri meg gyermekei védelmezésére.[6] Rendesen a tutorok a barátok köréből kerülnek ki; Wásonkőy Gáspáré Radetius püspök és Czoboi Imre;[7] mások a családi körből kérnek föl tutorokat,[8] mint Hatvani Imre pap, aki apjára bízza feleségét és fiát,[9] Jármi János pedig az anyjára.[10] A leánygyermekeknek törvény és természet szerinti tutora már akkor is az anyjuk.[11] Feledy Margit árva gyermekeit kegyelmes asszonyára bízza,[12] Bessenyei Ilona pedig gazdáját kéri szegény nyomorult ura megvédésére.[13] Ezek a tutorok viselték gondját a vagyonnak,[14] taníttatták a fiúkat,[15] neveltették és házasíttatták ki a leányokat.[16] A felnőtt gyermekeknek rendesen számadással is tartozhattak, mert ez alól Serédy Zsuzsánna előre is felmenti Balassa Andrást.[17] A végrendelkezők arra kérik a tutorokat, hogy védjék meg az árva családot s szívességüket valamely ajándékkal jutalmazzák, Kovacsóczy kék paripáját hagyja ezen a czímen a fejedelemnek;[18] Gyulai Pál egy fedeles aranykupát rendel Báthori Zsigmond-

Feladatuk.

Szívességük viszonzása.

1 *Radvánszky:* III. 113. (1580.).
2 N. R. A. 865—43.
3 *Radvánszky:* III. 112. (1577.).
4 T. T. 1893—36.
5 Gyulafehérvári Lib. Reg. I. 281.
6 N. R. A. 697—37. 97—37.
7 G. T. Sz. 1905. 266.
8 T. T. 1882. 543.
9 R. M. Ny. E. II. 298.
10 N. R. A. 1574—32.
11 T. T. 1903. 133; Kállay Lt. 1587. N. 545.
12 *Radvánszky:* III. 108. (1576.).
13 N. R. A. 25—85.
14 Sz. 1889. 239.
15 T. T. 1882. 342. és 1901. 150.
16 U. o.
17 Balassa lt. 1582. dec. 1.
18 T. T. 1893. 38.

nak,[1] Cikó Anna három török fogoly sarczának felét adatja Rákóczi Zsigmondnak,[2] míg Wásonkőy Gáspár poharakat és kupákat hagy a tutoroknak.[3]

A hagyományozás. A testamentumoknak ilyen bevezetése után következik azoknak legfontosabb része, a *hagyományozás.* A férj rendesen feleségéről emlékezik meg a hagyományok során legelőször; Luka László mindenét, amije van, az ő „szerelmes feleségének" hagyja.[4] Forgách Simon minden ingóságát feleségének testálja s ezenkívül a herneki jószágot, hogy nyugodalmas lakóhelye legyen s elrendeli azt is, hogy fiai anyjuktól függjenek.[5]

Feleségnek.

Az özvegy jogai. A feleség azonban csak addig élvezi férje vagyonát, míg annak nevét viseli,[6] s ha újra férjhez menne, a többi örökösök csak hitbérét és jegyruháját tartoznak neki kiadni,[7] ami rendesen a fiúgyermekek kötelessége volt.[8] Ha az asszony újra férjhez ment, a gyermekeket a férj rokonai vették magukhoz.[9] Zomor Pál az egyedüli, aki úgy rendelkezik, hogy ha holta után felesége újra férjhez menne, a birtokból őt senki ki ne vesse, sőt a jegyruháján és 4000 forinton kívül birtokot is kapjon.[10] Perényi István végrendelete szerint felesége csak a hitbért, leánya pedig csak a köteles leánynegyedet kapja.[11] Még kevesebbet juttat özvegyének Kovacsóczy, aki a „gyermekek anyjának" 200 forintot hagy és a szentmártoni házat, hogy ott éljen, amíg valaki el nem veszi, ha pedig megváltoztatja nevét, ne viselje a gyermekeknek sem gondját.[12] Még fukarabbak voltak Szilágyi Nagy Péter, aki egy kis vékony

[1] Sz. 1906. 903.

[2] *Radvánszky:* III. 112. (1577.)

[3] G. T. Sz. 1905. 266.

[4] Forgách lt. 1586. M. 384.; Tisza Máté is így rendelkezett. T. T. 1891. 334.

[5] Forgách lt. 1598. T. 13.

[6] *Werbőczi:* I. 30. c. 7.

[7] U. o. 67. c. 2. ezt bizonyítja: T. T. 1898. 199.; N. R. A. 216—39. és 865—43.; Károlyi oklt. III. 486. és Székely oklt. V. 140.

[8] Édenfi András végrendelete; N. R. A. 865—43.

[9] T. T. 1891. 146.

[10] N. R. A. 184—28.

[11] T. T. 1903. 132.

[12] T. T. 1893. 37.

szeges aranylánczocskát hagy a feleségének[1] és Geszty Ferencz, ki csak a „világra való tekintetből" emlékszik meg második feleségéről.[2] Legrosszabbul Zrinyi Magdolna járt, akit az ura Thelekessy István minden vagyonából kizárt, sőt még az özvegyi jogát sem biztosította.[3]

Menyasszonynak.

Ha vőlegény végrendelkezett, megemlékezett *menyasszonyáról* is, így Gersei Pettheő Gergely 100 arany frtot, „az jegygyűrűt" és egy aranylánczocskát hagy „mátkájának", „kit az ő örök emlékezetéért és hozzá való igaz buzgó szerelméért viseljen meg".[4]

Férjnek.

Asszonyok végső rendelkezésükben elsősorban mindig *urukra* gondolnak, Bernát Lászlóné a vele adott „marhák"-on kívül a bátyjától örökölt vagyonát is az ő „szerelmes urának" hagyja, mellőzvén anyját és rokonait, mert betegségében csak az ura volt mellette.[5] A fiúsított Losonczy Anna még családi birtokát, Losonczot is urára, Forgách Zsigmondra testálja.[6] Birtokaikon[7] kívül az asszonyok legtöbbször férjüknek hagyományozzák, a jegyruhat[8] és a pharaphernát is.[9] Dersffy Miklósné azért részesíti nagy örökségben az urát, mert az az ő gyermekeinek „nem úgy mint mostoha, hanem mint édesatyja" gondját viselte, sőt leányát, Czobor Erzsébetet „el is házasította, mire nem kicsin gondja és költsége volt".[10]

Egy olyan esetet találtam csak, a Pálffy Katáét, melyben az férjét mellőzve, saját rokonait teszi vagyona örököseivé.[11]

Fiúk örökösödése.

Az örökösök között a legfontosabb szerep a *fiúknak* jut. Ők a *haeres*-ek;[12] mindenféle vagyonbólmegkapják a részüket, a fekvőből, az ingóból, valamint az apák szolgálatainak

1 T. T. 1905. 284.
2 *Radvánszky*: III. 150.
3 Sz. 1890. 476.
4 N. R. A. 205—20.
5 T. T. 1900. 313.
6 N. M. Lt. Törzsanyag 1593.
7 Gyulafehérvári Protocollum. I. 263.; T. T. 1898. 195.
8 N. R. A. 923—51.; N. M. Lt. Törzsanyag 1585. (Nagy Katalin végr.)
9 N. R. A. 823—19. Gyulafehérvári Lib. Reg. I. 279.
10 N. R. A. 280—13.
11 T. T. 1897. 750.
12 T. T. 1887. 808.

jutalma fejében kapottból is. Ez utóbbi vagyon csak a fiúkat illeti meg, mert a nők nem hadakoznak.[1] A fiúk között a

A legidősebb elsősége.

legnagyobb juss természetesen a *legidősebbiknek* jut. Forgách Simon Herneket azért hagyja Zsigmond fiának, mert ő az elsőszülött, a „primo genitus".[2] A család ősi birtoka mindig a legidősebb fiút illeti;[3] ha ketten voltak, mind a kettőjüké a birtok, de az öregebbik a „fő benne".[4] Az örökösödésnél a lányok fölött a többi fiú is előnyben részesül. Ezt Bakith Mihály végrendelkezése is bizonyítja, ki az anyai jussot egyenlő részben osztja meg fia és leánya között, de a saját szerzeményét egészen fiának hagyományozza.[5] Természetesen a „katona-rendet" illető ezüstmarhát a fiúk kapják meg[6] és az időközben esetleg elhúnyt fivérük részét szintén ők öröklik.[7] Szokás volt, hogy a szülők fiaiknak külön „házassági költséget" hagytak; Kalmár János 200—200 aranyat,[8] Mágóchy Tamás pedig 200 tallért rendel erre a czélra.[9] Oláh Ilona külön 200 aranyat hagy „feltartott" fiának anyai szeretetből.[10]

Az ősi birtok természetesen csak akkor kerül a fiúk kezére, ha nagykorúak, 24 évesek lettek, azaz „perfecta aetas"-ra jutottak.[11]

Mostoha-testvérek része.

Mostoha testvérek nem egyformán részesednek a vagyonban;[12] Dersffyné az első urától maradt minden drágaságát mostohafiának, Czobor Mihálynak hagyja és csak az „asszonyi ékességek" jutnak leányának.[13] Méray Anna is megkülönbözteti saját gyermekeit az ura árváitól, de a közös vagyont

[1] *Werbőczi:* I. r. 17—19. c.

[2] Forgách lt. 1598. T. 13.

[3] Károlyi oklt. III. 496.

[4] Thurzó Ferencz végrendelete. N. R. A. 661—14.

[5] T. T. 1900. 319.

[6] U. o. 315.

[7] T. T. 1890. 42.

[8] N. R. A. 179—7.

[9] N. M. Lt. Törzsanyag 1573.

[10] T. T. 1897—367.

[11] Kállay lt. 1587,; Károlyi oklt. III. 495. (Serényi Mihály végr.) és T. T. 1893. 38. (Kovachóczy Farkas végr.)

[12] N. M. Lt. Törzsanyag 1571. (Aranyán Damján végr.)

[13] N. R. A. 280—13. (Czobor Erzsébet az ő édes lánya volt.)

egyformán osztja meg közöttük.[1] Balassa István első házasságából származó fiát, Menyhártot építkezésekkel kárpótolja az anyja „marhájáért", melyeket ő második feleségének elhordott.[2] Igen nagy súlyt vetnek a hagyományozásnál arra, hogy a családi birtok a légidősebb fiú kezén, a maga egészében megmaradjon. Így Gechey Pál „a hatalmas Istenért" kéri vejét, hogy „Gechéből ki ne rekesztessék a fiúág".[3] Ha a végrendelkezőnek fia nem volt, az ősi birtokot rendesen a legközelebbi férfirokon örökli. Serényi Mihály, Ferencz öcscsének hagyja egész vagyonát, sőt mostohalányát is neki adta volna, ha felesége ezt nem ellenzi.[4]

Távolabbi örökösök.

A végrendelkezők arra az eshetőségre is kiterjeszkednek, ha a fiúörökös időközben elhalna. Ilyenkor vagy az anyja az örökös,[5] vagy valamelyik rokoncsalád,[6] legtöbbször azonban ebben az esetben a birtok *leányágra* száll. Csak egy olyan végrendeletet találtam, amely szerint az anya és gyermek szabadon rendelkezik a birtokkal.[7] A leányági örökösödésre példa Parlaghy Miklós esete, kiki, ha utód nélkül hal meg, nővérei kapják birtokait „a genealogia" szerint.[8]

Leányági örökösödés.

Néha egyforma részt kapnak a lányok,[9] máskor csak a legidősebbik örökli a családi birtokot.[10]

Ha a leányokat fiúsítják, örökösök lesznek, tehát ugyanolyan jogok illetik meg őket, mintha fiúk lennének.[11] Legtöbbször azonban a leányok csak a köteles negyedet, a *quartaliciumot* kapják.[12] Így DersffyMiklósné, „hogy az leány-

1 N. M. Lt. Törzsanyag 1576.
2 N. R. A. 1858—12.
3 T. T. 1900. 316.
4 Károlyi oklt. 486.
5 N. R. A. 1574—32.
6 T. T. 1900. 315. és Soós lt. 1580. (Ormány Demeter végr.)
7 N. R. A. 759—18.
8 Kállay lt. 1587.
9 Károlyi oklt. III., 495.
10 N. R. A. 661—14.
11 „A lány nem örökös, csak maradék, őt nem illeti rész minden jószágból". — ***Werbőczy:*** I. 17. c. pl. Székely oklt. IV. 95.
12 „Negyedjog az a birtokjog, mely szerint a lányokat az apai örökség fekvő javaiból 1/4 rész, a nemzetségi leszármazás jeléül visszaválthatóan megilleti". ***Werbőczy:*** I. 88. c.

negyedről versengés ne legyen, fia és leányai közt 12.000 frtot, hagy az utóbbiaknak".[1] Leggyakrabban a leányoknak csak *kiházasításáról* gondoskodnak[2] s erre a czélra hagynak bizonyos összeget nekik,[3] vagy pedig mint Wásonkőy azt rendelik, hogy a tutorok tisztességgel elházasítsák a készpénz (paratis) vagyonból, s ezen felül (extra hoc) még 1000 frtot rendel nekik.[4] De nemcsak pénzt kaptak a leányok, hanem ékszert és ezüstneműt is, még pedig a fiúkkal egyenlő mennyiségűt.[5] Rákóczi György ritkaságait hagyja leányának; egy ezüstmedenczét korsóval, „kiket mosdószerszámnak hívnak".[6] Gechey Pál egy ezüst sótartót, továbbá két gyűrűt, melyeknek egyike kézfogásos, hagy egyik leányának, míg másiknak pecsétes gyűrűt.[7] Gyulaffy László ezüst gyertyatartóját,[8] Wásonkőy pedig összes „aranyműveit", ruháit és „egyéb aszszonyállathoz való ékességeit" hagyja az ezüstmarhákon kívül leányainak.[9]

A leányok kiházasítása.

Egyéb hagyományok.

Az asszony-leánynak halála esetén az őt megillető részt gyermekei kapják, amit Forgách Simon végrendeletében Thurzó György két kis leányára vonatkozóan külön is kiemel.[10] Feleségük iránti szeretetből megemlékeznek a végrendelkezők még mostoha leányaikról is.[11]

Két olyan végrendeletet is találtam, melyekben a leányok taníttatásáról és neveléséről is gondoskodnak.[12] Az egyikben Csapy Jánosné pontosan elrendeli, hogy leánya mellé egy

[1] N. R. A. 280—13.

[2] Sz. 1870, 487.; Az atyafiak kötelesek voltak az árvalányt tisztességesen kiházasítani; *Werbőczy*: I. 67. c. 2. §.

[3] N. M. Lt. Törzsanyag 1571. (Aranyán Damján 1000 frt.); Sz. 1870. 437. (Nyáry Mihály 1200 magy. frt.); T. T. 1905, 281. (Szilágyi-Nagy Péter 200 aranyat); Sz. 1906. 904 (Gyulai Pál 1000 aranyat); N. M. Lt. Törzsanyag 1576. (Bejczy Gergely 260 tallért).

[4] G. T. Sz. 1905. 266.

[5] N. M. Lt. Törzsanyag 1571. XII. 11.; *Werbőczy*: I. 19. c.

[6] N. R. A. 764 - 4.

[7] T. T. 1900. 315.

[8] N. M. Lt. Törzsanyag 1578.

[9] G. T. Sz. 1905. 266.

[10] Forgách lt. 1598. T. 13.

[11] *Deák:* M. H. Lev. 49.

[12] G. T. Sz. 1905. 266.

vénasszonyt fogadjanak, ki jó erkölcsökre és varrásra oktassa őt, továbbá írni is megtanítsák.[1]

Ha a végrendelkezőnek leánya sincsen, családjára hagyja vagyonát.[2] Sokszor megemlékeznek menyükről,[3] vejükről,[4] fivér[5] és nővérükről is,[6] az utóbbiak miatt Szilágyi Nagy Péter még a feleségét is mellőzi.[7] Családtagoknak.

A családtagokon kívül szokásos volt egyes *előkelő embereknek*, sőt a *fejedelemnek* és *királyoknak* is valamit hagyományozni. Balassa László Véghles várának harmadrészét,[8] Gyulai Pál Báthori Zsigmondnak egy fedeles aranykupát rendel,[9] mások,[10] mint Szilágyi-Nagy Péter egy szép paripát hagynak a császárnak, az erdélyi vajdának pedig nyakbavaló aranyos, gyémántos körmöt, a vajdáné őnagyságának ékszert, a kis úrnak és kisasszonynak is holmi apróságot rendel.[11] Nem feledkeznek meg a végrendelkezők *barátaikról* sem, kiknek szintén lovat,[12] kupát vagy valami fegyvert hagynak.[13] Pártfogóknak. Barátoknak.

Miután megemlékeztek hozzátartozóikról *kulturális czélokra* is hagyományoznak. Gyulai Pál 1000 frtos alapítványt tesz, melynek kamatai a kolozsvári és marosvásárhelyi szegény diákokat fölváltva illették.[14] Az iskolával kapcsolatosan templomokról[15] és predikátorokról is gondoskodnak.[16] Kovachóczy Kulturális czélokra is hagyományoznak.

1 T. T. 1878. 145.
2 T. T. 1897. 750.
3 T. T. 1899. 325.
4 G. T. Sz. 1905. 269.
5 Gyfehérvári Protocollum I. 262.
6 T. T. 1900. 313.; *Szádeczky:* Kovachóczy (M. T. Ér.)
7 T. T. 1905. 284.
8 Balassa lt. 1585. III. 16.
9 *Gárdonyi:* Gyulai Pál (Sz. 1906. 903.)
10 T. T. 1891. 146. és 1893. 38.
11 T. T. 1905. 280.
12 T. T. 1891. 146.
13 G. T. Sz. 1905. 265.
14 Sz. 1906. 903. és Bagonya Ferencz végr. N. R. A. 540—13.; T. T. 1893. 34.
15 *Radvánszky:* III. 140. és N. M. Lt. Törzsanyag 1592. (Hegyesy Gáspárné végr.)
16 *Radvánszky:* III. 111.; T. T. 1878. 146.; és 1893. 39. és N. M. Lt. Törzsanyag 1576.

„szentírás könyveket" osztat ki közöttük s ugyancsak ő rendel évenként bizonyos összeget a Németországban tanuló magyar ifjaknak is.[1]

Balassa István arra kéri testamentumosait, hogy „aféle deákoknak, keresztény prédikátorságra, menendőknek adjanak másfélszáz forintot".[2]

Szinte elmaradhatatlan a *szegényekről* való megemlékezés is[3] s ha valaki erről megfeledkezett, a város vett ki bizonyos részt a hagyatékból *kórházak* stb. részére.[4] Thurzó Szaniszló 1000 frt.-ot rendel a szegénye és szűkölködők közt („inter pauperos et egenos") kiosztandó- nak.[5] Wásonkőy a lelke üdvösségeért hagy pénzt a szegényeknek.[6] A végrendeletekből látjuk, hogy már akkor is szokás volt háziszegényekről gondoskodni, mert Oláh Ilona három árva gyermekről emlékezik meg, kiket kicsi koruktól fogva tartott;[7] Károlyi Frusina pedig egy szegény világtalan leánynak megélhetését biztosítja.[8]

A városok lakosai végrendelkezésüknél megemlékeznek *a város tanácsosairól* és *közszükségleteiről*.[9] János Zsigmond 500 frt.-ot hagy a gyulafehérvári xenodochiának;[10] Gyulai Pál pedig összes latin és görög könyveit Brassó város könyvtárának hagyja.[11]

Adósok és adósságok felsorolása.

A hagyományok felsorolása után rendesen az illető *adósai*[12] *és adósságai*[13] vannak fölsorolva. Békés Gáspár[14] és

1 T. T. 1893. 40.
2 Balassa lt. 1586.
3 T. T. 1893. 39. és 1905. 280.
4 T. T. 1889. 786.
5 N. R. A. 696—24.
6 G. T. Sz. 1905. 264.
7 T. T. 1897. 370.
8 Károly. oklt. III. 419.
9 T. T. 1897. 371.
10 T. T. 1890. 180.
11 Sz. 1906. 903.
12 N. M. Lt. Törzsanyag 1595. (Horvát György végr.) és Forgách lt. 1598. T. 13.
13 Forgách lt. 1598. T. 13.; Kisfaludy Lt. 1596. (Ladony Miklós végr.) 1594. (György deák végr.); N. M. Lt. Törzsanyag 1895. Paxy György végr.
14 T. T. 1891. 147.

Czikó Anna[1] a fejedelmet kérik meg az utóbbiak kifizetésére. Ezekután megemlékeznek a végrendelkezők *cselédségükről*, még pedig legelsősorban arról a szolgájukról, aki betegségükben mellettük volt. Forgách Simon a körülötte szorgalmasan forgolódó Szabó Jánosnak 25 frt.-ot és örök eltartást rendel,[2] mások paripát[3] vagy ruhát[4] hagynak hűséges cselédjükre. Az összes szolgákat és szolgálókat kifizettetik,[5] sőt meg is jutalmazzák.[6] A férjhezmenendő lánycselédeknek tisztességes menyegzőt és ruházatot rendelnek,[7] sőt kendvencz cselédjüket külön jutalomban is részesítik.[8]

Cselédek megjutalmazása.

Külön tárgyalják az „*udvarló lányoknak*"[9] szóló hagyományokat is. Bocskai Anna bársonyruhát hagy nekik, Geszty Ferencz pedig 25 giraezüstöt; ezenkívül egy Judit nevűnek, kit ő férjhez akart adni s ezzel feltartóztatta más „szerencséjét" sok egyéb drágaságot is rendel.[10]

Udvarlólányoknak is hagyományoznak.

Majdnem minden végrendelkező *intézkedik a temetéséről* is. Legtöbbször bizonyos összeget rendelnek erre a czélra;[11] máskor csak annyit mondanak, hogy tisztességes temetést kívánnak a földbe,[12] koporsóba,[13] rakott sírba,[14] vagy boldkoporsóba[15] — kriptába. Rendesen meghatározzák a temetés helyét is,[16] Thurzó Szaniszló „in loco, ubi decessero" ott, ahol meg fog halni, rendeli sírját,[17] Báthori István pedig a háborús idők miatt kívánja magát Báthorban eltemettetni.[18] Leggyakrabban

Temetésre vonatkozó intézkedések.

[1] *Radvánszky:* III. 112.
[2] Forgóch lt. 1598. T. 13.
[3] G. T. Sz. 1905. 265.
[4] U. o. 1905. 264.
[5] Sz. 1906. 905.; T. T. 1878. 145.; ***Radvánszky***; III. 110.
[6] T. T. 1891. 146.; 1893. 39—40.; Forgách lt. 1598. T. 13.
[7] N. R. A. 280—13.; Károlyi oklt. III. 419.
[8] T. T. 1905. 284. és Forgách lt. 1598. T. 13.
[9] ***Radvánszky:*** III. 186.
[10] U. o. 148.
[11] Sz. 1890. 125.; ***Mikó I.:*** III. 313.; N. R. A. 918—3.; T. T. 1898. 201.
[12] N. R. A. 764—4.; Balassa lt. 1583. (Balassa Zsigmond végrendelete.)
[13] Károlyi oklt. III. 403.
[14] ***Radvánszky:*** III. 139.
[15] G. T. Sz. 1905. 267.
[16] N. R. A. 540—13.
[17] N. R. A. 696—24.
[18] Sz. 1890. 125.

azonban őseik kriptájában, hol kedveseik teste pihen, kívánnak ők is nyugodni.[1] Némelyek még életükben megcsináltatják a sírboltot, mint Kovachóczy;[2] míg mások, így Zeleméri Miklós feleségére bízta annak megépítését.[3] Nemcsak utolsó nyugvóhelyükről, de a temetés módjáról is rendelkeznek; Forgách Simon még ezt is feleségére bízza,[4] ellenben Szilágyi Péter csak azt kívánja, hogy keresztény módon temessék el.[5] Thurzó Szaniszló és Jeromos „sine ceremonia" kívánnak eltakaríttatni.[6]

Mások már bővebben rendelkeznek temetésükről; Alapy Gáspár azt kívánja, hogy aranyozott kard és sisak díszítse sírját,[7] Szilágyi Péter „faragott kőből való koporsót" óhajt és „az zászlót miként szokás, az ő nevével megírassák".[8] Wásonköy, amint azt később látni fogjuk, még azt is elrendeli, hogy miként helyezzék el koporsóját a sírboltba.[9] Báthori István azt rendeli, hogy olyan síremléket állítsanak, mint amilyen Kristóf testvérének van Fehérváron.[10] Aranyán Damján a kis fia mellett kíván pihenni,[11] Kovachóczy pedig azt óhajtja, hogy föliratos síremléket csináltassanak neki.[12]

Végül megemlékeznek a temetésnél szereplő „éneklő deákokról",[13] a koporsót kísérő szolgákról,[14] kiknek gyászruhát is ren-
Halotti tor. delnek[15] és nem felejtkeznek meg a *halotti torról* sem.[16]

1 Balassa lt. 1586. (Balassa István); T. T. 1900. 318.; N. R. A. 535—25. és 420—43.; N. M. Lt. Törzsanyag 1571. (Aranyán Damján végr.) *Radvánszky:* III. 103.
2 U. o. 139.
3 N. R. A. 759—18.
4 Forgách lt. 1598. T. 13.
5 T. T. 1905. 279.
6 N. R. A. 696—24. és 420—43.
7 U. o. 535—25.
8 T. T. 1905. 280.
9 G. T. Sz. 1905. 267.
10 N. M. Lt. törzsanyag 1585.
11 U. o. 1571. XII. 11.
12 „Valami memoriált inscriptióval" írja,; *Radvánszky:* III. 139.
13 Sz. 1890. 125.; R M. Ny. E. II. 303.; N. R. A. 433—3.
14 T. T. 1905. 286.
15 N. R. A. 918—3.
16 R. M. Ny. E. II. 303.

Testamentumosok vagy executorok.

Fontos szerep jut a *testamentumosok*,[1] másképen *executorok*-nak,[2] mert az ő feladatuk volt a testamentum végrehajtása. Rendesen előkelő embereket, főméltóságokat kértek föl e szerepre, Mágochy Tamás éppen a császárt kéri főtestamentumosának, kinek szívessége viszonzásául két fehér szőnyegét hagyja.[3] Balassa Zsigmond a királyt, Oláh Miklós esztergomi érseket és Nádasdy Tamás Nádort kéri föl erre a tisztségre,[4] Békés Gáspár pedig a fejedelemnek, István királynak[5] és Zamoiszkynak[6] ajánlja gondjába árva családját.[7] Geszty Ferencz sok ezüstöt s szép lószerszámot hagy főexecutorának, Bocskainak.[8] Ezek a testamentumosok azonban nemcsak férfiak, hanem asszonyok is lehetnek,[9] sőt néha szolgáknak is jutott ez a szerep.[10]

Az örökösökhöz szólo intés és a testamentumra vonatkozó k vánság.

Az executorok megnevezése után a végrendelet szokásos befejezése előtt sokszor találunk azokban az örökösökhöz szóló *intelmet*, vagy a testamentumra vonatkozó *utols i kívánságokat*. A visszamaradottakat rendesen Isten félelemére,[11] a király iránti hűségre,[12] egymás szeretetére s az egymással való békességre,[13] bölcs tanácsok kikérésére intik.[14] Ugyancsak a lelkére kötik az örökösöknek a végrendelet pontos betartását[15] s ha azt meg nem tartanák, „Isten áldása ne legyen rajtuk“ írja Édenfi András,[16] míg Geszty Ferencz erre az esetre

1 T. T. 1891. 146.! Sz. 1906. 910.; Károlyi oklt. III. 454.

2 T. T. 1903. 422.; **Radvánszky:** II. 91.; N. M. Lt. törzsanyag 1571. (Aranyán Damján végr.).

3 U. o. 1573.

4 Balassa lt, 1583.

5 Báthory István lengyel király.

6 Zamoiszky János lengyel kanczellár.

7 T. T. 1891. 146.

8 **Radvánszky:** III. 145.

9 Károlyi oklt. III. 454.

10 Sz. 1877. 556.

11 Forgách lt. 1598. T. 13.; T. T. 147.; N. R. A. 1358—12.

12 Forgách lt. id. helyen.

13 U. ott; **Deák:** M. H. Lev. 81.; N. M. Lt. Törzsanyag 1597. (Papp Zsófia).

14 N. R. A. 1358—12.

15 N. M. Lt. Törzsanyag 1576. (Dereghnyei Mihály végr.).

16 N. R. A, 865—43.

egyenesen megátkozza őket.[1] Nagyon gyakori a végrendelkezőknek az a különös kívánsága, hogy testamentumukat sem feleségük, sem rokonságuk[2] időnek előtte fel ne bontsa. Thurzó György is arra kéri feleségét, hogy csak akkor nyissa föl végrendeletét, ha ő már meghalálozott.[3] Nem mulasztják el annak a hangsúlyozását sem, hogy ez a testamentum végső akaratukat foglalja magában.[4]

A végrendelet megerősítése.

Mindezek után következik *a végrendelet megerősítése*, a végrendelkezőnek néha nem is sajátkezű[5] aláírásával és pecsétjével,[6] melyek után a tanúk aláírásai és pecsétjei következnek.[7] Általános szokás volt ennek az okiratnak a királylyal,[8] a fejedelemmel,[9] vagy valamelyik jogi testülettel való megerősíttetése is.[10]

Több példány.

A végrendeletet *több példányban* volt szokás elkészíteni. Ezért találunk oly sok „par testamenti"-t.[11] Serényi Mihály végrendeletének egyik ilyen másolatát feleségének adta.[12]

Végrendelet-érvénytelenítés.

A végrendelkezőknek mindezen számos óvatossága sem akadályozta meg azt, hogy néha a *végrendelet* ne *érvényteleníttessék*, amit sokszor maguk az örökhagyók is megcselekedtek. Így Balassa Zsigmond az egri káptalan hiteles emberei előtt vonta vissza 1553-iki végrendeletét, mely helyett újat készített.[13] Kovachóczy is kétszer csinált testamentumot;[14]

1 *Radvánszky:* III. 151.

2 U. ott III. 151.; Balassa lt. 1586. (B. Zsigmond végr.) és N. M. Lt. Törzsanyag 1578. (Gyulaffy László), ; Sz. 1870. 486.

3 Th. Gy. lev. I. 55.

4 Székely Oklt. V. 141.; T. T. 1893. 42.; N. R. A. 696—24. és 433—3.; T. T. 1893. 42.

5 Dessewffy lt. 1574. (Frank Julianna végr.)

6 T. T. 1893. 42.; Soós lt. 1580. (Ormány Demeter végr.); Gyulafehérvári Lib. Reg. 1575. I. 11. és N. R. A. 540—13.

7 Pl. N. R. A. 696—24.

8 Sz. 1875. 736.; Székely oklt. V. 129.; T. T. 1891. 148. és N. R. A. 1619—25. és 696—24.

9 Gyulafehérvári Lib. Reg. I. 10. 13. 14. 97. 168. lap és II. 77. lap.

10 Kisfaludy lt. 1596. (Ladony Miklós végr.)

11 N. M. Lt. Törzsanyag 1595. (Wizkelethy Tamás végr.); Soós lt. 1580. (Ormány Demeter végr.); N. R. A. 1858—16. és 533—56.

12 Károlyi oklt. III. 491.

13 Balassa lt. 1583.

14 T. T. 1893. 40. és *Radvánszky:* III. 138.

Bajony Zsófia pedig a maga és gyermekei nevében néhai férje, Serényi Mihály végrendeletét ugyancsak az egri káptalan által érvénytelennek nyilváníttatja.[1]

Sokkal gyakoribb volt az az eset, hogyha eredeti szándékukat meg akarták másítani, nem tettek új végrendelkezést, hanem a réginek kiegészítésére *pótvégrendeletet*, codicillust készítettek. Ezt, akár írásos, akár szóbeli volt, már három tanúnak jelenléte vagy megerősítése hitelesített.[2] Ilyen pótvégrendeletet találunk Illésházy István,[3] Thurzó Bernát[4] és Thurzó Szaniszló[5] hagyatékában. Pótvégrendelet.

Már az akkori időben is előfordultak a *végrendelethamisítások*, amit abból következtethetünk, hogy Bejczy Gergely még testamentumában is tagadja azt, hogy ő annak idején édesapja végrendeletét meghamisította volna.[6] Végrendelet-hamisítás.

A végrendeletet hol rögtön a haláleset után,[7] hol pedig csak később bontották föl és hajtották végre.[8] Megtörténik az is, hogy a testamentumnak végrehajtását a végrendelkező kívánságához képest felfüggesztették s a hagyatékot csak „tempore emaritationis" t. i. házasságuk idején osztották meg a gyerekek.[9]

A *testamentum kihirdetése* Lóránt Ferencz leírása szerint az ország deákja által történt két doktor jelenlétében.[10] A végrendelet kihirdetése.

Máskor az *osztozkodás*[11] történt meg nyilvánosan a királyi Osztozkodás.

[1] „Testamentarium dispositionem, in omnibus suis punctis clausulis et articulis, in omni denique parte revocasset, retractasset et reclamasset cassassetque, invalidasset et annihilasset, vanam cassam frivolam mortuam et viribus carituram, utentibusque nocituram reliquisset imo revocavit et reclamavit coram nobis" írja az egri káptalan. Károlyi oklt. III. 605—6.

[2] *Fogarasi:* II—VIII. 358.

[3] N. R. A. 1858—16.

[4] N. R. A. 433—3.

[5] N. R. A. 666—24.

[6] N. M. Lt. Törzsanyag 1576.

[7] N. R. A. 865—43.

[8] Balassa lt. 1590. (Balassa István végr.); ***Radvánszky:*** III. 111.

[9] Ugyanott 134. l. és T. T. 1900. 318. „ha a birtok helyén meg nem alkudhatnak, (a gyerekek), vessenek sorsot egymás közt, ki hol maradjon".

[10] *Deák:* M. H. lev. 49.

[11] Nádasdy lt. N. 1. cs.

helytartó,[1] a városban pedig két személynök előtt,[2] akik ezért a fáradozásukért az örökségből is részt kaptak.[3]

A végrendelet megtámadása.

A *végrendelet érvényességét* annak kihirdetésétől számított 16 éven belül lehetett csak megtámadni az ungvári szabályzat szerint.[4]

A végrendeletek jelentősége.

Amint látjuk, a korunkból fennmaradott nagyszámú végrendelet az egész végrendelkezési actusnak elég hű képét nyujtja; sőt ezenkívül is még igen sok olyan érdekes adatot tartalmaz, melyekből a kor társadalmi életének többi mozzanatára is élénk világosság árad.

1 T. T. 1887. 572.
2 Ugyanott 1889. 785.
3 Ugyanott 787 l.
4 G. T. Sz. 1896. 109.

X. FEJEZET.

Temetkezés.

Gyászjelentés és temetkezési meghívó. — Tartalmuk. — Temetési előkészületek. — A halott rangjához méltó eltemetése. — Tisztességes temetés. — Halottmosás és balzsamozás. — Halotti ruha. — Halottszállítás. — A halál és temetés közötti idő hosszúsága. — Koporsó. — A halott lefestése. — Ravatal. — Halotti pompa elkészítése. — Temetési költség. — A koporsó nyitvamaradása. — A koporsó mellett énekeltek és imádkoztak. — A koporsó lezárása. — Rokonok és barátok megjelenése. — Temetési követ. — Egyéb résztvevők. — Megjelenésük módja, ideje. — A temetés ideje. — Gyászszertartás. — Temetési menet. — Elhelyezkedés a templomban. — Egyházi szertartás. — Sírhely. — Családi sírbolt. — Halotti tor. — Exhumálás. — Síremlék. — Sírkőfelirat.

Gyászjelentés és temetési meghívó. Tartalmuk.

Amikor valamely családban haláleset történt, a gyászhírt a rokonokkal és ismerősökkel feketepecsétes levélben tudatták.[1] Ezek a levelek egyrészt megfelelnek a mai *gyászjelentésnek,* másrészt *temetési meghívóként* szerepelnek.[2] Tartalmuk annyira megegyezik egymással, hogy elégséges, ha például azt ismertetem, melyet Csapy Kristóf halálakor küldött szét „özvegy-árvája", Telegdy Borbála.[3] A bevezetésben özvegyi állapotán kesereg, majd áttér Isten hatalmának leírására „kinek kezében vannak életünk és halálunk", ki elhúnyt szegény urát „az árnyékvilágból előle véletlenül örök dicsőséges országába magának választván, kivevé". Ezek után elmondja, hogy az „atyafiakkal egyetértve" a temetés napját „egyenlő akaratból" mikorra rendelték s meghatározza a temetés helyét is. Majd kéri a czímzettet, hogy „nevezett napon és helyen" legyen jelen „az ő becsületes, nemzetes állapotja szerint", hogy jelenlétében temethessék el az urát, „becsületesen és tisztességesen",[4] végül arra kéri Istent, hogy a

[1] Nádasdy T. cs. lev. 244.

[2] „Invitatio funeri" a Soós lt. 1595; R. M. Ny. T. II. 245.; *Deák:* M. H. Lev. 86.; Nádasdy T. cs. lev. 244.; T. T. 1885. 200. és 1889. 73.

[3] Soós lt. 1595.

[4] Ugyanez áll Dersffy Orsolya levelében.; *Deák:* M. H. Lev. 86.

7*

meghívottnak szíves fáradságát „nem efféle dologban" szolgálhassa meg.

Ezeket a leveleket a meghívó személyek vagy maguk írták, vagy másokkal íratták. Nyomtatott gyászjelentést ebből a korból csupán egyet találtam, melyben Pallavicinus Sfortia életét és betegségét röviden elmondva, halálát jelentik.[1]

Városokban személyesen jártak házról-házra a gyászjelentők, hogy tudassák a halálesetet s meghívják az ismerősöket a temetésre.[2]

Temetési előkészületek.

A gyászjelentések után következtek *a temetésre való előkészületek*, melyeket ha az elhúnyt családfő volt, az özvegy a rokonokkal egyetértve rendezett.[3] Báthori Kristóf temetési pompáját István király a kameniczi püspök által írásban határozta meg.[4]

A halott rangjához méltó eltemetése.

A halottat általában *rangjához méltó végtisztességben* részesítették a hátramaradottak. Már az előbbi fejezetben olvashattuk, hogy a végrendelkezők legtöbbnyire testamentumukban kifejezték temetésükre vonatkozó kívánságaikat.

Tisztességes temetés.

Leginkább *tisztességes temetést*[5] kívánnak maguknak, ritka volt olyan eset, mint a Thurzó Szaniszlóé, aki bár az ország egyik leggazdagabb főura, mégis határozottan azt kívánja, hogy őt „sine ceremoniis et pompa" temessék el.[6] Ugyanez volt a kívánsága Thurzó Jeromosnak is.[7]

Halottmosás és balzsamozás. Halotti ruha.

Mielőtt a halottat felravatalozták, *megmosták*,[8] esetleg *be is balzsamozták*.[9] Azután felöltöztették őt *halotti ruhájába*. János Zsigmondé veres karmasin volt, fekete palásttal;[10]

[1] N. M. Lt. Törzsanyag 1585. Megsárgult nyomtatott lap, felül díszes rajzzal; fekete gót betűi vannak.

[2] *Pap* ért. e. (Arch. Ért.) XXII. 114.

[3] Soós lt. 1595. (Csapy Kristóf temetési meghívója.)

[4] *Budai:* I. 178.

[5] N. R. A. 764—4.; Forgách lt. 1583.; N. M. Lt. Törzsanyag 1597. (Papp Žsófia végr.) és 1571. (XI. 11. Aranyán Damján végr.) T. T. 1905. 280.

[6] „. . . his tantum servatis, quae citra publicum scandalum omitti non possunt — tumulandum iubeo" N. R. A. 696—24.

[7] Ugyanott 420—43. és *Hain:* Krónika. I. 224.

[8] *Miko:* I. 53.

[9] *Szamosközy:* III. 144.

[10] E. O. Gy. E. II. 395.; Erd. Orsz. T. T. I. 106.

Báthori Endrét[1] pedig kardináliši ruhában és süvegben tették koporsójába.[2]

Mivel az elhúnyt örök nyugvóhelyéül kiszemelt sírhely nem volt mindig azon a helyen, ahol a haláleset bekövetkezett, gyakran szükséges lett a *halottak elszállítása*,[3] ami természetesen csak akkor volt lehetséges, ha azt a nagy meleg, vagy a rossz időjárás nem akadályozta.[4]

Halottszállítás.

Részben ez a szállítás magyarázza meg az *elhalálozás és temetés között idő hosszúságát*. Igen gyakori volt a 10—14 napi időköz,[5] de nagyobb temetéseknél sokszor elmult két-három hónap is,[6] míg a halott örök nyugvóhelyére került. Legtovább maradtak temetetlenül a fejedelmi személyek; így Báthori István 1586. deczember 12-én halt meg Grodnóban, Lengyelországban és csak 1588 elején volt temetése Krakkóban.[7] Báthori Kristóf halálát csak két teljes év mulva követte díszes eltemettetése.[8]

A halál és temetés közötti idő hosszúsága.

Nagy változatosságot találunk a *koporsó* megválasztásában. Báthori kardinális testét durva, fából ácsolt koporsóban vitték Gyulafehérvárra.[9] Szilágyi Nagy Pétert faragott kőkoporsóban temették el.[10] Berzeviczey Márton koporsója szintén kőből volt s azon nemcsak az ő, de még a rokon családok czímerei is ki voltak faragva.[11] Néha a halott képét is kifaragták a koporsóra.[12]

Koporsó.

Egyáltalában szokásos volt a *halott képét* eltemettetése előtt valamilyen formában megörökittetni. Mihály vajda is

A halott lefestése

[1] *Miko:* I. 153.

[2] Koporsó-séllye. E. O. Gy. E. III. 47.

[3] T. T. 1905. 279.; 1890. 796.; 1893. 119. és 130.; 1893. 123. és *Budai:* I. 169.

[4] *Radvánszky:* III. 155.

[5] T. T. 1885. 200., 1893. 118. és 130. Thurzó lt. 7—35. (1583). *Hain G.:* Krónika I. 124.

[6] *Deák:* M. H. lev. 86, 51.; T. T. 1899. 73.; 1893. 118.; E. O. Gy. E. II. 385.

[7] *Budai:* I. 169.

[8] T. T. 1893. 120. és E. O. Gy. E. I. 81.

[9] *Szamosközy:* IV. 109.

[10] T. T. 1905. 280.

[11] T. T. 1899. 66.

[12] U. ott. 1901. 115.

lefestette a megölt Báthori Andrást s képét Prágába küldte.[1] Dobó Ferencz a kassai tanácstól kér olyan képírót, ki „szegény elnyugodt feleségének a képét csak raptim jegyezze le“ s otthon annyi hasonlatossággal írja le, hogy „legyen valami representatiója ábrázatjának“ s az kőfaragó tudja a kövön kifaragni róla.[2]

Ravatal.

A koporsót díszes *ravatalra* helyezték, Báthori Kristófét a kastély egyik fekete posztóval bevont termében állították fel,[3] két oldalt hét-hét fáklya volt, fejénél a herczegi korona, jobbjánál a királyi pálcza, balján pedig a kard.[4] Nádasdy Ferencz ravatala egy külön erre a czélra készült „öreg színben“ volt felállítva, melyet fekete posztóval vontak be és czímerekkel díszítettek. A koporsó alá „öreg széket“ csináltak; a ravatal mellé pedig nyolcz-nyolcz öreg fehér viasz gyertyát erősítettek feketére mázolt „deszkaszélbe“. Egy feketével bevont elvihető prédikálószéket is állítottak a színbe.[5]

Halotti pompa elkészítése.

Általában a felravatalozásnál nagy fényűzést fejtettek ki. Erre a czélra nagymennyiségű fekete posztót, bársonyt és selymet is hozattak, melyből a család tagjainak és a cselédségnek gyászruhát csináltattak,[6] továbbá bevonták azokkal a templomot vagy azt a helyet, ahol a gyászszertartás végbement.[7] Ha nem volt a házban alkalmas nagyterem, külön gyászsátort kellett készíteni,[8] melyet feketével vontak be, díszítésére czímereket festettek;[9] zászlókat aranyoztattak[10] és „irattak meg“,[11] verset is kellett iratni reájuk,[12] gyertyákat öntetni,[13]

[1] *Szilágyi:* M. O. T. V. k. 550.

[2] T. T. 1901. 115.

[3] E. O. Gy. E. III. 47.

[4] *Budai:* I. 178.

[5] Nádasdy lt. Kiállítási csomó.

[6] E. O. Gy. E. III. 47.; N. M. Lt. Törzsanyag 1585. (Báthori István temetése); *Budai:* I. 178.

[7] U. ott.

[8] Nádasdy lt. id. helyén.

[9] U. ott; N. M. lt. Törzsanyag 1585. (Báthori I. temetése); E. O. Gy. E. III. 47. *Budai:* I. 178.

[10] U. ott és Nádasdy lt. i. h.

[11] T. T. 1905. 280.; *Budai:* i. h. E. O. Gy. E. i. h.

[12] *Budai:* II. 93. és 138.

[13] E. O. Gy. E. III. 47. *Budai:* I. 178. és Nádasdy lt. i. h.

fáklyákat és szövétnekeket csináltatni,[1] fegyvereket bearanyoztatni[2] és a lovakra terítőket készíttetni.[3] Mindezeken kívül gondoskodni kellett a koporsóról is,[4] melyre, mint már említettük, a halott czímerét kellett iratni[5] s esetleg a „képét" kőfaragóval reá faragtatni.[6] A koporsót az elhúnyt néha még életében elkészíttette.[7] A mai írók- és művészeknek az a szokása, hogy elhúnyt társaiknak koporsóját ugyanazzal a nemzeti szinű selyemlepellel takarják le, az ismertetésünk tárgyát képező korszaknak abban a szokásában gyökerezik, hogy az iparosok koporsóját a czéh hivatalos ravatalterítőjével takarták le és helyezték a baldachin alá.[8]

Temetési költség.

Ennyi előkészület bizony nagy fáradságba és sok ***költségbe*** került, de mint láttuk, egyiket sem kímélték.[9] Báthori István 8000 frtot hagyott temetésének költségeire.[10] Ha valamelyik családnak nem volt elég pénze arra, hogy halottját tisztességes temetésben részesítse, zálogba rakta drágaságait is, hogy a szükséges költséget előteremthesse.[11] Ez a pazarló szokás még a polgárság körében is divatozott, annyira, hogy a szepesi városokban a tanács meghatározta a temetési pompa nagyságát.[12]

A koporsó nyitvamaradása. A koporsó mellett énekeltek és imádkoztak.

A koporsót ***három napig hagyták nyitva.***[13] A felravatalozástól a gyászszertartásig énekeltek és imádkoztak a koporsó mellett. Báthori Kristóf holttesténél három napig folytonosan zsoltárokat énekeltek,[14] Nádasdy Ferencz temetési rendtartásában pedig azt olvassuk, hogy a temetés előtti napon, mikor

1 *Budai:* I. 178. és Báthori István temetése.
2 U. ott és N. R. A. 535—25.
3 E. O. Gy. E. II. 396.; Báthori István temetése és Nádasdy lt. i. h.
4 T. T. 1905. 280.
5 U. ott 1899. 60.
6 U. ott 1901. 115.
7 U. ott 1893. 36.
8 Arch. Ért. XXII. 115.
9 T. T. 1898. 201. és Sz. 1890. 125.
10 *Miko:* III. 313.
11 T. T. 1901. 147.
12 Arch Ért. XXII. 116.
13 E. O. Gy. E. III. 47.
14 E. O. Gy. E. III. 47.

a holttestet ravatalra helyezték, kis predicatio volt s azután egész éjjel énekeltek és imákat olvastak mellette.[1]

A koporsó lezárása.

Fejedelmek holttestét szokásos volt a szertartás előtt a népnek megmutatni. János Zsigmond koporsóját Csáky Mihály kanczellár kulcscsal nyitotta ki[2] s miután a nép körüljárta a ravatalt, a testamentumos urak lezárták, Csáky pedig lepecsételte a koporsót.[3]

Az különben általános szokás volt, hogy a koporsót a testamentumos urak lezárták és lepecsételték.[4]

Rokonok és barátok megjelenése.

Hogy „szép tisztességgel" menjen végbe a temetés, a rokonok[5] és barátok[6] mind megjelentek azon, bár némelyiknek hosszú utat kellett is megtenni.[7]

Temetési követ.

Ha valaki személyesen nem jelenhetett meg, *követeket* küldött maga helyett, mint II. Rudolf Pálffy özvegyéhez. A követ urától részvétiratot is hozott.[8] Báthori István temetésére Bocskait és Perneszit küldték az erdélyi rendek.[9] A városok szintén követekkel képviseltették magukat.[10]

Egyéb résztvevők.

A vendégeken kívül részt vettek a temetéseken a *deákok*, akikről a végrendeletekben külön meg is szoktak emlékezni,[11] a szolgák, kik tartoznak uruk holttestét kísérni,[12] s kiknek ezért külön jutalom jár,[13] végül a koldusok[14] és a nép.[15]

A czéhszabályok szerint minden mester tartozott ott lenni

1 Nádasdy lt. id. h.
2 E. Orsz. T. T. I. 106.
3 E. O. Gy. E. II. 395.
4 E. O. Gy. E. II. 395.
5 T. T. 1899. 73.
6 *Deák:* M. H. Lev. 49.; Thurzó lt. 7—35. (1583. július 3.); *Deák:* Forgách Zs. 23.
7 T. T. 1885. 200.
8 Sz. 1882. 451. és N. M. Lt. Törzsanyag 1593. (Mihály deák).
9 E. O. Gy. E. III. 77.
10 Eperjesi szk. 1584—603. 393. és 444. l.
11 R. M. Ny. E. II. 303.; N. R. A. 433—3.; Thurzó Bernát végr.: „inter medicantes, qui ad sepulturam meam praesentes aderunt, quinque petias panni distribuam et singulis unum grassu porrigant".
12 T. T. 1905. 286.
13 U. ott.
14 *Radvánszky:* III. 155.
15 E. O. Gy. E. II. 395.

a másiknak a temetésén,[1] s aki elmaradt, büntetést fizetett.[2] De a czéhek szerepeltek saját keretükön kívül is temetéseknél; ha közönséges ember hívta őket és vitette velök a halottját, 1½ forintot fizetett ezért nekik.[3]

A temetésen résztvevők különösen a rokonok gyászruhában voltak.[4] Báthori Kristóf temetésén az atyafiakon olyan gyászöltözet volt, mely messze nyúlt utánuk.[5] De nemcsak az urak, hanem a szolgák,[6] sőt szegények[7] is, gyászruhában voltak a temetésen. Megjelenése módja.

A *gyászolás* általános szokás volt; Báthori Zsigmond követei Mária Christiernát,[8] Balassa Ungnád özvegyét[9] gyászruhában látja először.

A meghivottak a *temetés napján* jelentek meg a halottasháznál.[10] Dersffy Orsolya is arra kéri Révay Pétert, hogy „megnevezett helyen és napon, jó reggel legyen jelen".[11] Ideje.

Ebből azt következtethetjük, hogy a temetési szertartás rendszerint reggel volt, mint Báthori Kristófé,[12] de nem mindig, mert Nádasdy Ferenczé délután két órakor kezdődött.[13] A temetés ideje.

A tulajdonképeni *gyászszertartás* a kitűzött órában, midőn a vendégek együtt voltak, katholikusoknál a templomban, protestánsoknál a halottasháznál ment végbe. Nádasdy Ferencz temetésén délután két órakor kezdtek énekelni; azután prédikatio következett. Ennek végeztével a koporsót szekérre tették, a harangok megkondultak[14] és megindult a *temetési menet*, előkelő uraknál az előre elkészített rendtartás szerint.[15] Gyászszertartás. Temetési menet.

1 *Demkó:* Lőcse tört. 93.; T. T. 1884. 768.
2 U. ott. 762.; lap és 1887. 596.
3 T. T. 1884. 768.
4 *Budai:* I. 178.
5 U. ott.
6 N. R. A. 918—3.
7 N. M. Lt. Törzsanyag 1588. Báthori István temetési lajstroma.
8 Tud. Gyüjt. 1819. II. 18.
9 *Erdélyi:* Balassa B. 170.
10 Soós lt. 1595. (Csapy Kristóf temetésére szóló meghívó.)
11 *Deák:* M. H. Lev. 86.
12 Reggel 6-kor. E. O. Gy. E. III. 47.
13 Nádasdy lt. kiállítási cs.
14 Arch. Ért. XXII. 115. *Demkó:* Felső M. O. városok. 185.
15 Nádasdy lt. kiállítási csomó.

A menet élén lovasok haladtak,[1] utánuk gyalogos katonák,[2] kiket az urak és főrendek szolgái,[3] majd szekereken a deákok[4] követtek. Utánuk fekete lovassereg ment,[5] melyre a főurak és nemesek lovascsoportja következett,[6] kik után tigris- és párduczbőrös főurak mentek baltával.[7] Ezután két öltöztetett lovat,[8] majd a halott kedvencz paripáját vezették,[9] míg egy lovag szablyát,[10] egy botot,[11] egy aranyos fegyvert,[12] egy mezitelen pallóst,[13] vagy lefordított tőrt és kopját vitt,[14] többen pedig színes zászlókat.[15] Ezeket a kapitányok,[16] fekete deákok[17] és trombitások meg dobosok feketeruhás csapata követte;[18] majd egy fekete bársonyba öltöztetett[19] s egy fekete pajzsot hordó lovat[20] vezettek. Utána egy aranynyal hímzett és egy gyászszerszámos fekete zászlót vittek.[21] Más esetben az első zászlóra a halott neve, czímere és halálának dátuma volt festve, a második pedig lándzsára tűzött kis fekete lobogó volt.[22]

A gyászlobogók után haladt az árva fiú,[23] ki után, közvetlenül a koporsó előtt a halott sisakját,[24] kardját és czímerét vitték.[25]

Ha a halott családjának utolsó sarja volt, rozsdás fegyvert és felfordított czímerpajzsot vittek a koporsó előtt.[26]

A holttestet szekéren vitték,[27] mellette kétfelől hat-hat fekete gyalogos vitt fehér szövétnekeket.[28] A halottaskocsit az özvegy követte a rokonok és barátok csapatától kísérve.[29] Ezek után haladt az összegyűlt népség.[30]

1 2 3 4 5 6 7 8 Nádasdy Ferencz temetési rendtartásából i. h.

9 U. ott és Báthori István temetésén i. h.

10 11 12 13 Nádasdy temetésén.

14 Báthori I. temetésén.

15 U. ott 38 fegyveres vitt zászlókat.

16 17 Nádasdy F. temetésén.

18 U. ott E. O. Gy. E. II. 396.

19 U. ott: János Zsigmond temetésén a 6 lónak csak a szeme látszott ki.

20 21 22 23 Nádasdy F. temetésén.

24 U. ott. ***Szamosközy:*** I. 118.

25 U. ott. Báthori István temetésén a papirosra festett czímereket különböző szinű tafotával fedett lovak vitték id. h.; Báthori Kristófén pedig 2 lovag mellén és hátán volt a czímer.; ***Budai:*** I. 178.

26 E. O. Gy. E. II. 396.

27 28 29 Nádasdy temetési menete.

30 E. O. Gy. E. II. 396.

Keveset különbözött az itt leírtaktól a halott fejedelmeket kísérő menet. Ily esetekben természetesen még nagyobb pompát fejtettek ki s többen kísérték a koporsót.

János Zsigmond holttestét feketébe öltözött harczosok sorfala közt vitték a Szt. Mihály egyházba. A koporsó előtt az idegen udvarok követei haladtak gyászruhában, majd a közrend és papok. Végül a helytartó Báthori Kristóf lépdelt.[1]

Báthori Kristóf koporsóját tizenkét főnemes vitte és helyezte el a „castrum doloris"-ra.[2] A koporsó után ment Zsigmond, az új fejedelem s a többi Báthori atyafi fekete ruhában, mely messze nyúlt utánuk. A koporsó mellett kétfelől ötven-ötven koldus haladt fekete viaszgyertyát víve.[3]

Báthori István temetési menetét a vaskereszt alatt haladó „scolabeli deákok nyitották meg, utánuk mintegy háromszáz fehér és fekete barát, majd papok, kanonok, istápos[4] és skófiumos püspök; végül feketébe öltözött szegény népek égő szövétnekeket tartva haladtak. Majd egy a nép közé pénzt szóró lovas ment, aki után egy merő fekete aranyos fegyverzetű ember lovagolt, fekete kopjával, süvegében egy bokor fehér darutollal, annak jeléül, hogy a halott legyőzte ellenségeit. A lovagot egy másik követte, ki a király kedvencz lován ült, s aki „in summa" éppen úgy volt öltözve, mint a király s így a népre jobban hatott, mint maga a koporsó. Ezután ismét barátok haladtak, majd közvetlenül a koporsó előtt három úr vitte a koronát, almát és kormánypálczát. Tizenkét lovas szekéren hozták a koporsót, mely oly hosszú fekete bársonynyal volt leborítva, hogy a karfát is befogta s oldalt és hátul gyászruhás urak vitték, kiket szövétnekes emberek vettek körül. A koporsó után az új király és királyné haladt.[5] Midőn a gyászmenet a templomhoz ért, egyik lovas nemes lándzsáját beletörte a falba s azután fegyveresen ment be a templomba.[6]

Elhelyezkedés a templomban.

A székesegyház fala és pádimentoma a nagy oltártól a

[1] U. ott.

[2] Gyászpad, másutt „bánatnak háza, a sélye". ; *Budai:* I. 178.

[3] *Budai:* I. 178.

[4] = bot. Nyelvtörténeti Szótár.

[5] Báthori István temetésén.

[6] E. O. Gy. E. III. 47. ; *Budai:* I. 178.

prédikáló székig fekete posztóval volt bevonva. A fekete posztó komorságát a falakon keresztalakban fölfüggesztett czímerek enyhítették. A templom közepén állott a fekete selyemmel bevont „castrum doloris“, melynek szögleténél egy-egy pap ült. Ugyancsak a ravatal mellett állt Báthori Kristóf temetésén a Zsigmond fejedelemnek és a király követének szánt két feketével bevont karosszék.[1]

Egyházi szertartás. Miután az egész halottasmenet bevonult és elhelyezkedett, megkezdődött a katholikusoknál a gyászmise, majd az egyházi szónoklat.[2] Ennek végeztével alamizsnát osztogattak a szegényeknek és a halottat beszédekkel, latin versek felolvasásával és ekléssel magasztalták.[3] Éneklés után a koporsót

Sírhely. levitték a kriptába.[4]

A sír fölé helyezték az elhúnyt sisakját, czímerét és fegyvereit, esetleg fejedelmi jelvényeit és egy fekete zászlót.[5]

Legáltalánosabb szokás volt a templomba temetkezni, az oltár[6] vagy küszöb[7] elé rakott sírba, azaz sírboltba.[8] Zeleméri Mihály kívánsága az, hogy felesége a borsii templomot megépíttesse és megcsináltassa, hogy ott várhassa meg az ő urának a Jézus Krisztusnak eljövetelét.[9] Bocskai István is meghagyja, hogy a kismarjai székesegyházat, hol apja és az anyja fekszik, szépen megcsináltassák, megpádimentomoztassák s miután koporsóját a rakott sírba betették, mielőtt ajtaját beraknák, földdel megtöltsék.[10]

Wásonkőy azt rendeli, hogy „rakassanak egy bold-koporsót kibe szálvasak járjanak, arra tegyék a két koporsót, mind

[1] E. O. Gy. E. III. 47.

[2] János Zsigmondot egyszerű unitárius szertartással temették el; *Szilágyi:* M. O. T. V. 413.

[3] *Budai:* I. 178. E. O. Gy. E. III. 47.; *Szamosközy:* I. 118. 9.

[4] U. ott. *Wagner:* Anal. Scepus 2. 62. *Hain:* Krónika I. 123.

[5] U. ott. *Szamosközy:* I. 118—9.; N. R. A. 535—25.

[6] Arch. Ért. XXII. 115.; T. T. 1890. 795.; 1893. 121.; E. O. Gy. E. III. 336.; *Budai:* II. 65.; Thurzó lt. 7—35. (1572; 78. évben).

[7] *Szamosközy:* I. 205. IV. 41.

[8] Sz. 1890. 125.; *Radvánszky:* III. 139.

[9] N. R. A. 759—18.

[10] *Radvánszky:* III. 169.

szegény feleségemét, mind magamét és jól fölrakassák az földtől és arra egy szőnyeget rendeljenek".[1]

Gyakori eset az is, hogy még életükben megveszik a temetőhelyet,[2] vagy építtetnek maguknak sírt, mint Kovacsóczy Farkas és[3] Csapy Kristóf.[4]

De nem kívánt mindenki rakott sírba temetkezni, hanem inkább az anyaföld ölében pihenni.[5]

Thurzó Szaniszló írja végrendeletében, hogy „testemet, miután a lelkem eltávozott belőle, a föltámadás reményében földbe temessék".[6]

Balassa Zsigmond ugyanezt kívánja.[7]

Általános kívánságuk a haldoklóknak az, hogy a *családi sírboltba* szeretteik mellé tegyék holttestüket.[8] Családi sírbolt.

Aranyán Damján azt írja, hogy kis fia mellett akar pihenni;[9] Bakich Mihály pedig szegény anyja és előbbeni felesége oldalán óhajtja megvárni az ítélet napját.[10]

A halott eltemetését követte a *halotti tor,*[11] melyről több adatot az értekezésem tárgyát képező három évtizedben nem találtam. De hogy az már ekkor is szokásos volt, azt abból következtethetjük, hogy a korunkat követő 1600–30 közötti időből számos idevágó adat maradt fenn.[12] Halotti tor.

Megtörtént korunkban az is, hogy a már eltemetett halottat Exhumálás.

[1] G. T. Sz. 1905. 267.

[2] Bagonia Ferenczné N. R. A. 540—13.; T. T. 1893. 36.

[3] *Száděczky:* Kovachóczy 69.

[4] Soós lt. 1595. (Csapy Kristóf meghívója.)

[5] *Szamosközy:* I. 229. és II. 137.; T. T. 1885. 200.

[6] N. R. A. 696–24. „Corpus autem meum post solutionem anime terrae (de qua sumptum est) in spem futura resurrectionis . . . tumulandum iubeo".

[7] Balassa lt. 1583. (Balassa Zsigmond végr.)

[8] N. R. A. 535—25.; Sz. 1874. 416.; N. M. Lt. Törzsanyag 1571. (Aranyán Damján végr.; Thurzó lt. 7—35. 1574.

[9] Aranyán D. végr. i. h. „Corpus meum . . . sepeliendo iubeo, ibidem jacet filiolus meus, Ladislaus, cuius costulas effodient et in pectus meum reponant".

[10] T. T. 1900. 318.

[11] R. M. Ny. E. II. 303.

[12] *Weichhardt G.* id. műve Műv. Tört. Ért. 48.

exhumálták, nevezetesen Báthori Boldizsár csontjait Újvárból Fehérvárra vitték.[1]

Síremlék.

A sír fölé, mint már előbb említettük, zászlót akasztottak, vagy czímert s fegyvereket, de gyakran *síremléket* is állítottak.[2] Ez a síremlék lehetett a templom falába alkalmazott tábla is, pl. ezüstből aranyos betűkkel.[3] Báthori András síremléke fából volt, fekete bársonynyal bevonva, ezüst tetővel s mintegy nyolcvan koporsószöggel kiverve.[4] Ezt az emléket tulajdonképen testvérének, Boldizsárnak csináltatta.[5]

Hasonlóképen koporsóalakú a síremléke János Zsigmondnak is a gyulafehérvári székesegyházban. A koporsóalakú, egészen faragott képekkel borított kő tetején a fejedelem pánczélos alakja fekszik.[6]

Sírkőfelirat.

A síremlékre természetesen *föliratot* is vésettek. Ez a fölirat rendesen latin nyelvű volt.[7] Tartalmazta a halott életrajzi adatait;[8] néha szüleinek nevét és az emlék felállításának czélját is.[9] Gyakran megtörtént, hogy a fölírás verses formájú volt[10] s valamely nagyhírű ember munkája. Így Kovacsóczy Erzsébetét[11] és Kendi Zsigmondét[12] kassai Dávid Zsigmond írta. Sok sírvers maradt fenn Boccatiustól is.[13]

Előfordul az is, hogy valaki még életében elrendeli, hogy mit írjanak síremlékére.[14] Kovacsóczynak az a kívánsága, hogy „valami memoriált" csináltassanak neki „ilyen inscriptioval" :

[1] *Szamosközy:* IV. 109.

[2] *Papp:* T. L. II. 10. 18.; Thurzó lt. 7—35. 1574.; Arch. Ért. XXII. 116.; *Budai:* II. 50.; Mikó III. 313. és Báth. István végr.; N. M. Lt. Törzsanyag 1585.

[3] *Bethlen:* História II. 210.

[4] *Szamosközy:* IV. 109.

[5] E. O. Gy. E. IV. 346.

[6] *Szilágyi:* M. N. T. V. 412.

[7] Kapy lt. 1591. (Kapy Juliáé és Darholcz Pálé.); Thurzó lt. 7—35.; *Budai:* II. 275. 451. 274.

[8] Arch. Ért. 13. 358.; Árpádia I. 316.; Sz. 1874. 354.

[9] Kapy lt. id. h.

[10] Sz. 1875. 61.; Budai fent i. h.; Arch. Ért. 8. 306.

[11] *Szádeczky:* Kovachóczy 68.

[12] *Budai:* II. 290.

[13] U. ott 26. 275. és 451. lap.

[14] *Mika:* Weiss I. 46.

„Én Kovacsóczy Farkas fekszem itt enyéimmel, hogy ki voltam, ha valami jót tettem, tudni fogják az utódok".[1]

Garázda Kristóf síremlékét felesége tiszta szerelmük örök jelének állította.[2]

Mordax Jánosnak és feleségének síremlékén a következőket olvassuk: „Amit az Isten összekötött, ember szét nem választhatja. A házasság és sír által Isten összekapcsolta őket, és a halál után is megmarad a hitvesi szeretet".[3]

[1] *Radvánszky* III. 139. „Wolfgangus Kovachoczy, iaceo hic cum meis, quis fuerim, si bene quid egi, scient posteri".

[2] „Conjunx Barbara marito perpetuum casti ponit amoris opus". *Papp :* T. L. II. 1018. 1586.

[3] T. T. 1884. 581. „Conuigio et tumulo. Deus hos coniunxit in uno. Et post Fata manet coniugalis amor".

122967 4.

